

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XXI. évfolyam, 3-4. szám

A KATOLIKUS EGYHÁZ

A TITÓI

JUGOSZLÁVIÁBAN

VUKMAN PÉTER
TANULMÁNYA
LAPSZÁMUNK
45-64. OLDALÁN
OLVASHATÓ

MMIX
április–május

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztők KERTÉSZ PÉTER, KISS NIKOLETT, KOMÁROMI CSABA,
KOVÁCS ATTILA, MÁTHÉ TÍMEA, MÉSZÁROS TAMÁS, MIKLÓS PÉTER

Munkatársak KÖNYVES PÉTER, MARTON KLÁRA

A szerkesztőbizottság elnöke SZEGFŰ LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,

MARJANUCZ LÁSZLÓ, NAGY TAMÁS, NÓTÁRI TAMÁS,

RÁCZ LAJOS, ZAKAR PÉTER

Számunk a D Astra Soos Bt., a Csongrád Megyei Önkormányzat, EIKKA Alapítvány, EMKE Kft., Felsőoktatási Kutatóintézet, Magyar Közlöny- és Lapkiadó, Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Nemzeti Civil Alapprogram, Szeged Város Önkormányzata, Szegedért Alapítvány, Szociális és Munkaügyi Minisztérium, SZTE Bölcsészettudományi Kar, SZTE BTK HÖK, SZTE EHÖK, SZTE JGYPK HÖK Hallgatói Centrum, valamint a SZTE Alkalmazott Humántudományi Intézet, a SZEPA és a SZTE JGYPK támogatásával készült.

MEFESZ 1956
www.mefesz.hu

Belvedere Meridionale Alapítvány
www.belvedere.meridionale.hu

A Belvedere Meridionale 1989-es alapításától kezdődően a történelem és más társadalomtudományi szakos felsőoktatási hallgatók, doktoranduszok, fiatal kutatók és oktatók megjelenési fóruma. A lap legfontosabb kiüldetése a felsőoktatás és szakemberképzés alapját jelentő mester és tanítvány viszony kialakítása, a tudomány hagyományainak ápolása, a kutatói szellemiség kibontakozásának támogatása. Ennek szellemében a folyóirat tevékenységét a tudományos élet felkért képviselői és a szerkesztőbizottság tagjai segítik, lektorálják.

INGYENES PARTNERKIADVÁNY

A folyóirat megjelenik tavasszal: február–március és április–május; ősszel szeptember–október és november–december hónapokban. A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetések és kritikákat a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY. Felelős kiadó: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ

Cím: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6. Tel.: +36 62/544-759

E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu www.belvedere.meridionale.hu

Nyomás: BABA ÉS TÁRSAI KFT. B/KUL/523/SS1993.

TARTALOM

Referátumok

EÖRDÖGH ISTVÁN: <i>Az egyház és a függetlenség Spanyol-Amerikában.</i> <i>Kronológia (II. rész)</i>	4
BIRÓ TEOFIL: <i>A liberális eszmerendszer kialakulása a XVIII–XIX. században</i>	35
VUKMAN PÉTER: <i>A katolikus egyház Jugoszláviában az 1950-es évek elején</i> <i>a brit diplomaták jelentéseinek tükrében</i>	45
MIKLÓS PÉTER: <i>Balogh István és a sajtóügyek (1944–1945)</i>	53

Hajdani vármegyéink

<i>Nagy-Küküllő vármegye története</i> (KISS NIKOLETT)	61
---	----

Szemtanú

<i>Marcus Tullius Cicero: Titus Annius Milo védelmében.</i> Fordította és jegyzetekkel ellátta NÓTÁRI TAMÁS... .. .	65
--	----

Téka

<i>Antik bölcsességek.</i> Dér, Theresia – Nótári, Thomas: <i>Sapientia liberat animum. Sententiae</i> <i>Graecae et Latinae.</i> Ismerteti: Matura Tamás... .. .	97
<i>Cicero leggyáva.</i> Marcus Tullius Cicero: <i>Válogatott védőbeszédek I.</i> Ismerteti: SZALÓKI GERGELY	98

Pihenő

RÁDAY-PESTHY PÁL FRIGYES: <i>333 évvel ezelőtt született II. Rákóczi Ferenc</i>	103
--	-----

S Z Á M U N K S Z E R Z Ő I

BIRÓ TEOFIL (PhD-hallgató, PTE BTK), DR. EÖRDÖGH ISTVÁN (egyháztörténész, Padovai Egyetem), KISS NIKOLETT (hallgató, SZTE BTK), MATURA TAMÁS (PhD-hallgató, KRE ÁJK), MIKLÓS PÉTER történész-muzeológus (Móra Ferenc Múzeum, Szeged), DR. HABILNÓTÁRI TAMÁS (egyetemi docens, KRE ÁJK), DR. RÁDAY-PESTHY PÁL FRIGYES történész, SZALÓKI GERGELY (PhD-hallgató, KRE ÁJK), VUKMAN PÉTER (PhD-hallgató, SZTE BTK)

DR. EÖRDÖGH ISTVÁN

Az egyház és a függetlenség Spanyol-Amerikában

Kronológia (II. rész)

Új-Spanyolországi Alkirályság

■ MEXIKÓ

Az alsó klérus általában fogékonynak mutatkozott a hátrányos helyzetben lévő társadalmi rétegek iránt és szociális reformokat sürgetett. A mexikói papság nyolcvan százaléka csatlakozott ehhez a mozgalomhoz, úgy az egyházmegyei papság, mint a szerzetesek soraiból. A kreolok viszont keményen felléptek ellenük ugyanúgy, mint a *Hidalgo* kezdeményezte függetlenségi mozgalmak ellen, mert a spanyolok kiűzése után keletkezett hatalmi űrt, kizárólag a saját társadalmi osztályukból származókkal akarták betölteni, dominanciájuk biztosítására.

A felső hierarchia számára a legitimitás kérdése jelentette a legnagyobb problémát szeparatizmus láttán, mert a *ius patronatus*¹ gyakorlata miatt, valamennyiüket a korona nevezte ki a vezető egyházi pozíciókra.

1821-től a tényleges függetlenséggel egyidejűleg jelentkeztek az új állam és az egyház közti súlyos problémák: a szemináriumokat bezárták; megszűntek Európából a támogatások; az egyházi hierarchia tekintélye és hatásköre megcsorbult; a püspöki székhelyek megüresedtek. A klérus létszáma drasztikusan csökkent, egyre fokozódó intenzitással. Az egyházi hivatalok töredéke maradt csak betöltve. Hiábavalónak bizonyult *Pablo Vásquez* kanonok

1822-ben történt küldetése Rómában, mert a restauráció politikai szempontjai megakadályozták a Szentszéket, hogy püspöki kinevezésekkel irritálja VII. Ferdinánd legitimista törekvéseit akkor, amikor az új amerikai nemzetállamok csak embrionális formában léteztek. VIII. Pius ezért, apostoli helynököket nevezett ki, püspöki joghatósággal.

1825–1831 között Mexikó számos sikertelen kísérletet tett a Szentszéknél, a függetlensége elismerése-, és a bilaterális diplomáciai kapcsolatok felvétele érdekében.

1831-ben, az egyházmegyei papság száma a felére csökkent, míg a szerzetesrendek tagjainak a vesztesége meghaladta az ötven százalékot. XVI. Gergely viszont nyolc püspök kinevezésével adott új életet a mexikói egyház hierarchiájának.

A szabadkőműves *Valentín Gómez Farías* elnök mandátumai alatt érzékelhető, jogi megszorítások ellenére, az egyháznak sikerült ellátni feladatait és a vallási élet fellendült.

1833-ban *Farías* bevezette első reformjait, köztük a kaliforniai missziók államosítását; a tized fakultatívva vételét; az egyházi tulajdon adás-vétele tiltva lett; az egyházi cenzúra gyakorlatát megszüntették a vallási témájú publikációk esetében is. A közoktatás állami ellenőrzés és irányítás alá került. A kormány az egyházi ünnepek számának csökkentését kérte a Szentszéktől. A kongresszus a nemzet jogának deklarálta a *ius patronatus* gyakorlatát.

1836-ban XVI. Gergely fogadta *Manuel Diez de Bonilla* minisztert, Mexikó rendkívüli meghatalmazottját és a Szentszék elismerte az ország függetlenségét.

1848. február 2-i megegyezés értelmében, az Amerikai Egyesült Államok annektálta Mexikó jelentős kiterjedésű területeit (Texas, Új Mexikó, Új Kalifornia és *Coahuila* állam egy részét), ami az egyház számára is súlyos veszteséget jelentett.

1851-ben IX. Pius, *Luigi Clementi* apostoli delegátust nevezte a Szentszék és Mexikó közti diplomáciai kapcsolatok adminisztrálására.

1853-ban *Antonio López de Santa Anna* rövid centralista kormányzása kedvezett az egyház megerősödésének. A jezsuiták visszatértek az országba.

1854-ben a radikális liberálisok kerültek hatalomra, és egymást követték az egyházellenes törvények: felszámolták az egyház privilégiumait; betiltották a plébániai bevételeket; államosították az egyházi vagyont. Az egyház fennmaradása, működése az államnak lett kiszolgáltatva.

1857-ben a mexikói egyház nem ismerte el az alkotmányt, ami az ún. *guerra de la Reforma* egyházpolitikai válságot eredményezte.

1858-tól kezdődően, *Benito Juárez* kormánya alatt, a liberálisok (*chinacos*) és a konzervatívok (*mochos*) közti ellentétek odáig fajultak, hogy az ország térsége angol, spanyol és francia katonai expedíciók hatalmi érdekszférájává vált.

1863-ban III. Napoleon avatkozott be az ország életébe és az Előkelők Gyűlése az alkotmányos királyság mellett döntött, felajánlva a trónt az osztrák Miksa hercegnek. Miksa rövid életű egyházpolitikáját, a francia liberalizmus és az osztrák jozefinizmus keveredése jellemezte, kétségkívül az egyház javára.

A Monroe-elvet érvényesíteni akaró USA fenyegető fellépésére, III. Napóleon visszakozott.

1867-ben a *queretaroí* siker után, *Juárez* restaurálta a köztársasági kormányt, Miksát kivégeztette, és megkezdődött az egyházüldözés. A püspököket elűzték székhelyükről, a templomokat és rendházakat bezáratták, az oktatást államosították.

1868-ban az egyház nem fogadta el a *Juárez* kormány közoktatásról szóló rendeletét.

1872–1876 között sem változott sokat az egyház helyzete, a szabadkőműves liberális *Sebastián Lerdo de Tejada y Corral* kormányzása alatt.

1874-ben megvalósult viszont: az állam és az egyház szétválasztása; a teljes vallásszabadság; a polgári házasság intézménye; az egyházi intézmények és személyek vagyontalan státusza; a szerzetesi intézmények felszámolása és betiltása; az egyházi levél- és könyvtárak tönkretétele, felégetése.

1876–1911 *José de la Cruz Porfirio Díaz* két elnöki mandátuma alatt, a *Porfiriato* néven ismert periódusban, az egyház a béke periódusát élhette meg. *Porfirio Díaz* elnök kormánya előmozdította a tudomány, a kultúra és a művészetek ápolását Mexikóban. A gazdasági élet rohamos fejlődésnek indult. *Díaz* egyházpolitikája is a megbékélést kereste.

1877-ben a *Benito Juárez* elüldözte érsek, *Pelagio Antonio de Labastida y Dávalos*, visszatérhetett az országba.

1887-ben megtörtént *Oaxaca* első érsekének a beiktatása, *Eulogio Gillow* személyében, aki baráti kapcsolatban volt *Díaz* elnökkel és nem szűnt meg előmozdítani az állam és az egyház kiegyensúlyozott kapcsolatát.

1891-ben a kormány új törvényt hozott a közoktatás laikus, ingyenes és kötelező profiljáról. A jezsuiták és más szerzetesrendek visszatérhettek az országba. Az egyház visszakapta a szabad vagyonkezelés jogát, iskolákat és kórházakat nyitva.

Díaz megtagadta viszont a Szentszékkal kötendő konkordátum aláírását.

1910. november 20-án forradalmi megmozdulás kezdődött *Díaz* ellen, ami rövidesen a kormány bukásához vezetett.

■ GUATEMALA

1813 Összeesküvés *Belén*ben. A *Conjura de Belén* néven ismert mozgalom, amelyet *Juan de la Concepción* ferences házfőnök vezetett, elsőként tűzte politikai programja élére a függetlenség megvalósítását, jöllehet a konspirálók tevékenysége a spanyol hatóságok tudomására jutott

december 21-én, és a résztvevőket *José Bustamante y Guerra*, guatemalai főkapitány, bebörtönözte. *Victor Castrillo* plébánost csak klerikusi státusa mentette meg a kötél általi haláltól; míg a

december 1-jén letartóztatott *Tomás Ruíz* 5 év fegyházbüntetést kapott, aki az első indián származású guatemalai pap volt. *Ruíz* a börtöntönben belehalt a kínzásokba 47 éves korában.

1821. március 9. *Gabino Gáinza y Fernández de Medrano*, a guatemalai provincia politikai felügyelője, átvette a kormányzói hatáskör gyakorlását és a Mexikóban lezajlott augusztusi események után, nyíltan a függetlenségi mozgalom mellé állt.

Szeptember 13-án Guatemalába érkeztek a mexikói *Plan de Iguala* aktái.

Szeptember 15-én *Gáinza* összehívta a polgári, katonai, egyházi vezetőket és Guatemala város *cabildó*ja kikiáltotta Közép-Amerika függetlenségét, majd elkészítették az *Acta de independenciade Centroamerica* dokumentumát, ami Közép-Amerika szeparációját jelentette Spanyolországtól. Az aktát *Gáinza* írta alá elsőként. A 49 képviselőből, 17 egyházi szavazott a függetlenség azonnali deklarációjára.

Október 29-én *Iturbide* írásban szólította fel *Gáinzát*, hogy Guatemala váljék Mexikó részévé.

1822. január 5-én a *Gáinza* koordinálta *Junta Consultativa* megszavazta Guatemala annexióját a Mexikói Császársághoz, a kongresszus összehívása nélkül.

Február 25-én *Gáinza* rendeletet bocsátott ki Mexikó guatemalai provinciájában, a Mexikói Császárság iránti hűségeskü letételére. Guatemala politikai szervezelműsát ellenezte Honduras, Nicaragua és Costa Rica, ami kiváltotta a mexikói generális, *Vicente Filisola* intervencióit.

1823. július 1-én a Guatemalában összeült Közép-Amerikai Egyesült Provinciák Alkotmányozó Gyűlése deklarálta függetlenségét Mexikótól, Spanyolországtól és bármilyen más külföldi nemzettől, a köztársasági kormányzás rendszerét választva.

Közép-Amerika Egyesült Provinciái

1824. november 22. A Közép-Amerikai Egyesült Provinciák (Guatemala, El Salvador, Honduras, Nicaragua és Costa Rica) alkotmányozó nemzetgyűlése megszavazta a Közép-Amerikai Szövetségi Köztársaság (*República Federal de Centroamerica*, 1824–1839) alkotmányát. A hatalom, a legnépesebb tartomány, Guatemala kezébe került. A provinciák, lakosságuk számaránya alapján küldhettek képviselőket a parlamentbe.

A kor eme periódusára jellemző a polgárháború: a liberálisok, vagyis az alkotmánypártiak és a konzervatívok, vagyis az abszolút kormányzási forma elfogadóinak a szembenállása.

Az egyház saját érdekei szerint viszonyult a fennálló rendszerekhez. Amennyiben elismerték jogait együttműködött, de ha szabadságát veszélyeztették, szembe fordult velük. A helyi egyházak mindenütt elvesztették kapcsolatukat Rómával, a kezdeti konfliktusok idején. A liberális alkotmány egyházpolitikai rendelkezései általában csökkentették, vagy betiltották a tizedet, akadályozták a kapcsolattartást a spanyolországi egyházi vezetőkkel és ellehetetlenítették az engedelmesség gyakorlását. Vallási tolerancia lépett érvénybe, a korábbi katolikus primátussal szemben.

1829 *José Francisco Morazán Quezada*, Honduras állam vezetője (1827–1830), megkezdte Guatemala invázióját és

Április 13-án elfoglalta a fővárost. Liberális reformokat vezetett be. *Ramón Casaus y Torres* püspököt – más 176 egyházi személlyel (ferences és a domonkos szerzetesekkel) együtt – kiutasította az országból, az egyházi vagyont államosította, a tizedet eltörölte.

1831 *Mariano Gálvez*t választották Guatemala elnökének, aki erős és modern szövetségi államot akart létrehozni. Liberális reformokat vezetett be, melyek megvalósításához az államosított egyházi vagyont használta fel.

1833 A föderáció fővárosa San Salvador lett, Guatemala helyett.

1837 Kolerajárvány tört ki Guatemalában, ami megbénította a kereskedelmet és válságba juttatta a konföderációs kormányt. A föderáció halálához járult még hozzá, egy új *caudillo*² feltűnése *Santa Rosa de Mitá*ban, *José Rafael Carrera y Turcios* személyében, aki a konzervatív *Gálvez* elleni forradalom élére állt. *Gálvez*, *Morazán* támogatását kérte, aki viszont kimerült *Rafael Carrera* –

1838. március 9-től

1839 februárjáig tartó – eredménytelen üldözésébe, miközben Nicaragua és El Salvador önállósultak, ami a konföderáció megszűntét jelentette.

Április 17-én Guatemala kilépett a konföderációból. Guatemalában konzervatív restauráció vette kezdetét és *Gálvez* reformjainak nagy részét visszavonták. Visszaállították az egyházi tized kötelezettségét és a katolikus vallás kizárólagosságát.

1851 A Szentszék *Luis Clementit* nevezte ki Mexikó és Közép-Amerika apostoli küldöttjévé. Feladata volt a konkordátum létrehozása az új államok és a Szentszék között.

1852. október 7. Konkordátum jött létre Guatemala Köztársaság és a Szentszék között, amely 29 paragrafusban rendezte az egyházi kérdéseket. A köztársaság vallása a katolikus vallás maradt. Érintetlenül hagyták az egyházi tized és a püspökök cenzori jogát. A köztársasági elnököt jelölési joggal ruházta fel a Szentszék, a nagyobb egyházi hivatalok betöltésére. A 23.§-ban IX. Pius beleegyezését adta az egyháziak eskükötelezettségéhez, hivatalaik betöltésekor: „Esküszöm és fogadom Isten Szent Evangéliumára, hogy engedelmes és hűséges leszek a kormányhoz, amely Guatemala Köztársaság alkotmánya alapján jött létre; ígérem továbbá, hogy sem személyesen, sem tanáccsal nem veszek részt semmilyen olyan tervben, amely a Nemzet függetlenségét, vagy a köz-nyugalmát megzavarhatná.” Míg a 24. §, a szentmisék befejezése után kötelezően elmondandó fohász szövegét írta elő: „Uram, mentsd meg a Köztársaságot; Uram, mentsd meg annak elnökét és legfőbb hatóságait”.

1852. december 24-én *Rafael Carrera*, a köztársaság elnöke ratifikálta a konkordátumot Guatemalában, majd IX. Pius

1853. december 19-én erősítette meg, *In celsissima Petri Sede* bullájával.

1858 Rómában megnyílt a IX. Pius pápáról elnevezett Latin-amerikai Kollégium, amely a Rómához hű, konzervatív klérus tudományos képzését mozdította elő.

1871 A konzervatív párt uralmának vége és megkezdődött a liberális forradalom, *Justo Rufino Barrios* vezetésével. Egyházüldözés vette kezdetét, a szerzeteseket kiűzték az országból, az egyházi vagyont államosították, a hitoktatást betiltották az iskolákban, a hittudományi intézeteket bezárták.

1884. július 2. Új konkordátum jött létre Guatemala és a Szentszék között.

■ EL SALVADOR

1811. november 5. San Salvador fővárosban felkelés tört ki, de mivel vidéken kevesen támogatták, a mozgalom elhalt.

1822-ben El Salvadorban *juntája* leszavazta a Mexikói Császársághoz történő annexiót. A hatalomra került salvadori liberális kreolok a spanyol korona gyakorolta *ius patronatus* privilégiumai örökösének tekintették magukat, ezért az

1822. március 30-i Törvényhozó Önkormányzati Gyűlés püspökséget alapított San Salvadorban a Szentszék hozzájárulása nélkül. Első püspöknek, *José Matías Delgado*t nevezte ki a kormány. XII. Leó pápa azonban semmisnek tekintette *Delgado* kinevezését, a kánonjog súlyos megsértése miatt.

1823-ban a *Juan Vicente Villacorta* parancsnok vezette önvédelmi csapatok visszaverték a mexikói intervenciót.

1825-től El Salvador is része lett a Közép-Amerikai Egyesült Provinciák Szövetségének.

Július 18. A kormány helyeselte a San Salvador-i egyházmegye létrehozását és a pápát formálisan értesítették erről. *Delgado* a helyén maradt és több mint 50 plébánost űzött el állomáshelyéről, mert nem ismerték el püspöki hivatala legitimitását.

Október 11. XII. Leó felszólította *Matías Delgado*t a püspöki hivatal jogtalan gyakorlásának a beszüntetésére.

1826. december 1-jén XII. Leó újabb levélben szólította fel a püspököt, hogy mondjon le, mivel ténykedése kánonjogot sért. A pápa egyúttal Juan Villacorta elnöknek is írt és kérte a kánonjogba ütköző állami rendeletek revízióját.

1829. július 11. *Casaus* érseket, a ferences, valamint a domonkos szerzeteseket kiűzték az országból.

Július 28. A férfi szerzetesrendeket betiltották és államosították az érseki, valamint a szerzetesi javadalmakat. *Francisco Morazán* elnöksége alatt kezdetét vette a radikális liberalizmus.

1830. szeptember 7. Betiltották a pápai leiratok nyilvánosságát.

1832. május 2. A Szövetséges Tartományok kongresszusa vallásszabadságot szavazott meg, a katolicizmus dominanciájával, de megjelentek az első észak-amerikai protestáns egyházak (presbiteriánusok, metodisták) is.

1833-ban indián lázadás tört ki *Anastasio Equino* vezetésével, a vidéki társadalmi rétegek elnyomása miatt.

1834-től San Salvador lett a föderáció fővárosa.

1836. augusztus 20. Polgári intézménnyé vált a házasságkötés.

1839. július 11-től, a föderáció szétesése után, El Salvador Állam kormányzásával *Morazán* tábornok lett megbízva, amiről rövidesen lemondott és 1840. április 4-én elhagyta az országot, majd Panamába távozott.

1839. július 25. A konzervatív alkotmányozó gyűlés visszavonta az addig hozott, egyházellenes rendelkezéseket.

1840. július 24. Ismételt állami kísérlet történt az egyházmegye létrehozására, de ezúttal a kánoni előírások szigorú betartásával.

1842. szeptember 28-án XVI. Gergely pápa az *Universalis Ecclesiae procuratio* bullában rendelkezett San Salvador új püspökségének létrehozásáról, amelynek első főpásztorává, *Jorge Viterit* nevezte ki, aki

1843. február 17-től töltötte be El Salvador első püspöki székét. Az addig betöltetlen egyházi tisztségekre is kinevezések történtek.

1846-ban Viterinek el kellett hagynia székhelyét politikai konspirációi miatt és *Leónba* települt le, ahol a majd húsz esztendeig betöltetlen püspöki székhelyet foglalta el

1849 novemberétől.

1848–1850, 1850–1851 között, a liberális *Vasconcelos* kormányzása alatt, El Salvador konfliktusba keveredett *Carrera* Guatemalájával, amelyből vesztesként került ki.

1853. július 25-én *Viteri* püspök mérgezésben halt meg, amit politikai ellenfelei hajtottak végre. *Viteri* utóda *Tomás Pineda y Zaldaña* (1853–1875).

1858-tól *Gerardo Barrios* elnöksége alatt, egy sor liberális reform bevezetésére került sor: elválasztották az államot az egyháztól, a közoktatást laikus alapokra helyezték, valamint jogreform történt.

1861 novemberében *Gerardo Barrios* generális kiűzte az országból *Zaldaña* püspököt, a kötelező állameskü letétele ellen kifejtett ellenállásért. A kialakult egyházpolitikai válság az

1862. április 22-i konkordátum megkötésével oldódott meg El Salvador és a Szentszék között. A 27 paragrafusból álló konkordátum, a 21.§-ban pontosította az egyházak eskü-kötelezettségét: „Esküszöm és fogadom Isten Szent Evangéliumára, hogy engedelmes és hűséges leszek a kormányhoz, amely El Salvador Köztársaság alkotmánya alapján jött létre; ígérem továbbá, hogy sem személyesen, sem tanáccsal nem veszek részt semmilyen olyan tervben, amely a Nemzet függetlenségét, vagy a köz nyugalomát megzavarhatná.” A 22.§ pedig előírta a szentmisék végeztével elmondandó fohászt, minden templomban: „Uram, mentsd meg a Köztársaságot; Uram, mentsd meg annak elnökét és legfőbb hatóságait”. A köztársaság elnöke *Barrios*,

1862. június 10-én ratifikálta a konkordátumot San Salvadorban, IX. Pius pedig

1863. július 1-én hagyta jóvá, a *Vicariam Christi* bullával.

1863–1871 között *Francisco Dueñas* elnöki periódusa alatt, kapucinusok, jezsuiták és az *Hermanas de la Caridad* nővérei érkeztek El Salvadorba.

1871. Az új liberális kormány folytatta az egyházellenes intézkedéseket: kezdetét vette a jezsuiták és a kapucinusok kiűzése az országból. *Manuel Mendez* elnökhelyettes támogatta a szabadkőművesek aktivitását El Salvadorban.

■ NICARAGUA

A felső hierarchia általában a Koronához való hűség mellett foglalt állást a függetlenségi harcok idején, de voltak kivételek, míg az alsó papság kiállt a függetlenségi eszmék mellett.

1811. december 10. A tartomány fővárosában *Leónban*, megmozdulások kezdődtek. Hatásukra a kormányzó lemondott és a hatalmat *Nicolás García Jerez* püspök vette át, aki fokozatosan teljesítette a népi követeléseket.

December 22. Felkelés Granadában, ahol a lakosság lemondatta az európai elöljárókat

és a közgyűlésen megválasztott új képviselőket ruházta fel köztisztviselői beosztásokkal, köztük több egyházi személyt is.

December. 23. *A rivasi* felkelés. A lakosság itt is követelte a félszigeti spanyol hatóságok távozását.

1812. január. 10. – *Benito Soto* pap javaslatára eltörölték a rabszolgaságot.

José Bustamante y Guerra guatemalai főkapitány, mozgósítást rendelt el a nicaraguai és a guatemalai megmozdulások miatt, majd Nicaragua ellen vonult.

Április 22. *Bustamante* legyőzte a szeparatistákat.

Április. 26. Békeszerződés a szeparatista és royalista erők között. A felkelések vezetőit letartóztatták.

1826. április 18. A nicaraguai nemzeti alaptörvény a katolikus vallást fogadta el államvallásnak.

1830. január 8. *Francisco Morazan* diktátor megszüntette a szerzetesrendeket.

1838. január. 17. Nicaragua, mint önálló ország hirdette ki alkotmányát.

Április 30-án, Nicaragua elsőként vált ki a föderációból. Az új köztársaság alkotmánya engedélyezte más vallás gyakorlását is, a katolikuson kívül. A függetlenség utáni időszakot León liberális elitjének és Granada konzervatív pártjának rivalizálása jellemezte. Az egyház is megosztott volt.

1855. október 13-án, *Ponciano Corral* városi prefektus és katonai kormányzó hibájából, *William Walker* amerikai zsoldosvezér foglalta el meglepetésszerűen Granada városát, mintegy ötszáz jenki zsoldossal. *Walkert*, *Máximo Jerez* y *Francisco Castellón* tábornok hívta be az országba a demokrata párt megbízásából, a legitimisták hatalmának megtöréséhez.

Október 22-én *Walker* főbe lövette *Mateo Mayorga Cuadra* minisztert megfélemlítésül, majd bábkormányt alakított *Patricio Rivas* elnökségével. Maga *Walker*, Nicaragua hadseregének főparancsnokságát kapta, amely feladatkört megosztott ugyan kezdetben a hadügyminiszterrel tett, mulatt *Ponciano Corral*al, de

november 8-án *Corral* is golyó általi halálra ítélte, saját pozíciójának megszilárdítása érdekében.

1856. március 20-án Costa Rica intervenció csapatai szétverték *Walker* zsoldosait a *Santa Rosa*-i csatában, majd

Április 11-én *Rivas*nál de *Walker*nek sikerült újjászervezni zsoldosait.

1856. júliusában *Walker* csalásokkal tarkított választásokat rendezett a törvényesség látszata érdekében.

1857 *Walker* kiűzésére szövetkeztek Costa Rica, Honduras, San Salvador, és Guatemala erői, melyek a *San Jacinto*-i ütközetben döntő csapást mértek a zsoldosokra. *Walker* május 1-jén adta fel a harcot *Charles Davis* amerikai kapitány közvetítésével, akinek a *Saint Mary* nevű hajóján távozott *Orleans*ba, ahol hősként ünnepezték.

1860. szeptember 12-én Honduras haditanácsa főbe lövette a *fibustier*³ *Walkert*, *Trujilló*ban, egy ismételt intervenció kísérlete miatt, az ún. *Amerikai Falanx* élén.

1861. november 2-án 28 §-ból álló konkordátum jött létre Nicaragua és a Szentszék közt. Államvallás lett a katolikus vallás, kötelezővé vált a hitoktatás, a püspökök cenzúra jogot kaptak, az állam vállalta az egyház eltartását. Az állam elnöke jogosult lett a plébánosok jelölésére. A 22. § előírta az egyháziak számára az eskü szövegét, hivatalaik betöltése esetén. A 23. § pedig a szentmisék végén kötelezően elmondandó fohászt írta elő, a köztársaságért és elnökéért. *Tomas Martinez* köztársasági elnök

1862. január 21-én ratifikálta a konkordátumot Managuában, majd IX. Pius

1863. május 25-én erősítette meg a *Cum ad hanc Principis* bullájával.

1881. május 30. Indián felkelés robbant ki, amit a kormány alkalmul használt fel a jezsuiták kiűzésére az országból, akik oktatási és karitatív tevékenységet folytattak az indiánok között.

■ HONDURAS

Az egyház és a formálódó független nemzeti állam kapcsolatát három egyházi személyiség politikai tevékenysége befolyásolta: a presbiter *Nicolás Irias*, aki a reakciót képviselte; a presbiter *Francisco Antonio Márquez*, aki liberális volt és a konzervatív *José Trinidad Reyesy Sevilla* presbiter.

Comayagua és *Tegucigalpa*, az

1821. szeptember 15-i guatemalai gyűlés politikai döntéseit és határozatait szeptember 28-án kapták meg és *Comayagua*-ban deklarálták ugyan a függetlenséget, de egy olyan Mexikó központi monarchikus államban gondolkodtak, amelyet VII. Ferdinánd családtagjai közül kormányozott volna valaki.

Tegucigalpa-ban viszont egy Guatemala központi, független államforma mellett döntöttek. Később, *Comayagua* nyomására, *Tegucigalpa* is csatlakozott Mexikóhoz, amit

1822-ben rendelettel rögzítettek.

1823-ban *Iturbide* császárságának összeomlása után, a liberális *José Dionisio de la Trinidad de Herrera y Díaz del Valle*

1824. szeptember 16-tól 1827. május 10-ig tartó elnöksége alatt, *Comayagua* és *Tegucigalpa* tartományokból

1825-ben alakult meg Honduras. Az új alkotmány, mérsékelt volt az egyházzal. Ugyanakkor létezett egy csoport, amelynek vezetője *Pedro Molina* volt és a vallási toleranciát hirdette, *Francisco Antonio Márquez* támogatásával.

1826 végére már szinte polgárháborús helyzet állt elő. Az elnök ellen sikertelen merényletet kíséreltek meg. *Nicolas Irias* presbiter vezetésével pedig royalista megmozdulások kezdődtek. *Iriást*, a guatemalai konzervatív erő támogatták.

1827. január 25-én, *Graciashoz* közel (az ország nyugati részén), összecsapás volt a hondurasi hadsereg és egy felkelőkből álló egység közt, amelyet a pap és képviselő, *José María Donaire* vezetett. Ezzel az ország egy évszázados polgárháború első fejezetét élte át.

A Közép-amerikai Szövetségi Állam helyzete egyáltalán nem volt stabil és nem lehetett tudni, meddig terjednek a központi és meddig az önálló nemzeti kormányok jogkörei. Ebben a bizonytalan helyzetben világhóssá vált, hogy a liberális kormány nem tud úrrá lenni a helyzeten.

1829. március 17-én, *Márquez* előterjesztette javaslatát, mely szerint állami jóváhagyás szükséges a püspökök kinevezéséhez, a pápai bullák és brevék kihirdetéséhez. Az *exequatur*⁴ jog is a polgári kormány határozatától legyen függővé téve. Miután a javaslat törvényerejű határozattá vált, megszüntették az egyházi kiváltságait.

Március 30-tól ingyenessé váltak a temetési szertartások.

1829–1831 között nagy vita alakult ki a tized megszüntetéséről, vagy újraelosztásáról, amelynek a végén a tized megmaradása mellett döntöttek, mivel az állam 50%-ban részesedett belőle.

1829-ben megszüntették a szerzetesrendeletet, októberben felmentették az indiánokat a tized fizetése-, és az egyháznak történő élelmiszer beszolgáltatás kötelezettsége alól.

A kor fontos egyházpolitikai kérdése volt, a klérus aktív részvételének szabadsága a politikai életben.

1830-ban *Márquez* javasolta a polgári házasság intézményének bevezetését a parlamentben és a törvénytelen gyermekek örökléshez való joga mellett tört lándzsát.

1832-ben a szövetségi kongresszus döntése alapján, a lakosság már hite szerint gyakorolhatta vallását. A vallási toleranciáért folyó harc egyre erőteljesebbé vált, az Angliával és az USA-val kialakult intenzív kapcsolatok és a bevándorlók növekvő száma miatt.

1838. október 6-án Honduras kivált Közép-Amerika Egyesült Provinciáinak föderációjából.

1839-ben bekövetkezett a konzervatív restauráció.

1843 Konzervatív hatalomátvétel történt. *José Trinidad Reyes* presbiter politikai programját, a Katolikus Egyház politikamentességének védelme képezte és hirdette a társadalomban gyakorolt erkölcsi, nevelői szerepét. *Reyes* újjáépíttette a lerombolt templomokat, iskolákat alapított, kiállt a nők jogai, az emancipáció elvei mellett. Jó kapcsolatot tartott fenn a fiatalsággal és

1845. december 14-én megalapította a „*Sociedad del Genio Emprendedor y Buen Gusto*” kulturális intézményt a polgárháború miatt hátrányos helyzetbe jutott fiatalok számára, amelyet a hondurasi nemzeti egyetem elődjének tartanak. *Reyes* maga is tanított teológiát és filozófiát, de foglalkozott fizikával is. *Reyes* neve a kultúrával összefonódottan maradt meg Honduras emlékezetében.

1861. július 9-én 28 §-ból álló konkordátum jött létre a Honduras és a Szentszék között, amelynek 22. §-a engedélyezte az egyháziaknak az állami eskü letételét, hivatalaik betöltésekor. A 23. § pedig a szentmisék végén kötelezően elmondandó fohászt írta elő a köztársaságért és az elnökéért. *José María Medina* köztársasági elnök,

1861. március 1-jén rendelte el a konkordátumban foglaltak végrehajtását.

■ COSTA RICA

Costa Ricában a gyarmati rendszer jelenléte nem volt jelentős. Függetlenségét a guatemalai függetlenségnek köszönhette.

1821 Az „Egyetértés paktuma” elnevezésű alkotmánytervezet megszavazása, amely a katolikus vallást kizárólagosnak fogadta el.

1835–1842 *Braulio Carillo* elnöksége alatt születtek szekularizációs rendelkezések, de egyházellenes szándéktól mentesen. Az állam felvállalta, hogy gondoskodik az egyházról.

1838. november 14-én Costa Rica kivált a *Provincias Unidas del Centroamerica* föderációjából.

1850. február 28-án létesült *San José* püspöksége és székhelye a fővárosban, IX. Pius *Christiane religionis autor* bullája rendelkezése értelmében.

1852. október 7. Konkordátum létrejött a Szentszék és a Guatemalai Szövetségi Köztársaság között, amelyet *Juan R. Mora*

1852. december 6-án ratifikált és IX. Pius

1853. május 15-én erősített meg a *Totius Dominici gregis* kezdetű bullával.

A 28 §-ból álló konkordátumból nem hiányzott az egyházi személyek vagyonszerzési jogának szentesítése, de a püspökök és más nagyobb egyházi méltóságok eskükötelezettségének előírt formája sem: „*Esküszöm és fogadom Isten Szent Evangéliumaira, hogy engedelmes és hűséges leszek a kormányhoz, mely Costa Rica Köztársaság alkotmánya alapján jött létre; ígérem*

továbbá, hogy sem személyesen, sem tanáccsal nem veszek részt semmilyen olyan tervben, amely a Nemzet függetlenségét, vagy a köz nyugalalmát megzavarhatná.”

A 23.§ pedig kötelezte a celebráló papokat, hogy a szentmise végén minden templomban olvassák fel a következő fohászt: „Uram, mentsd meg a Köztársaságot; Uram mentsd meg annak elnökét”.

Új-Granadai Alkirályság

■ NAGY-KOLUMBIA

A 19. század örökölte a gyarmati kor hagyományait, többek között azt, hogy a vallás és az egyház szétválaszthatatlanul beleolvadt a politikába. Az egyház kulturális és szociális befolyása jelentős volt a térség társadalmában. A missziók, a doktrínák, a kollégiumok, a szemináriumok és egyetemek egyházi alapítású kulturális intézmények voltak. *Lobo Guerrero* érsek érdeme volt, hogy a jezsuita alapítású (1604) *Collegio Maximo*, amely Javeriana néven emelkedett egyetemi rangra 1623-ban. Az őslakosok alapvető emberi jogaiért elsőként *Antonio Montesinos*, domonkos szerzetes küzdött, 1511 első adventi vasárnapján, *Santo Domingó*-ban. A *Cartagena* kikötőjében eladásra szánt afrikai rabszolgák (*bozales*) sorsán *Alonzo de Sandoval* jezsuita igyekezett elsőként segíteni, aminek máig konzultálható bizonyítéka a *De instauranda Aethiopia salute*, 1672-ben Sevillában kiadott műve. Emberbaráti szeretetből adott példáját *Pedro Claver* jezsuita követte, aki 40 esztendőn keresztül (1615–1654) próbálta enyhíteni a *Cartagenába* érkező rabszolgák sorát. A bantu nyelvtant, *Diego de Torres Bollo* jezsuita állította össze, a 17. század elején. A *guaraní* indiánok ősi nyelve mindmáig hivatalosan beszélt nyelv Paraguayban, hála a jezsuiták redukciókban végzett missziós küldetésének.

A függetlenségi háború alatt az egyház meggyengült a spanyol-amerikai térségekben, aminek számos oka volt: a spanyol papokat száműzték, a kreol klérus közül sokan vonulnak be a köztársasági alakulatokba, a papi szemináriumok kiürültek a hivatáshiány és a polgárháborúkkal járó fegyveres konfliktusok miatt, csökkentek az egyházi bevételek, a gyarmatokon gazdasági válság uralkodott.

A liberális politikai és szellemi áramlatok hatására, a közvélemény egyre erősebben antiklerikális lett, csökkenteni akarták az egyház társadalmi befolyását az új nemzetállamokban. Megalakultak a Biblia Társaságok, melyek protestáns értelmezést adtak a Bibliában szereplő társadalmi kérdésekre.

A köztársaság, a korona törvényes jogutódjának tartava magát a hatalom gyakorlásában, ragaszkodott a patronátusi jogokhoz. Csak a Kongresszusnak volt joga zsinatot összehívni, egyházmegyét, kolostort alapítani, egyházi hivatalokra jelölni, tizedet kivetni, engedélyezni a nemzeti egyházak és Róma kapcsolatát.

A klérus megosztott volt a konzervatív és a liberális áramlatokban, de az államtól nem kívántak elszakadni. Félték az anglikanizmus veszélyétől, amit jól igazol a Buenos Aires és Montevideo elleni angol invázió és a szabadkőműves páholyok terjedése.

A Spanyolországtól való függetlenségi harcokban kiemelkedően magas volt az egyházi személyek száma. A Függetlenségi Nyilatkozat aláíróinak és az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagjainak több mint húsz százaléka volt pap, de harcoltak a szeparatista hadseregekben is, tábori lelkészként, vagy csapatvezéreként. *Jorge Tadeo Lozano*, kiváló katona, orvos, értelmiségi és politikai elnök véleménye szerint, a függetlenségi harcokban oly nagy volt az egyháziak

száma, hogy azt papi forradalomnak is lehet nevezni. *Juan Fernandez de Sotomayor*, *Cartagena* püspöke a „Katekizmus, vagy népi oktatás” című könyvében kifejtette, hogy az egyháznak szerepet kell vállalnia a népi tömegek tanításában, elítélte a gyarmatosító politikát, nyíltan kiállt a felszabadító háború és az elnyomott társadalmi rétegek jogainak védelme mellett.

1809-ben *Fernández de Sotomayor* atya is tagja lett a Három papi erény és a Jótékony-ság nevű szabadkőműves páholyoknak. Ebben az esztendőben kerültek spanyol börtönbe: *Rosilla* kananok; *Juan Nepomuceno Azuero*, *Anapoima* plébánosa; *Francisco Agustín Estévez* és *Francisco Gómez Serrano*, *La Mesa* papjai.

1809 körül *Diego Francisco Padilla* domonkos már ismert, kimagasló műveltségű egyházi értelmiség volt a kolumbiai patriotizmus szolgálatában. Rómában visszautasította a VI. Pius felajánlotta püspöki méltóságot, mert szabad akart maradni nézeti hirdetésében. Tanulmányokat írt, nyilvános vitákat rendezett a vallási tolerancia kérdéséről, bemutatva Voltaire és Rousseau műveit, kritizálva a francia forradalom alap gondolatait.

Padilla újságot is alapított, *Üzenet a Népeknek* névvel, valamint *Az okok, amelyek Granada Új Királyságát az önkényuralmi rendszer visszahozatalára kötelezik* c. könyv szerzője volt. *Pablo Morillo* restaurációja idején letartóztatták, majd Cadiz és Sevilla börtöneiből az 1820-as függetlenségi sikerek után szabadult.

1810. július 20. – *Juan Nepomuceno Azuero*t, *Francisco Serrano Mómezt* és *Pablo Lobatón* atyákat a nép lázadásra történt felbujtása miatt tartóztatták le.

A Függetlenségi Nyilatkozatot aláíró egyházi személyek: *Juan B. Pey*; *José Charvarría*, az ágostonrendiek tartományfőnöke; *Mariano Garnica*, *Santo Domingo* házfőnöke; *Antonio Gonzáles*, *San Francisco* házfőnöke; *Nicolás Mauricio de Omeña*, *Santiago Torres y Peña*, *José Ignacio Pescador*, *Francisco Gómez Serrano* és *Pablo Plata*, *José Ignacio Alvarez*, *Antonio Gollardo*, *Vincente de la Rocha*, *Julián Joaquín de la Rocha*, *José Antonio Amaya* és *Juan Nepomuceno Azuero* egyházmegyes papok, plébánosok.

1828. augusztus 27. Bolívar, Kolumbia államvallásává tette a katolikus vallást.

■ VENEZUELA

1725 Caracasban Királyi és Pápai Egyetem létesült.

1804. november 15. Caracas püspöki székhely, érseki rangot kapott, miután Caracas vált az Alkirályság kulturális, vallási, katonai központjává, valamint a szerzetesi missziók kiinduló támaszpontjává az elmaradottabb, keleti régiók felé.

A függetlenségi harcok alatt a gazdaság tönkrement, a templomok nagy része megrongálódott, elpusztult. A protestantizmus teret nyert a nép körében.

Az egyház és a köztársaságiak viszonya kiegyensúlyozott maradt és a főbb eltérések a patronátus jogutódlásának legalitása kérdésében voltak. A püspökök hűek maradtak a koronához a függetlenségi harc periódusában, mivel jelölésük a koronát illette. Ezért, az új nemzetállamok létrejötte után sok püspöki székhely maradt betöltetlen.

1830. május 6. Valenciában összeült a Venezuelai Alkotmányozó Kongresszus és döntött a patronátus, a tized és az egyházi kiváltságok kérdésében.

November 21. *Méndez*, *caracasi* érsek száműzetése, mivel nem volt hajlandó felesküdni az alkotmány egyházat sértő kitételeire. Súlyos egyházpolitikai válság bontakozik ki és a polgári társadalom elégedetlensége miatt a kormány kénytelen volt engedményeket tenni.

1831. január 15. Az ország keleti részében felkelés tört ki, *José Tadeo Monagas* vezetésével. A Keleti Államok létrejötte, melyek föderációra léptek Venezuelával. A Kongresszus

együttműködött a keleti mozgalommal és a kormány megbukott. Az új kormány visszahívta a korábban száműzött püspököket.

1833. március 21. A Szentszék kérésére a kongresszus eltörölte az állami patronátust, de az egyházi tizedet is megszüntette. Az egyházi javadalmak felett a kultuszminisztérium rendelkezett.

1834. február 17. A kongresszus kihirdette a vallásszabadságot.

1836. Egyházpolitikai válság tört ki *Méndez* érsek és a kormány között, az egyházi tisztségek betöltése miatt. Az érsek megtagadta a kormány jelöltje liberális egyháziak kánoni jóváhagyását. Válaszul a kormány száműzte az érseket.

1837. március *Cayetano Baluffi* pápai internuncius⁵ tárgyalásokat kezdett a venezuelai kormánnyal a patronátus kérdésében és az érsek visszatérésének feltételeiről. A kormány az érsek feltételmentes visszatéréséhez járult csak hozzá. Válaszul *Méndez* lemondott érseki rangjáról, majd

1839-ben halt meg száműzetésben.

1841 A Kongresszus ismét engedélyezte a pápai bullák kihirdetését. Az egyházpolitikai válság normalizálódása.

1842 Az 1836-óta megüresedett egyházi hivatalok betöltése, előzetes pápai jóváhagyással.

1846 Az ország nyugati vidékein új egyházmegyét terveztek, *Barquisimeto* székhellyel.

1862. július 26-án konkordátum jött létre a Venezuela Köztársaság és a Szentszék között. A 31 §-ból álló megegyezés 27.§-a előírta az eskütétel szövegét, ami kötelező volt az egyházi hivatalok betöltésekor. A 28. §, a köztársaság elnökéért mondandó fohász helyét pontosította a szentmise liturgiájában (*collecta*). A köztársaság elnöke, *José Antonio Páez*, Caracasban ratifikálta a konkordátumot

1863. március 6-án.

■ ECUADOR

1791 *Francisco Eugenio Espejo*, a felvilágosult eszmék képviselője és a függetlenség előfutára, együttműködött a *Sociedad Patriótica de Amigos del País* szervezet-, valamint a quitói napilap *Primicias de la Cultura de Quito* létrehozásában, melyek célja a térség gazdasági, kulturális, tudományos fejlesztése volt, de később a függetlenségi mozgalom politikai bölcsőjévé váltak.

1808. december 25-én *Juan Pío Montúfar Selva Alegre* márkija, *Juan de Dios Morales*, *Manuel Rodríguez de Quiroga*, *Juan de Salinas y Zenitagoya*, *Miguel Riofrío* és *Nicolas de la Peña Maldonado* konspirátorok gyűlése a Quito közeli *Chillo-Compagnia* birtokon, amelyen a spanyol hatóságok hatalomfosztását tervezték és VII. Ferdinánd meghívását Amerikába. Amennyiben a király ezt visszautasította volna, a függetlenség kikiáltása mellett döntöttek. Az összeesküvés megbukott.

1809. augusztus 10-én forradalom tört ki Quitóban, ami a függetlenségi mozgalom kezdete volt. Quitóban *Junta Suprema* alakult, de legitimitását nem ismerték el *Pasto*, *Guayaquil* és *Cuenca* régiói.

December 4-én a Quitót megszálló royalista parancsnokok, *Dupret y Aldarete*, valamint *Arredondo* ezredes, 72 halálos ítélettel akarják megtorolni az összeesküvést, *Tomás de Arechaga* ügyész kérésére.

Az egyházi vezetők pártatlanságot hirdettek

1810. augusztus 2-án véres megmozdulás történt Quitóban, a politikai foglyok kiszabadításáért.

Szeptember 19-én megalakult a második *Junta Suprema*, *Ruiz de Castilla* elnökletével.

Október 10-én a *Junta Suprema* függetlennek nyilvánította magát az Alkirályságtól.

1811. február 20-án a függetlenségek első győzelme a royalisták felett a *Paredones-i* csatában.

Október 11-én *José Cuero y Caicedo* püspököt választották a quitói *Junta Suprema* elnökének.

December 4-én Alkotmányozó Nemzetgyűlés alakult, amely függetlenséget deklarált a spanyol régenstanácstól, de elismerte királyának VII. Ferdinándot.

1812. január 10. *Caicedo* elrendelte egy hadsereg felállítását, amelyet a perui alkirály, *José Fernando de Abascal y Souza*, *Concordia* márkí royalista erői ellen vonultatott fel.

Február 15-én, az Alkotmányozó Kongresszus kiadta első politika nyilatkozatát, a *Constitución Quietaña* dokumentumot.

Április 1. A spanyol régensi tanács *Toribio Montes* tábornokot nevezte ki a quitói Audiencia elnökének, aki kezdeti sikertelenségek után

December 2-án visszaállította a spanyol monarchia tekintélyét Quitóban.

1813-ban *Caicedo* püspököt száműzték, a függetlenségi mozgalomban való részvétele miatt. A forradalmár vezetőket a cádizi börtönökbe deportálták.

1819. december 17. Bolívár létrehozta Nagy-Kolumbia Köztársaságát: Venezuela, Kolumbia, Ecuador tagállamokkal.

1821. augusztus 21. A *cucutai* kongresszus államvallásnak ismerte el a katolikus vallást. Az inkvizíciót eltörölte, és az egyházi cenzúrát csak a vallásos könyvekre engedélyezte kiterjeszteni. A nyolcnál kevesebb szerzetessel rendelkező kolostorokat bezárták.

A *quitói* térségből Bolívár űzte el véglegesen a spanyolokat a *Pichincha* mellett,

1822. május 24-én vívott győztes ütközetnek köszönhetően.

1822-től 1830-ig Ecuador Nagy-Kolumbia részét képezte.

1824. augusztus 2. Quito püspökévé *Calixto Mirandát* jelölték. *Miranda* igyekezett Quitót érsekséggé tenni, a papi szemináriumokat újra feltölteni és bevezetni az egyházi képzés reformját.

1830. augusztus 14-én *Riobambában* összeült az Alkotmányozó Nemzetgyűlés, amely kimondta Ecuador függetlenségét.

1831 A Kongresszus lefoglalta az egyházi tizedet, a súlyos gazdasági helyzet enyhítésére. Az állam átvette a *ius patronatus* joggyakorlatát.

1848. január 13-án IX. Pius pápa érseki rangra emelte a *quitói* püspökséget, *Niccola-Giocchino de Arteta* püspököt nevezve ki érseknek.

1862. szeptember 26-án létrejött a 25 §-ból álló konkordátum, Ecuador Köztársaság és a Szentszék között, amelynek 21.§-a előírta a szentmisék végén minden templomban elmondandó fohászt: „Uram, mentsd meg a Köztársaságot; Uram mentsd meg annak elnökét.” A köztársaság elnöke, *G. García Moreno*

1863. április 17-én ratifikálta a konkordátumot.

1881. május 2-án az 1862-es konkordátum új változata jött létre, amit *Mario Ignacio Francisco Tomás Antonio de Veintemilla*, köztársasági elnök ratifikált,

1882. március 14-én. A kiegyezítő megegyezések a következő tárgyakat érintették: az

állami igazságszolgáltatás jogszerűségének elismerése a Szentszék részéről, az egyháziak polgári ügyeiben (8.§); a tizedek beszolgáltatásáról szóló állami engedély pontosítása (11.§); a köztársaság elnökére átruházott főkegyúri jogok (*ius patronatus*) felsorolása (12-13.§§); az egyházmegyék létrehozásának és határmódosításának a Szentszékkel illető jogáról (16.§); az egyház szabadon történő vagyonszerzése és birtoklási jogáról (19.§).

1890. november 8-án ismételten megegyezés jött létre Ecuador és a Szentszék között, a tizedek kérdésének végleges rendezéséről. A 16§-ból álló konkordátumot, *Antonio Flores* köztársasági elnök ratifikálta

1891. augusztus 8-án.

Perui Alkiralyság

■ PERU

A tradicionális iskola szerint a függetlenségi mozgalom, a népek öntudatra ébredése, fokozatos folyamat volt Latin-Amerikában, a jezsuiták kiűzetéstől *San Martín* és *Bolívar* harcáig.

A revizionista iskola szerint viszont, Peru függetlensége ugyanúgy egy kívülről indított politikai kezdeményezés következménye volt, mint Venezueláé.

Az egyház fontos szerepet töltött be a felvilágosodás tudományos, de politikai ideológiáinak terjesztésében is, egész Latin-Amerikában. A népek jogairól és a népszuverenitásról szóló elméletek hamar gyökeret vertek a gyarmatokon.

A *Tupac Amaru*-féle felkelés (1780–1783) idején, *Juan Manuel Moscoso y Peralta cuzcói* püspök kiátkozta *Tupac Amaru*t és követőit, de ennek ellenére *Tupac Amaru* megtiltotta a papok bántalmazását és a templomok lerombolását. Megmozdulása megbukott a kreol társadalom támogatásának hiánya miatt. Ezen a társadalmi konstelláción vajmi kevés radikális változás történt a függetlenség korában.

Chaves de la Rosa püspök a Bourbonok reformpolitikájának volt a kivitelezője Peruban, ahol ekkor iskolák, utak, indián falvak épültek.

José Pérez Armendáriz, *Cuzco* püspöke, aktívan vett részt a szeparatista elvek terjesztésében.

Toribio Rodríguez de Mendoza, a limai Szent Károly oktatási intézet rektora ugyancsak szeparatista elveket hirdetett és bevezette a földrajz, a matematika és a természettudományok tanítását.

1805 A korai szeparatista mozgalom egyik epizódja volt *José Gabriel Aguilar* és *Manuel Ubalde* szövetsége Peru felszabadítására és a független királyság megteremtésére.

1808–1812 A „hűség” mozgalom. A látszat fenntartását és a szeparatista törekvések álcázását szolgálták a gyarmati kreolok hűségnyilatkozatai és pénzgyűjtései VII. Ferdinánd fogsága idején.

1812 februárja. *Huánuco* megyében indián lázadás tört ki a spanyol túlkapások ellen, melyhez hamarosan csatlakoztak a kreolok is, de márciusra már leverték a megmozdulást.

1814 augusztusa. *José Angulo* vezetésével forradalom tört ki *Cuzcóban* az 1812-es *cadizi* alkotmány hatására, melyhez sok indián és pap is csatlakozott. A felkelők elfoglalták *Arequipát*, ahol az alkotmányos monarchia mellett tettek nyilatkozatot. *Pérez Armendáriz cuzcói* püspök szelíd bánásmódra intette a papokat az indiánokkal szemben, és támogatta erkölcsileg *Angulo* megmozdulását.

1815 novemberében levették a megmozdulást.

1821. július 28. *San Martín*, Lima bevétele után hirdette ki Peru függetlenségét.

Szeptemberben, vizsgálati bizottságot hoztak létre a klérus politikai viselkedésének ellenőrzésére. Az eljárások során eskü alatt kellett minden papnak vallomást tennie politikai hovatartozásáról.

1822. szeptember. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés megalakulása, amely a katolikus vallást, mint Peru államvallását mondta ki, bár ezt, maguk az egyházi képviselők ellenezték.

Az egyház nehéz helyzetbe került Peruban is a függetlenség után, a sok betöltetlen egyházi hivatal miatt, ami egyházpolitikai válságokhoz vezetett a Szentszék és az új köztársaság között. A köztársaságiak igyekeztek idővel felhasználni az egyházat és a vallást, mint a legitimitáció egyik hatásos komponensét.

A harcoló liberális vezeték felismerték az egyház jelentőségét a nemzeti összetartozásban, valamint az új társadalmak konszolidációjában betöltött szerepét, ezért a kezdeti liberális kormányok célja inkább volt az egyház feletti dominancia biztosítása, mint magának az egyháznak a tönkretétele.

A függetlenségért fegyverrel harcoló csapatvezérek, általában tisztelettel voltak a katolicizmus hagyományai iránt és nem hiányzott belőlük a vallásos meggyőződés sem. *Belgrano* tábornok arra kérte *San Martínt* egyik levelében (1814. április 6.), hogy: „Ne szűnj meg imádkozni a Kegyes Miasszonyunkhoz (*Nuestra Señora de las Mercedes*) és nevezd őt a felkelő seregek tábornokának (*general*)”. *Belgrano* kardját ma is lehet látni a *Virgen Generala* nemzeti kegytemplomban a Szűz képmása előtt, *San Miguel de Tucumánban*, amit a tábornok a *tucumáni* győztes ütközet (1812) után oda helyezett el, hogy teljesítse korábbi fogadalmát.

Az egyházi struktúráknak jelentős szerepe volt vidéken, ahol a *doktrínák* biztosították az *interior* területeinek benépesítését. A *doktrína*, egy már konszolidált településből és 2-3 filiából állt. Általában egy pap jutott, egy *doktrína* pasztorális ellátására. Az egyház rendszeresen végzett népszámlálást, a tized behajtása miatt. A vidéki papságot nagy tiszteletben tartották a nép között végzett oktatási és emberbaráti, pasztorációs tevékenysége miatt (a nép között). A püspököknek látogatniuk kellett egyházmegyéjüket és őrködniük a hitélet, az erkölcs, a papság diszciplínája felett. Ez a kötelezettség azonban ritkán volt teljesíthető nagy távolságok miatt.

A liberális kormányok egyházellenes intézkedései a 19. század végén kaptak vallásellenes tartalmat és ekkor váltak általános jelenséggé. A liberalizmus elsődleges célját képezte a társadalom laicizálása. Peruban is, csak a közjóért dolgozó szerzetesrendek működését engedélyezték a liberális kormányok.

1824 *Ocopá*ban bezárták a ferences rendházat és iskolává alakították át. Ennek hatására megszűnt a missziós tevékenység a keleti területeken.

1826 Rendelet a szerzetesrendek ellen. A szerzetesi hivatás nem volt vállalható 25 éves korhatár alatt. Egy településen, csak egy rendház működhetett. A 8 szerzetesnél kevesebb létszámmal rendelkező kolostorokat bezárták, vagyonukat államosították.

1836 Az *ocopai* misszió újraindítása. A térítések és a csoportos megkeresztelesek, gyakran voltak felszínes evangelizációs eredmények, különösen a nagy távolságok miatt.

1838 A Szentszék és Peru között megegyezés jött létre. Az állam megkapta a jelölés jogát, de a püspökjelöltek kánoni beiktatása Rómában történt. Az új püspökök feladata, a perui egyház újjászervezése volt.

Róma erőteljes fellépése következtében, eltávolították a liberális papokat a klérus sora-

iból, akik elvesztették minden egyházi befolyásukat. *Bartolomé Herrera* (1808–1864) ekkor, az egyház legjelentősebb konzervatív gondolkodója volt. Prédikációiban elutasította a népi szuverenitást.

1845–1862 *Ramón Castilla* elnöksége alatt, megkezdődött a gazdasági fellendülés.

1854–1856 között eltörölték Peruban a rabszolgaság intézményét, az indiánok kényszermunkáját, az egyházi és katonai előjogokat, valamint a tizedet.

1855–1856 A liberálisok a Nemzeti Konvencióban követelték az állam és az egyház szétválasztását, az egyházi előjogok eltörlését, a vallási toleranciát. Ezek konzervatív lázadáshoz vezettek, *Ignacio Vivanco* vezetésével.

A hittudományi intézetekből kiválóan képzett papok kerültek ki ebben a periódusban, de megkezdődött velük a hatalmi elit érdekeinek kiszolgálása is.

1872. augusztus 2. A Perui Köztársaság első civil elnöke, a Polgári Párt jelöltje, *Manuel Pardo y Lavalle* lett és vele kezdetét vette a kapitalizmus periódusa.

■ CHILE

Peru Alkirályság geopolitikai térségének függetlenségét Spanyolországtól, *Juan Pablo Viscardo y Guzmán* jezsuita emigráns képviselte elsőként.

1767-ben emigrálni kényszerült Peruból, majd Európában-, főképp Itáliában élt, de Angliában halt meg **1798**-ban, amikor a leginkább szorgalmazta Spanyol-Amerika függetlenségének előmozdítását az angolok között.

1781-ben *Guzmán* már javasolta az angol kormányhoz intézett leveleiben, hogy támogassák a *Tupac Amaru* felkelését. Meglátása szerint, sorsközösség létezett a kreolok és az indiánok között, ami a spanyol uralom elleni antipátián alapult. Szerinte, a kreol papok nagy befolyással rendelkeztek az indián társadalmi rétegek felett, amit felhasználhatónak vélt, a spanyol fennhatóság elleni forradalmi megmozdulás esetén a gyarmatokon.

1791–1792 között *Guzmán* megírta a *Cartas a los españoles americanos* (Levelek az amerikai spanyolokhoz) című munkáját, ami híressé tette. A levelek alap gondolatait már évekkel előtte kidolgozta.

A szülőföldjükről elüldözött jezsuiták közül többen kiemelkedtek az amerikai terjesztésével, de csak a perui *Guzmán* és a chilei *Juan José Godoy* szövetkeztek nyíltan a politikai függetlenség megvalósításáért. *Guzmán* gondolatai hatással voltak Nagy-Kolumbia és *Río de la Plata* vidékére, de művét csak **1822**-ben publikálták Limában.

1805-ben szövetkeztek Peru felszabadításáért: a *huánucói* ásványkutató *José Gabriel Aguilar* és a *cuzcói* kreol *Manuel Ubalde*. A spanyol uralom helyébe egy független királyságot képzeltek el. Mindketten kapcsolatba léptek *cuzcói* kreolokkal, köztük több pappal és szerzetessel. Az összeesküvést felfedezték és két kezdeményezőjét kivégezték.

A kreol messianizmusként is ismert mozgalom jelezte, hogy létezett egy forradalmi vonulat az egyházon belül, már **1808** előtt.

1806 VII. Pius pápa, *Diego Navarro Martín de Villadres*-t nevezte ki *Concepción* püspökének, aki az

1815-ben, Santiago püspöki székét betöltő *José Santiago Rodríguez* kollégájával fellépett a függetlenségi mozgalom illegitim volta ellen. A köztársasági kormányok száműzték őket, és mindketten Spanyolországban fejezték be életüket.

A klérus megosztott volt politikai állásfoglalását illetően. A fogolykiváltó rendi *José María Romo*, az ördög művének tartotta a felkent király legitimitása elleni lázadást, de a főpásztorok

ligitimista pozíciója ellenére sem hiányoztak a klérus soraiból a szeparatizmust támogatók, mint például *Rafael Andren*, *Camilo Henríquez*, *Joaquín Larraín* és *José Ignacio Cienfuegos* kanok.

1816. január 30-án VII. Pius pápa *Etsi longissimo* enciklikájával a hatalmában restaurált VII. Ferdinánd iránti hűségre intette a latin-amerikai püspököket.

1817-es chacabucói győzelem után *Cienfuegos* kanok, a függetlenség mellé állt. *Cienfuegos* a *hic et nunc* kiharcolt szabadságban, az emberi méltóság kiteljesülését látta. *O'Higgins*, őt küldte Rómába rendkívüli meghatalmazottként, hogy kapcsolatot létesítsen a Szentszékkal. A „forradalmi” papok tevékenysége oda vezetett, hogy lassan bomlani kezdtek a gyarmati erkölcs és a birodalmi egyház alapjai.

A források szerint, a monarchista papok gúny céltáblái lettek, azaz a gyarmati egyház fokozatosan, de elvesztette hitelét.

A papneveldek légkörét jellemzi, az azonos szemináriumban végzett két csoporttárs: *Nicolás de Piérola* és *Manuel González Prada* életútja. *Piérola*, kétszer töltötte be az elnöki hivatalt, mint diktátor a chilei háború alatt (1879-1881) és mint népvezér (1852-1861). Bár elhagyta a papképző intézményt, de politikusként védte az egyházat. Vele ellentétben, *Manuel González Prada*, miután elhagyta a szemináriumot (1857-1860), a perui antiklerikalizmus legnevesebb alakjává vált.

Ami a népi vallásosságot illeti, olyan erőre tett szert a függetlenségi harc kibontakozása folyamán, hogy kezdett aggodalmat kelteni a liberális vezetőkben és később nem hiányoztak epizódok, melyek alkalmával maguk a köztársaságok léptek fel a népi vallásosság radikális megmozdulásaival szemben.

1818 A függetlenség kikiáltása, egyben az egyházi reformok kezdetét is jelentette. Az egyház lemondott az időleges hatalomgyakorlás igényéről, a tizedről, az egyházi hivatalokkal járó magas juttatásokról és hivatását gyakorolva, a pasztorációs munkára helyezte a hangsúlyt. *Bernardo O'Higgins* bizalmasának, *Pedro Arce* papnak a javaslatára, megszűnt a reverenda viselésének kötelezettsége. A reformok eszmeisége, a janzenista áramlatokból táplálkozott. A reformerek kezdetben nem voltak a Szentszéktől való elszakadás hívei sőt, Róma támogatásával akarták előmozdítani a köztársasági kormányok legitimitását. A királyi kinevezések, azaz a patronátusi joggyakorlattal járó privilégiumok folytonosságát nem ismerték el. Az ezernyolcszázhuszas évek második felében azonban, Francisco Anonio Pinto tábornok elnöksége alatt (1827-1829), a reformpártiak a Rómától független nemzeti egyház létrehozására törekedtek.

1824 A Róma küldte rendkívüli meghatalmazott, *Giovanni Muzi* prelátus missziója teljes sikertelenségbe fulladt az egyházkormányzati kérdések megoldását illetően. *Muzi*, a korona iránti hűségre buzdította a híveket, pasztorális vizitációi alkalmával.

1828. december 15-én, XII. *Leo* kinevezte *Taéca* plébánosát, *José Ignacio Cienfuegost*, *Concepción* püspökének. Az

Az **1830-as** évekre jellemző reformmozgalmat illusztrálja *O'Higgins* pápának írt levele, amelyben javasolta XVI. Gergelynek egy zsinat összehívását Frankfurtba, az egyházreform előmozdítása érdekében. *O'Higgins*, zsinati témaként terjesztette elő a pápának: a keresztény egyházak közti egység és tolerancia szorgalmazását; a celibátusi kötelezettség eltörlését; a felekezeti szabadság bevezetését; valamint a dialógus szükségét az Egyház és a modern társadalom között.

1830 A konzervatív párt restaurációja, majd a konzervatív *Joaquín Prieto* elnöksége (1831-1841) és végül az

1833-as alkotmány adták vissza az egyházi élet békéjét.

1842 *Pedro Palazuelos* pap követelte az írástudatlanok szavazati jogait.

1844. június 17-én megjelent *Francisco Bilbao Barquín Sociabilidad Chilena* című cikke, ami megbotránkozta a chilei társadalmat, erkölcsstelennek minősítve az író, amiért tanulmányában az elnyomottak iránti szolidaritásra szólított fel. *Bilbao* ekkor Párizsba távozott, ahol kapcsolatba lépett *Felicité de Lamennais*-vel, a liberális katolicizmus megalapítójával.

1850 *Bilbao* visszatért Chilébe, és

májusban, megalapította a *Sociedad de la Igualdad* társaságot, amely a radikális liberalizmus ideológusait gyűjtötte egy táborba. Céljuk, a szabadság, valamint az egyenlőség elvein alapuló chilei társadalom megvalósítása volt, a népi szektorok felé történő nyitással. Kormányellenesnek minősített programjuk miatt,

november 9-én betiltották a szervezetet és vezetőit bebörtönözték. *Bilbaot* kiközösítették a katolikus vallás elleni megnyilatkozásai miatt, melyeket a *Boletines del espíritu*ban tett közzé.

A *Sociedad de la Igualdad*, előfutára volt későbbi Radikális Pártnak (*Partido Radical de Chile*).

1851-ben megalakult az egyház-orientált Konzervatív Párt (*Partido Conservador*), amely a Katolikus Egyház értékrendjének védelme mellett állt ki.

1856 januárjában robbant ki az úgynevezett *Cuestión del Sacristán*, amely alkalmat adott az állam és az egyház szétválasztása igényének kifejezésére, amit *Manuel Antonio Matta* fogalmazott meg; valamint az alkotmány refomjának a követelésére. Számos plébános és szerzetes pap prédikált ekkor, *Manuel Montt* elnök diktatúrája ellen.

1858 októberében *Copiapó* városban megalakult a *La Asamblea Constituyente* néven ismert szervezet. Tagjai küzdöttek: a köztársasági elnök jogkörének autoritárius gyakorlata-, és az adminisztratív centralizáció ellen, valamint helytelenítették az egyház túlzott befolyását a kormány döntéseiben.

Ezt a periódust, a klerikalizmussal szembeni politikai harc jellemezte, ami az egyház és az állam közti sorozatos feszültségekhez vezetett.

1862. május 12-én, a frissen alapított *La Voz de Chile* hasábjai kezdték terjeszteni a radikális követeléseket: laikus társadalom; választói szabadság; decentralizált adminisztráció; alkotmányreform és a nép képvisellete a kormányzásban.

1863. december 24-én összeült *Copiapó*-ban az ország első Radikális Választói Gyűlése (*Asamblea Radical Electoral*), amely létrehozta Chile Radikális Pártját (*Partido radical de Chile*)

1864-től, lelkigyakorlatos központok alakultak vidéken a nagybirtokosok támogatásával, amelyek a dolgozók gyakorló vallásos életéhez adtak asszisztenciát. Az állam, szövetségest látott az egyházban, ezért támogatta. Az ország politikai életében a konzervatív egyházi dominancia érvényesült egészen

1871-ig, amikor a radikális liberálisok kerültek uralomra. Az egyházi tized gyakorlatát betiltották, életbe lépett a házasságkötés polgári intézménye és eltörölték az egyházi fórumok joghatóságát.

1925 Az alkotmány végleg elválasztotta az egyházat az államtól.

Río de la Plata Alkirályság

■ ARGENTÍNA

A szabadkőműves páholyok szorgalmazta függetlenség és alkotmányosság, a hatalomátvétel legitimitásának kérdése erősen megosztotta a papságot. Az alkirályság két jelentős szerepet betöltött püspöksége Buenos Aires és Córdoba voltak, *Benito Lué y Riega* és *Rodrigo Antonio de Orellana* legitimista püspökökkel az élükön. *Salta* püspökségét, az első kreol püspök, *Nicolás Videla del Pino* kormányozta.

1803-tól, a spanyol *Benito Lué y Riega* lett Buenos Aires püspöke. Példás odaadással látogatta egyházmegyéjét, új plébániákat, szemináriumokat alapítva. Az

1806–1807 közti angol megszállás idején, *Riega* engedelmességi esküt tett az angol koronának azzal a feltétellel, hogy a katolikus vallás és a püspöki tekintély sértetlen marad.

Buenos Aires visszafoglalása idején nem vállalt nyíltan aktív szerepet, de támogatta az *Alzaga* kezdeményezte védelem megszervezését.

1807-ben jelentős anyagi támogatással mozdította elő a milíciák felszerelését. A papság viszont a milíciák élére állt az önvédelmi harcban. Az angolok feletti győzelmet, Szűz Mária segítségének tulajdonította a nép.

1809-ben *Riega* szentelte fel a Buenos Airesbe érkezett *Orellana*, *córdobai* püspökjelöltet, aki

Októberben foglalta el székhelyét *Tucumán*ban. *Orellana*, a francia forradalom megismétlődő jelenségének ítélte a spanyol-amerikai megmozdulásokat, ezért a májusi forradalom idején nem ismerte el Buenos Aires új kormányzói testületét és a royalisták mellé állt. Az Északi Hadsereg győzelme után a püspököt is bebörtönözték az ellenállókkal együtt, és Buenos Airesbe vitték, ahol megmenekült ugyan a halálos ítélettől, de rabtársai kivégzését végig kellett néznie, ellátva őket az utolsó szentségekkel.

1810. május 22-én, a *Cabildo Abierto* megnyitásakor, *Riega* püspök azt az álláspontot védte, miszerint az Alkirályság a spanyol nép gyarmata és nem az amerikai spanyolok tulajdona. *Riega* a legitimitás megrögzött védője volt. Az első kormányzói *junta* megvonta tőle a *Banda Oriental* területein tervezett pasztorációs látogatásokat, sőt

1811 júliusában megtiltott számára minden nyilvános szereplést, prédikálást és a hívek gyóntatását is.

1812-ben meghalt *Riega*. A *Buenos Aires*-i püspökség megüresedett.

Májusban, *Orellana* püspök visszatérhetett *Córdobába*, ahol megkezdte egyházmegyéje látogatását. Engedelmességet fogadott az *Asamblea del Año XIII*-nak, amely megadta számára a *Provincias Unidas del Río de la Plata* polgára titulust. *Ortiz de Ocampo*, *Córdoba* kormányzója azonban bizalmatlan volt iránta.

1813. január 13. Az *Asemblea del Año XIII* alkalmával 12 egyházi személy volt jelen. A gyűlés határozatai között szerepelt: az Inkvizíció megszüntetése; az Általános Szerzetesi Hivatal létrehozása, amely a szerzetesi intézményeket felügyelte, megtiltva a helyieknek, a félszigeti előljárókkal való kapcsolatot. A gyűlés egyik küldöttje volt, *P.J. Vidal* atya.

Június 4-én pontosították, hogy az új állam független minden külföldi hatalomtól, érteve alatta a Róma központú Katolikus Egyházat is.

1815 januárjában, *Carlos María de Alvear*, *Director Supremo*, száműzte *Orellana* püspököt *San Lorenzoba*. *Alvear* mandátuma után visszatért *Córdobába*, de *José Javier Díaz* kormányzó

megtiltotta számára a püspöki hivatal gyakorlását, sőt megfosztotta korábban kapott polgári címétől. VII. Pius pápa legitimitást védő *Etsi longissimo* rendelete után

1816. július 9-én, a *tucumáni* kongresszus függetlenségi nyilatkozata alkalmával, 18 pap vett részt a kongresszusi munkákban. A *tucumáni* kongresszus, a spanyol koronával való konspirációval vádolta meg *Orellana* püspököt, aki megszökött a rá váró szankciók elől és *Santa Fe*, *Corrientes*, majd a braziliai *São Borja* helységek érintésével Lisszabonba, majd később Madridba távozott.

Október 12. A *tucumáni* kongresszus elhatározta, hogy megbízottat küldenek Rómába az egyházpolitikai kérdések tisztázására és megtiltották az egyházzellenes könyvek kiadását.

1817-ben meghalt *Salta* püspöke, is és ezzel valamennyi püspöki székhely betöltetlen maradt Argentínában.

1819 Az egységes argentin alkotmány államvallásnak ismerte el a katolikus vallást és fenntartotta magának a *ius patronatus* gyakorlatát.

1821-től, a rehabilitált *Rivadavia* lett a kormány külügyekért felelős minisztere.

1822 *Rivadavia* miniszter vallási reformjai között szerepelt: állami felügyelet az egyházi élet felett; a szerzetesrendek feloszlatása, vagyonuk államosítása, kivéve a nagyszámú rendházakat; az egyházi tized megszüntetése; az állam elkötelezte magát, hogy eltartja az egyházat.

1823 márciusában *Rivadavia* vallási reformjai, a *revolución de los Apostólicos* néven ismert ellenállást váltották ki úgy a nép, mint az egyháziak részéről, amit kíméletlenül elfojtottak.

1824. szeptember 24. XII. Leo pápa *Etsi iam diu* enciklikája felszólította a püspököket, hogy hangsúlyozzák a VII. Ferdinánd restaurációja eredményezte legitimitás elvének tiszteletben tartását a gyarmatokon.

1825. február 2. Kereskedelmi szerződés Nagy-Britanniával. A szerződés 12.§-a szabad vallásgyakorlatot engedélyezett az Argentínában élő angol állampolgároknak.

1827-ben, a Szentszék *José Benito Lascano y Castilló*t nevezte ki a *Córdoba* püspökének, ahol számos probléma adódott az egyház ideiglenes vezetése miatt.

1829. december 8 – 1832. december 17. *Juan Manuel de Rosas* első elnöksége alatt következetesen ragaszkodott a *ius patronatus* gyakorlatához. *Rosas*, vallását gyakorló hívőnek tűnt, de az állam engedélyét elengedhetetlenül szükségesnek tartotta a nagyobb egyházi hivatalok betöltéséhez.

1830. március 10. A Szentszék hosszas alkudozások után, *Mariano Medrano y Cabrerát* nevezte ki apostoli helynöknek *Buenos Aires*be. Később azonban problémák adódtak *Rosas* rezisztenciája-, és az *exequatúr* joggyakorlata miatt.

Szeptember 20-án, püspökké szentelték *Cabrerát*.

1830. október 30-án, *Benito Lascano y Castilló*t szentelte püspökké *Medrano y Cabrera*.

1832. június 2-i konzisztóriumon, XVI. Gergely, *Cabrerát* iktatta be kánonjogilag *Buenos Aires* püspökének. *Pedro Ostini*, *Rio de Janeiro*-i nuncius tanácsára pedig *Mariano José de Escalada* lett a város segédpüspöke, *Rosas* jóváhagyásával.

1834-től, *Justo Santa María de Oro* töltötte be *Cuyo* püspöki székhelyét, *San Juan*ban. *De Oro*, a függetlenségi éra első püspöke volt.

1835. június 21-én, *Cabrera* püspökké szentelte *Escaladát*.

1835-ben, diplomáciai szinten megoldódott a püspöki hierarchia restaurációjának kérdése Argentínában, azaz pápai kinevezések történhettek, az *exequatúr* állami gyakorlásával.

1835. március 7–1852. február 3. *Rosas* második elnöksége alatt, a jezsuiták visszatérhettek az országba és visszakapták javaik egy részét. Az egyházi vezetők úgy *Buenos Aires*ben, mint Rómában, egyaránt üdvözölték *Rosas* hatalomra lépését, mivel úgy tűnt, hogy az egyházi élet és a vallási értékek restaurálása várható. A vidéki papság támogatta *Rosas* egyházpolitikáját és arcképe gyakran volt az oltárok díszje a templomokban.

1837-től, a *Saltá*ba kinevezett új püspök, *José Augustín Molina* is megkezdhette hivatala gyakorlását.

Ebben az esztendőben nevezte ki XVI. Gergely pápa *Cuyo* püspökét is, *Quiroga Sarmiento* személyében, de *Rosas* csak

1839-ben adta meg, a hivatala tényleges gyakorlásához szükséges *exequatur*-t.

1840-ben, a jezsuitákat ismét kiutasították az országból, mivel nyilvánosan kiálltak a Szentszék jogainak védelméért, a patronátus kérdésében. *Rosas* második elnöksége alatt, negatív változások mutatkoztak az állam egyházpolitikájában. A papoknak kötelező lett propagandát kifejteni a föderáció mellett. Akiről felmerült a gyanú, hogy nem támogatja *Rosas* politikáját, számolnia kellett a zaklatásokkal, megfigyelésekkel, azonnal ítélő eljárásokkal, melyek néha kivégzéssel végződtek. *Medrano* püspök egyértelműen *Rosas* mögé állt és szinte eszközévé lett. Annak ellenére tette ezt, hogy tudomása volt a nyilvános liturgia rendszeres állami ellenőrzéséről.

1850 IX. Pius pápa, *Ludovico de Besi* rendkívüli meghatalmazottat (*delegato apostolico*) küldte Argentínába a felmerült egyházpolitikai kérdések rendezésére. *Rosast* meglepte *Besi* missziója és néhány udvarias gesztus után hátráltatni kezdte a szentszéki küldött munkáját, majd felszólította, hogy hagyja el *Buenos Aires*t.

1851. április 7. *Escalada* önként távozott *Buenos Aires*ből, *Medrano* y *Cabrera* halála után. Az új püspöki helynök *Miguel García* lett, aki *Rosas* bizalmát élvezte.

■ BOLÍVIA

1767 A jezsuiták kiűzése után a *chuquisacai* egyetem, egyházmegyes papok és laikusok irányítása alá került.

1805 IV. Károly (1788–1808), *Benito María Moixò y Brancolí* bencés szerzetest nevezte ki *Charcas* érsekévé. Az érsek számára gondot jelentett a szeparatista eszmék terjedése egyházmegyéjében, valamint a szemináriumok laza fegyelme és a papság dekadens, világias életvitele.

Moixò, meggyőződéses legitimista és királpárti volt.

1807. január 2-án érkezett *La Platá*ba.

Június. *Moixò* kiáltványt adott ki a *Buenos Aires*ben angol inváziók idején és ellenállásra szólította fel a népet, *Rio de la Plata* felszabadításáért. Adományokat gyűjtött a város védelméért és az ostromlott lakosság ellátásáért.

1808. szeptember. *Sevillai junta* felszólította a klérust és *Moixò* érseket, hogy támogassák a helyi *juntát*.

November *Moixò*, a legitim hatalommal való együttműködésre szólította fel papjait.

1809. január. *Moixò* adományok gyűjtését rendelte el a spanyolországi felszabadító hadjárat támogatására és 20 000 *pesó*t küldött a félszigetnek.

Május 25. A függetlenségi áramlatot már érzékeltette a *chuquisacai* mozgalom (*monachistas*, *carlotistas* és *fernandistas*). Az események hatására, *Moixò* elmenekült *Chuquisacá*ból.

Július 16. *Pedro Domingo Murillo* vezetésével forradalmi megmozdulás tört ki *La Paz*ban.

A *Cabildo Abierto* megfosztotta hatalmától *Tadeo Dávila* kormányzót és *Remigio de la Santa y Ortega* püspököt, aki 1799-től állt *La Paz* érseksége élén. *Ortega* három, a *Junta Tuitiva del la Paz* forradalmárait sújtó exkommunikációt bocsátott ki, kilenc nap leforgása alatt.

Július 27. A *Manifiesto de la Junta Tuitiva*, vagy a *Proclama de la Junta Tuitiva* néven ismert dokumentum, amelyet a pap *Medina* szerkesztett, elsőként deklarálta Latin-Amerikában a gyarmatok függetlenségét.

Szeptember. *Ortega*, a *La Paz*tól északkeletre fekvő *Yungas* vidékére utazott, ahol legitimista erőket toborzott, mivel *Irupana* és környéke plébánosai, a szolidaritásukról biztosították.

Október–november. *José Manuel de Goyeneche* royalista osztagai megsemmisítették a felkelőket, három egymást követő ütközetben (*Chacaltaya*, *Irupana* és *Chicaloma*).

1810. január 29-én kivégezték a függetlenségi mozgalom kilenc aktivistáját (*protomártíres de la independencia*).

Október *Moixò* visszatért *Chuquisacá*ba és aláírta a *Buenos Aires-i junta* törvényességét elismerő nyilatkozatot.

November 24. *Francisco Javier Aldazábal* kreol püspök, aki 1808-tól vezette *Santa Cruz de la Sierra* egyházmegyéjét, tartózkodóan viselkedett a forradalmi megmozdulások láttán.

1812. június. *Aldazábal* püspök meghalt és *Santa Cruz* egyházmegye püspöki széke megüresedett.

December. *Moixò* áttette székhelyét *Cochabambá*ba, majd

1813 júniusában *Oruró*ba menekült, mert *Cochabambát* elfoglalták a köztársaságiak.

December. *Moixò* visszatért *Cochabambá*ba.

1814. *Ortega* püspök, *Limá*ba távozott.

1815. május. *José Casimiro Rondeau y Pereyra* tábornok száműzte *Moixò*t, aki

1816. április 11-én halt meg. Ebben az esztendőben *Ortega* is lemondott, *La Paz* egyházmegyéjéről.

November 16. *Ortega* lemondása után, *Diego Antonio Martín Navarro de Villodres* kapott királyi kinevezést *La Paz*ba. *Villodres* azonban nem tudta elfoglalni székhelyét *San Martín* előrenyomulása miatt és visszatért Spanyolországba. Az egyházmegye vezetésével, a kreol *Matías Terrazas* püspöki helytartót bízta meg

December. *Villodres* *Cuzcó*ba tartózkodott, ahol az *ayacuchói* csatáig maradt és kapcsolatba lépett a *La Plata-i* káptalan tagjaival,

1818. október 19-én, *Antonio Sánchez Matas*, spanyol ferences kapott kinevezést a megüresedett *La Paz* egyházmegyébe, ahova

1821. augusztus 11-én érkezett meg. Az új érsek monarchista politikát folytatott, amiért

1825-ben menekülnie kellett.

1825 *Matías Terrazas* püspöki helynök szimpatizált a forradalmi változásokkal és párbeszédet folytatott a hatalom új képviselőivel, ami a kreol klérus sajátja volt, a spanyol felső hierarchiával szemben.

Január 28. *Antonio Sánchez Matas* a városi káptalanra ruházta át az egyházkormányzási feladatkört. Ezt követően

Augusztus 15-én *Buenos Aires*ből jelentette be lemondását a Szentszéknek és Spanyolországba távozott.

Az *Aldazábal* püspök halála óta (1812) üresen maradt *Santa Cruz* egyházmegyébe, *Agustín*

F. de Otondo lett kinevezve. Az új érsek monarchista politikát folytatott, amiért még az év folyamán, menekülnie kellett.

Augusztus 6. Az *ayacuchoi* csata győztese, *Antonio José Sucre*, összehívta a Nemzetgyűlést *Chuquisacaba*-ba, amely deklarálta Bolívia Köztársaság megalakulását és függetlenségét.

December 11-én *Bolívar* rendeletet adott ki az egyházi vagyon államosításáról.

1826 *Sucre* tábornok lett a köztársaság elnöke. *Sucre* állásfoglalása az egyházzal szemben inkább politikai volt, mint vallási. Az egyházi előjogok a nép körében is visszatetszést keltettek, ezért eltörlésük nem tűnt vallásellenes intézkedésnek.

Ramón Antonio de Asín áldozópap, reformterveket mutatott be *Sucre*-nek írt levelében, javasolva a Nemzeti (Rómától független) Egyház létrehozását. Tervezetében szerepelt a kinevezések kérdése is.

A férfikolostorok többségét bezárták, gyorsítják a szekularizációt, a püspökök kinevezése állami engedélyhez kötött.

Március *Agustín F. de Otondo*, levélben értesítette a pápát, hogy a pápai bullákat meg sem kapta kánonjogi pozíciójának törvényesítésére. *Otondo* úgy halt meg, hogy fel sem szentelték püspököknek.

A függetlenségi áramlattal rokonszervező egyháziak között voltak *La Paz*-ban: *J. A. de Medina*, *J. M. de Asín*, *M. de León*, *J. M. Mercado*, *J. Castillo*, *J.M. Mendizábal*; *Cochabambá*-ban: *I. Muñecas*, *J. B. Oquendo*; *Chuquisacaba*-ban: *F. X. de Oribe*; *Santa Cruz*-ban: *J. A. Salvatierra*.

Augusztus 22. A 12 szerzetesnél kevesebbel rendelkező kolostorokat bezárták.

Szeptember 14. Rendelet az egyházi tized állami célra való felhasználásáról.

1829. november 30. *La Paz* új püspökének, *José M. Mendizábal*-t szentelték fel. Az egyházmegyei élet restaurációjáért dolgozott tevékenyen, pasztorális vizitációkat végzett, plébániákat alapított, jóllehet az országban anarchia uralkodott.

1833 *Andrés Herrero* engedélyt kapott misszionáriusok behozatalára Spanyolországból. Tevékenysége folytán a kolostorok többsége újra megnyílt, sőt újakat is alapítottak.

1835-ben, *José M. Mendizábal* érseki rangot kapott.

1841–1847 *Adolfo Ballivián* elnöksége alatt, Franciaországból hozatott a kormány szerzeteseket, a közoktatás megoldására.

1847. június 25. IX. Pius pápa új püspökség alapítását engedélyezte *Cochabambá*-ban.

1851-ben megegyezés jött létre Bolívia és a Szentszék között. A klérus ebben az időben kevés tekintéllyel rendelkezett az országban, gyér teológiai képzettsége és túlzottan világias életvitele miatt, ezért az

1852. március 12-i állami rendelet előírta, hogy áldozópappá szentelni csak teológiából doktorált szeminaristát lehet, sőt a kormány körlevelet bocsátott ki

1853. június 15-én azzal a rendelettel, hogy egyetlen pap sem hagyhatja el plébániája területét, állami engedély nélkül.

1859. november 24. A szemináriumok autonómiát kaptak, de az egyházi előljárók és szeminárium tanárok számára kötelező volt az állameskü letétele.

1871 Az új alkotmány elfogadta a vallásszabadságot.

1873. május 4 – június 1. *Cochabambá*-ban fél évszázados szünet után egyházmegyei zsinatot tartottak, mely hatályba léptette a tridenti zsinat határozatait, és állami kezdeményezésre kötelezték a plébániákat az ingyenes iskolák felállítására és az oktatásra.

A szemináriumok sokáig maradtak az ország egyetlen felsőoktatási intézményei. Később,

közoktatási szerepet töltöttek be, mert képzést adtak a nem papi pályára készülő polgári fiatalságnak is. Több szemináriumot bezártak a laza erkölcsök miatt.

1911-ben törvényesítették a polgári házasság intézményét és

1932-ben bevezették a válást. Ezzel egyidejűleg, megkezdődött a klerus házasodásának, laicizálódásának a folyamata, valamint a kommunizmus és a protestantizmus térhódítása.

Protestantizmus Bolíviában

A protestantizmus meghonosítója Bolíviában *Diego Thompson* volt, a Brit Bibliai Társaság tagja. Intenzív kapcsolatot tartott fenn *San Martínnal* és *Bolívarral*. A *limai* és a *cuzcói* egyetem tanárainak segítségével lefordította az Új-testamentumot *kecsua* nyelvre.

1827-ben megérkezett Bolíviába az első protestáns misszionárius, *Lucas Mathews*, a Brit Bibliai Társaság tagja.

1846 *Allan Gardiner* protestáns missziót alapított *Potosí*-ban, elnöki engedéllyel.

1877 *José Mongiardino* mártírja.

1894 Megjelent *E. Millard* és *L. Guinness* „Az elveszett kontinens” című könyve, mely a protestáns missziók hiányát fájlalja Dél-Amerikában.

1895 *William Payne*, a Szabad Testvérek misszionáriusa, Bolíviába érkezett. Mivel *Sucre* érseke alkotmány sértéssel vádolta meg, el kellett hagynia az országot.

1898 *Archibald Reekie*, megalapította a Bolíviai Baptista Gyülekezetet és ezt követően

1907-ben *George Allan*, a *Bolivian Indian Mission*-t.

1906-tól állandósult a metodista hittérítői tevékenység Bolíviában.

■ URUGUAY

Uruguay és Paraguay függetlenségi harca nem Spanyolország elleni küzdelem volt, hanem az embrionális fázisban lévő argentin állam hatalmi expanziójával és centralizációjával szembeni ellenállás.

Az 1806–1807-es angol inváziók idején a *Banda Oriental* népe egy emberként mozgott meg, még a nők is aktívan vettek részt a harcban. *Buenos Aires* védelmére tömegesen jelentkeztek az önkéntesek a *Banda Oriental* térségéből. A kormányzónak limitálnia kellett a számukat, hogy *Montevideo* ne maradjon védelem nélkül. Kiemelkedő volt a katalán módra megszervezett lövészek egysége (*migueletes*). A papság itt is vállalta a csapatok szervezését és az önvédelmi harcnak, vallásháború jellege volt.

A győzelmet Isten segítségének tulajdonította a nép, és nagy számban vettek részt az

1808. február 3-án tartott gyászmisén *Montevideo*-ban, a harcokban elesett 660 hős emlékezetére.

1810. május 25-én, *Baltasar Hidalgo de Sisneros*, a hatalmától megfosztott *Río de la Plata* alkirálya, *Montevideo*-ba menekült *Buenos Aires*-ből. *Montevideo*, a *Río de la Plata* torkolatának legfontosabb kikötője, a spanyol restauráció stratégiai központjává vált az alkirályságban.

1811-ben kezdődtek Uruguay függetlenségi törekvései, de kimenetelük a brazil és az argentin hatalmi érdekektől váltak függővé, ezért Uruguay Köztársaság függetlensége, 1828-ban valósulhatott csak meg.

A térség önállósága, a *Río de la Plata* keleti partjának (*Sete Povos*) geopolitikai hovatartozásától függött. Ez a terület, a spanyolok, és a portugálok közti határvillongások tárgyát képezte a 19. század elején is.

Januárban, a spanyol *Consejo de Regencia*, új alkirályt küldött Montevideóba *Francisco Javier de Elío* személyében, akit a *Buenos Aires-i junta* nem ismert el és február 13-án támadást indított ellene.

Az Első *Junta* titkára *Mariano Moreno*, *José Gervasio Artigas*at bízta ekkor meg a *montevideoi* spanyol reakció elfojtásával.

Április 11-én *Artigas* kibocsátotta az ún. *Proclama de Mercedes* nyilatkozatot és élére állt a *Banda Oriental* térség forradalmi megmozdulásának.

Május 18-án megsemmisítette a spanyol erőket, a *Las Piedras* ütközetben. *Artigas*at kikiáltották, mint *Primer Jefe de los Orientales*.

1811 végén *Gaspar Vigodet Montevideo* kormányzója ezt írta *Benito Lué y Riega*, *Buenos Aires-i* püspöknek a *Banda Oriental* helyzetéről: „A nép nagy tudatlansága az oka, hogy csak azt látják, amit plébánosai mondnak neki, akik viszont épp a jó ügy legnagyobb ellenségei.” A jó ügyé, vagyis a spanyol monarchia ügyéé!

A papság, döntő szerepet játszott az *Artigas* vezette *gaucho* mozgalomban. *Artigas* egyik leghűségesebb követője volt *José Benito Monterroso*, ferences pap.

A *Banda Orientalban* (*Corrientes*, *Santa Fe* és *Entre Ríos*) több tényező is bonyolította a helyzetet, köztük: a helyi *caudillók gaucho*-felkelése, aminek az élén a lokálpatrióta *Artigas* állt 1800 óta; *Artigas*, *Juan Martín de Pueyrredónnal* együttműködve alakította meg első fegyveres különítményét 1806-ban; *Charcas*, *Buenos Aires* rövid uralma után, a perui királyi csapatok kezébe került, 1811-ben; *Asunción juntája* pedig elűzte a spanyol hatóságokat és deklarálta függetlenségét 1811-ben, ahol *José Gaspar Rodríguez de Francia* forradalmi vezérnek egyáltalán nem volt szándékában az együttműködés *Buenos Aires* centralizmusával, legalábbis hosszú távon.

1812-ben *Artigas* összehívta a Nemzeti Kongresszust *Maroñasban*, amely *Banda Oriental* föderális kormányzása mellett döntött és követte a *Provincias Unidas del Río de la Plata* modellt.

1813-ban *Artigas* személyesen diktálta instrukcióit a *Banda Oriental* képviselőinek, köztük 4 papnak, akik *Montevideo* delegáltjai voltak a *Río de la Plata* Egyesült Tartományok alkotmányozó gyűlésén. A kapott megbízásoknak megfelelően a képviselők követelték: a függetlenséget a spanyol fennhatóságtól; a provinciák egyenrangúságát a közös megegyezés értelmében; a köztársasági kormányzási formát; a vallás- és polgári szabadságot; a *Provincia Oriental* fennhatóságát a hét Keleti Misszió (*Misiones Orientales: San Borja, San Nicolás San Luis, San Lorenzo, San Miguel, San Juan, Santo Ángel*) felett. Mindez azt is jelentette, hogy tartományi autonómiát követeltek *Buenos Aires* centralista irányzatával szemben. Az egyházkormányzatot illetően pedig szorgalmazták a függetlenséget, *Buenos Aires* egyházi tanácsától. *Buenos Aires, Córdoba* és *Salta* püspökei elleneztek ezt a szeparatista mozgalmat, de a világi papság 95%-a, valamint a szerzetesség 60%-a szimpatizált vele. A mercedárius⁶ rendiek a szeparatizmus mellett foglaltak állást, míg a ferencesek ellene voltak.

1814. február 11-én a *Río de la Plata* Egyesült Provinciáinak Legfőbb Igazgatója (*Director Supremo*) *Alvear*, rendeletet adott ki, amelyben a „haza ellenségének” (*enemigo de la Patria*) bélyegezte *Artigas*at, nullának minősítve *Artigas* valamennyi köztisztviselői címét (*Teniente Gobernador, Justicia Mayor y Capitan del Departamento de Yapeyú*), valamint a képviselőknak adott instrukciók törvényességét. *Artigas* fejére 6000 *pesos* vérdíjat tűztek ki.

Válaszul megalakult a Szabad Népek Szövetsége (*Liga de los Pueblos Libres*), *Protector*-ának kiállva ki *Artigas*at és kezdetét vette a polgárháború.

1815 januárjában a *Gayabos*ban elszenvedett vereség után, *Carlos María de Alvear* (*Director General*) kénytelen volt kiüríteni *Montevideó*t és átadni *Artigas*nak.

Június 29-én *Artigas* összehívta a Szabad Népek kongresszusát (*Congreso de los Pueblos Libres*), amit Kelet Kongresszusának (*Congreso de Oriente*) neveztek. Ez a kongresszus függetlennek nyilvánította *Córdoba*, *Corrientes*, *Entre Ríos*, *Misiones*, *Santa Fe* és a *Banda Oriental* provinciáit minden külföldi hatalomtól és delegációt küldött *Buenos Aires*be, a föderális egység érdekében.

A *Banda Oriental* négy képviselőjét letartóztatták *Buenos Aires*ben és *Alvear* elrendelte *Santa Fe* megtámadását.

1816. július 9-én, amikor a *Río de la Plata* Egyesült Provinciái kikiáltották függetlenségüket a *tucumáni* kongresszuson, *Córdoba* kivételével egyetlen képviselő sem volt jelen a Szabad Népek Ligájából.

Augusztusban brazil erők támadták meg a *Banda Oriental* térségét, *Buenos Aires* hallgatólagos egyetértésével.

1817. január 20-án a brazilok elfoglalták *Montevideó*t és a mintegy három esztendőös harc után, a *Fructuoso Rivera* árulása miatt is elgyengült *Artigas* megsemmisítő vereséget szenvedett

1820 januárjában, a *Tacuarembó*-i csatában.

Szeptember 5-én Paraguayba menekült, ahol *Gaspar Rodríguez de Francia* adott számára menedéket.

1828-ban, Uruguay Keleti Köztársasága (*República Oriental del Uruguay*) függetlenségének bonyolult nemzetközi körülményeihez azonban már semmi köze nem lehetett, a paraguayi emigrációban élő és elszigetelt *Artigas*nak, aki

1850. szeptember 20-án halt meg. A korábbi jezsuita missziókon élő *guaraní* indiánok a rendkívüli megbecsülést jelentő *Karay Guazú* (*Gran Señor*) néven őrizték meg emlékét, a függetlenségükért küzdő *Artigas* csapatvezérnek.

■ PARAGUAY

A francia forradalmi eszmék Paraguayban, a *San Carlos* Királyi Kollégium szellemisége révén váltak ismertté, ahol oktatási reformokat kezdeményeztek.

1717–1735 között már megmutatkoztak a függetlenségi öntudat első jelei Paraguayban a *comuneros* mozgalmában, ami akkor is a helyi kreol oligarchia (az *encomienderos*) érdekvédelmi harcát jelentette, a jezsuita indián-barát politikával szemben. *José de Antequera Enríques y Castro* már

1723-ban vallotta, hogy a népek szuverén jogai sérthetetlenek és élére állt az *asuncióni* kreol oligarchia lázadásának.

1810. július 24-én az *Asunción*ban összeült kongresszus eldöntötte, hogy elhatárolja magát a *Buenos Aires*ben elindult forradalmi megmozdulástól és várakozó álláspontra helyezkedve, megtartja a kapcsolatot és kivárja az eseményeket. Válaszul *Buenos Aires* szakította meg a kapcsolatot és igyekezett a paraguayi szimpatizánsokkal előmozdítani a forradalmat *Asunción*ban is.

1810 augusztusában a *Buenos Aires*-i *Junta Provisoria* megbízta *Manuel Belgranó*t, a Paraguayban állomásozó royalista erők elleni expedíció parancsnokságával. A már függetlenségi nyilatkozatot tett *Buenos Aires* ekkor felszólította Paraguayt, hogy vegyen részt a kormányzói *juntában*, amit Paraguay elutasított.

Paraguayban négy társadalmi csoport küzdött a hatalomért: a *spanyolpártiak*, akik nem

akarták a korona adta pozíciójukat feladni; a 'kikötőiek mozgalma' (a *puertoísmo*), a *Buenos Aires*hez való csatlakozást akarta; a *föderalisták*, a *Río de la Plata* régió, azaz a volt alkirálysághoz tartozó területek föderációja mellett törtek lándzsát; a *vidéki kreol oligarchia*, amely csupán gazdasági érdekeit védelmezte.

A népek semmi beleszólása nem volt az események alakulásába, azaz semmi nyerni, vagy vesztenivalója nem volt és csupán szemlélője, majd eszköze maradt a májusi forradalomnak tekintve, hogy helyzetén semmi nem változott.

Szeptemberben, *Bernardo de Velasco y Huidobro* kormányzó paraguayi forradalmárokat tartóztatott le és börtönzött be. *Buenos Aires* ekkor indulási parancsot adott ki *Belgranonak*, aki

szeptember 23-án indult el expedíciójával Paraguayba, a helyi forradalmi párt támogatására.

December 19-én a hadászatban járatlan *Belgrano* kezdeti sikert ért el *Campichuelo* közelében az *Itapua* település elfoglalásával, de Asunción felé vonulva, vereséget szenvedett

1811. január 19-én a *Paraguay* folyó közelében, ami visszafordulásra kényszerítette a *Tebicuary* folyó felé, majd *Tacuari* környékén állomásozva várta az erősítés megérkezését *Buenos Aires*ből. A *Juan Bautista Azopardo* parancsnokolta erősítés flottáját azonban szét szórták a royalisták

Március 2-án *San Nicolás*nál, majd a *Manuel Cabañas* tábornok vezette spanyol erők megsemmisítő vereséget mértek *Belgrano* expedíciójára

Március 9-én a *Tacuari* folyó mentén. A vereség következtében a *Buenos Aires* kivonta csapatait Paraguayból.

1811. május 14–15-én, a paraguayi forradalmárok öttagú *juntájában*, *Francisco Javier Bogarín* pap is részt vett, *Fulgencio Yegros*, *Pedro Juan Caballero*, *Vicente Ignacio* és *José Gaspar Rodríguez de Francia* mellett, akik miután megbuktatták a megfélemlített *Bernardo de Velasco* kormányzót,

Május 17-én proklamálták az új állam függetlenségét úgy *Buenos Aires*től, mint minden más idegen hatalomtól. A szerzetesi, valamint az egyházmegyes papság is a függetlenség mellett volt és aktívan vettek részt a *junták* munkájában, amit azonban a *Francia*-féle diktatúra a szerzetesrendek (domonkosok, ferencesek és mercedáriusok) felszámolásával hálált meg.

Június A kongresszus alkalmával, *Bogarín* és *Manuel Antonio Corvalán*, *Villa Franca* plébánosa és még 22 egyházmegyes pap, valamint a fogolykiváltók (*de la Merced*), a ferencesek és domonkosok képviselőivel együtt, a népi szuverenitás mellett döntöttek. A "minden ember szabadon született" alapelv mellett tettek hitvallást és visszautasították *Buenos Aires* expanziós és annexiós törekvéseit.

A *Manuel Belgrano* vezette intervenció csapatok elleni rezisztencia megszervezésében élen járt *José Augustin Molas*, tábori lelkész.

*Asunción*ban azonban senkinek sem állt érdekében a további feszültség fokozása *Buenos Aires*-szel, ezért

Október 12-én barátsági, kölcsönös megsegítési és kereskedelmi megegyezés született a két város független kormánya között, a konföderáció jegyében.

1814-től, *Francia* egyeduralomra tett szert és életre szóló diktatori hatalommal ruházta fel magát.

Az egyetlen mérséklő társadalmi erő, az egyház volt. A klérus számára kötelezővé vált a hűségeskü. Egyházi hivatalokat, csak a köztársasághoz hű papok tölthettek be.

1819-ben megkezdődött a papnevelő intézetek és a szemináriumok bezáratása. A tiltakozó *Pedro García de Panés* püspököt házi őrizetre ítélték és megfosztották hivatala gyakorlásától.

1821-ben, a *Fulgencio Yegros* vezette diktatúra elleni lázadást, kivégzések sorozata követte, de a mintegy 30 esztendeig tartó diktatúra alatt nem volt több mint 40 halálos ítélet politikai okok miatt.

1824 A szerzetesrendeket megszüntették, vagyonukat államosították.

1840 *Francia* halálával azonban még nem ért véget a diktatúra, mert az

1844-ben hatalomra került *Carlos Antonio López* köztársasági elnök – aki *Francia* unokaöccse volt –, ha nem is tirannikus, de autokratikus módszerekkel kormányzott. *López* viszont a reformok sorozatát vezette be: megnyitotta az ország határait a külföldi kereskedelem előtt; Dél-Amerika második vasútját építtette meg; kormányzása alatt a lakosság száma nőtt és meghaladta az egy milliót, bevezette az agrár-reformot. Előmozdította *Asunción* főváros urbanizációját, mintegy 200 európai szakértő bevonásával. A közoktatás kötelezővé vált elemi szinten, ami 30 ezer gyermek alapvetően fontos iskoláztatását jelentette a serdülőkorban, mintegy 300 újonnan létrehozott oktatási intézményben.

López felvette a kapcsolatot a Szentszékkal is és rendezni igyekezett az állam kapcsolatát a helyi egyházal. Bevezetésre került a tized kötelezettsége a klérus eltartására, a templomok építésére. *López* kezdeményezésére létrehozták az egyházi szenátus intézményét. *López*

1862. szeptember 10-én bekövetkezett halála után fiát, *Francisco Solano López*t választották köztársasági elnöknek, aki expanziós politikája miatt konfliktusba került

1864-ben a hármasszövetséggel (Brazília, Uruguay, Argentína), ami Paraguay Brazíliához történő anektálásával és az ország területvesztésével végződött, 1870-ben. Paraguay háború előtti 1 200 000-es lakossága 400 000-re csökkent, és gazdasága tönkrement.

A klérus megtizedelődött, az országban eluralkodott az erkölcstelenség.

1868. december 8-án, *Piribebyba* tették át a fővárosi székhelyet *Asunciónból*, de II. Péter brazil császár, kegyetlenül lerombolta

1869. augusztus 12-én, majd

Augusztus 20-án, Brazília megszállta *Asunciónt*, és bábkormányt (triumvirátust) hozott létre.

1876-ig tartott az ország brazil megszállása. Az egyház számára a kreol *Manuel Vicente Moreno* apostoli kormányzó pasztorális tevékenysége hozott javulást, aki újjászervezte a paraguayi egyházi életet, de a *ius patronatus* állami gyakorlata érvényben maradt, egészen 1967-ig.

JEGYZETEK

¹ A „*ius patronatus*” terminus magyar változata a főkegyúri jog. Lényegében protektorátust jelentett és aki ezt gyakorolta, az általában egyházi javadalmakat, vagy templomokat alapító személy (fundator) volt. A protektori tevékenységgel meghatározott jogok és privilégiumok jártak, kötelezettségekkel együtt.

Az úgynevezett ‘magánegyházak’ alapításához azonban egyházi jóváhagyás kellett, amit a helyileg érintett püspök hivatala adott ki, egy 438-as afrikai zsinati határozat értelmében. Ennek a rendeletnek viszont nem volt garanciája a frank és a német birodalmi területeken, ahol a zsinatok egyházi- és laikus résztvevőkkel (concilia mixta) hozták rendeleteiket a

Corpus cristianum középkori szellemiség jegyében. Ezért a frank- és a német geopolitikai térségekben gyakorlattá vált a korai középkortól, hogy a templomok építői és az egyházi javadalmak alapítói döntöttek az általuk létesített templomokban és javadalmakban hivatalt betöltő személyek kinevezésében.

Az investitúraharcot lezáró wormsi konkordátum (1122) kompromisszumot eredményezett, amennyiben a protektornak csak a jelölés joga maradt meg az egyházi hivatalok betöltésére.

- ² A *caudillo* spanyol szó, a latin *capitellium*ból ered. Katonai, politikai, vagy ideológiai főiséget, vezetőt, vezért jelent, aki rendszerint egy autoritárius rezsim élén állt. A *caudillo* kifejezés használatossá vált a populista *leaderek* elnevezésére is. A 19. századi latin-amerikai országokban feltűnt számos *caudillo*, a *caudillismo* néven ismert szociálpolitikai jelenséggé vált. Neves *caudillos* voltak Latin-Amerikában a 19. században többek között: Antonio López de Santa Anna (1834–1855), Benito Juárez (1862–1872), Porfirio Díaz (1876–1911) Mexikóban; José Rafael Carrera y Turcios (1851–1865) Guatemalában; Buenaventura Báez (1849–1853; 1856–1858; 1865–1866; 1868–1874; 1876–1878) a Dominikai Köztársaságban; Jean-Pierre Boyer (1818–1843) Haitiben; José Tadeo Monagas (1847–1851, 1855–1858) Venezuelában; Gabriel García Moreno (1861–1865, 1869–1875) Ecuadorban; Mariano Melgarejo (1864–1871) Bolíviában; José Gaspar Rodríguez de Francia (1813–1840), Solano López (1862–1869) Paraguayban; Manuel Oribe (1835–1838, 1846–1851) Uruguayban; Juan Manuel de Rosas (1829–1832, 1835–1852), Justo José de Urquiza (1854–1860), Bartolomé Mitre (1862–1968) Argentínában.

A 20. századi *caudillos* között tartják számon a spanyol Francisco Franco, a portugál Oliveira Salazar, az argentin Juan Domingo Perón vagy a brazil Getulio Vargas és mások neveit is.

- ³ A holland *vrijbuiter* szóból ered a *fibustier* francia változat, valamint a *filibuster* angol szóhasználat, amelyek a jelen esetben azokat a tengeri rablókat, kalózkodokat, úgynevezett szabadon hajózó vállalkozókat (*freebooter*) jelzik, akik az angol, amerikai, vagy a francia kormányok konspiratív jóváhagyásával és támogatásával törekedtek a spanyol gyarmati birodalom tönkretételére.

- ⁴ A laikus hatalom, idővel olyannyira visszaélt a *jus patronatus* pápai privillégiumaival, hogy az abszolút monarchia korát jellemző joggyakorlat, a *jurisdikcionalizmus* szerint az uralkodó, vagy az állam, már elidegeníthetetlen jogának tekintette a nemzeti egyház életébe való beavatkozást az uralkodói hatalom birtoklásából eredően, az állami érdekek sérthetlensége érdekében, elvárva az egyház egyetértését.

Az új koncepció szerint, a *jura majestatica sacra* egyrészt az uralkodó, vagy az állam pártfogó, létfenntartó- és örökös jogait jelentette, másrészt az egyház feletti ellenőrzését voltak hivatottak törvényesíteni, köztük: a *ius advocatiae*; a *ius reformandi*; a *ius supremae inspectionis*, vagy a *ius inspiciendi*, a *ius nominandi*, a *ius exclusive*; a *ius circa temporalia officia*; a *ius appellationis* (vagy *recursus ab abuso*); a *ius patronatus* és a *ius placeti regii*, ami ismert úgy is, mint *placet* (azaz 'tetszésjog', vagy *exequatur*, *placetum regium*, *paveatis*).

Az *exequatur* joggyakorlat lényege, hogy a világi hatalom engedélyezze-e, vagy sem az egyházi leiratok címzettekhez történő eljuttatását, azok közzétételét, érvénybelépését. Az állam ezzel tekintélyének integritását vélte védeni. Az *exequatur* joggyakorlat három formája ismeretes: *statuaria*, amivel az állam törvényesítette az egyházi határozatokat, legyenek azok a pápa-, az egyetemes vagy a nemzeti zsinat-, a püspöki hivatal által kibocsájtottak, de csak abban az esetben, hogyha ezek nem ellenkeztek az állami törvényekkel; *rendőrségek*, amelyek megkövetelték, hogy állami engedély nélkül nem lehet a polgároknak a Szentszékhöz, vagy a szerzetesrendek előjáróihoz fordulniuk és jelentette azt az engedélyt is, amit az állam adott a püspökök pasztorális leveleinek a nyilvánossá tételéhez, publikációihoz; végül *beneficaria*, ami egyfajta felügyeletet jelentett, valamint vétőt, az egyházi javadalmak állam által nem kívánt személylél történő betöltése esetén.

- ⁵ Az 'internuncius', a 'nunciusi' rangon aluli pápai diplomata, aki a 'nuncius' hiányában látja el annak hivatalát és gyakorolja hatáskörét, teljhatalmú miniszter rangjában. A 'nuncius' kifejezés, a latin *nuntius* (aki tudat, közöl, informál) szóból ered. A 'nuncius', mint a pápa képviselőjének a megnevezése, 1054 januárjában fordul elő első ízben, IX. Szent Leó (1049–1054) *Constantin Monomacohoz* (1042–1054) intézett levelében. A pápák, legátusaik (*latere legatus*, teljhatalmú megbízott) révén gyakorolták egyetemes küldetésüket a római jog szerint a különböző zsinatokon, vagy uralkodóknál. A XI. századtól a kardinálisok (*latere missus*) voltak megbízva ezzel a küldetéssel, de a legátusi hivatalt egyes jelentős rezidens érsekek (*legati nati*) is ellátták. A legátusok III. Ince (1198–1216) alatt érték el hatáskörük maximumát, de a sok visszaélés miatt ellenszenvet váltottak ki. A nunciusok, általában püspöki raggal rendelkezők, kisebb jelentőségű feladatokkal voltak kezdetben megbízva, de hivataluk egyre erősödött a 15. századtól, a legátusok iránt tanúsított általános ellenszenv miatt sőt, a konciliarizmus elleni küzdelem során, a 16. század elejétől, kialakultak a 'permanens nunciaturák' és a nunciusok a korábbi *latere legatus* pápai felhatalmazással rendelkeztek.
- ⁶ Az *Ordo B. Mariae de Mercede redemptionis captivorum*, azaz a mercedáriusok, vagy fogolykiváltók lovagrendjét Nolascoi Pietro alapította 1218-ban és IX. Gergely pápa hagyta jóvá 1235-ban. A rendtagok laikusok voltak, aki az iszlám fogságába került keresztény rabok kiszabadításáért áldozták életüket. Miután XXII. János pápa megkövetelte, hogy a rendfőnök felszentelt pap legyen, azóta a társulat koldulórendként folytatta tevékenységét. A szerzetesek hármas fogadalmán kívül, a mercedáriusok ágostoni rendszabályzata előírta számukra negyedikként a rabszolgák szabadságáért való küzdelmet. Missziós tevékenységük nagyon aktív volt az amerikai kontinenseken és Afrikában.

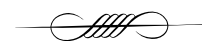
SZAKIRODALOM

- ABARCA, JOSÉ: Los militares ante la élite. Imagen y modalidades de captación en Perú y Chile (1817–1827). In *Hispania Nuova, Revista de Historia Contemporánea*, 2006. Nr. 6. *Academia Nacional de Historia (Ecuador). Documentos para la Historia*. Quito, 1922.
- AIROLDI, MARINA-TUNIZ, DORINO (comp.): *Dizionario storico del Cristianesimo*. Milano, 1992, Ed. Paoline.
- ARBOLEDA, GUSTAVO: *Diccionario biografico y genealógico del antiguo departamento del Cauca*. Bogotá, 1962, Librería Horizontes.
- ARMANI, ALBERTO: *Città di Dio e città del sole. Lo «Stato» gesuita dei Guarani (1609–1768)*. Roma, 1977, Studium.
- ASCHERI, MARIO: *Istituzioni medievali*, Bologna, 1994, Il Mulino.
- BARROS ARANA, DIEGO: *Historia General de Chile, Santiago de Chile*. vol. VIII-IX. 2002, Ed. Universitaria.
- BASADRE GROHMANN, JORGE: *Historia de la República del Perú*. Lima, Diario La Republica. Octava ed.
- DORATIOTO, FRANCISCO: *Maldita guerra, nueva historia de la guerra del Paraguay*. Emece (Argentina), 2002.
- DUSSEL, ENRIQUE (comp.): *La Chiesa in Amrica Latina. Il rovescio della storia (1492–1992)*. Assisi, 1992, Cittadella Ed.
- DUSSEL, ENRIQUE (comp.): *Historia General de la Iglesia en America Latina. America Central*. vol. VI. Salamanca, 1985, CEHILA Ed. Sígueme.

- DUSSEL, ENRIQUE (comp.): *Historia General de la Iglesia en America Latina. Colombia y Venezuela*. vol. VII. 1981, CEHILA Ed. Sígueme.
- DUSSEL, ENRIQUE (comp.): *Historia General de la Iglesia en America Latina. Peru, Bolivia y Ecuador*. vol. VIII. 1987, CEHILA Ed. Sígueme,
- DUSSEL, ENRIQUE (szerk.): *Historia General de la Iglesia en America Latina. Cono sur (Argentina, Chile, Uruguay, Paraguay)*. vol. IX. 1994, CEHILA Ed. Sígueme.
- GUEIROS VIEIRA, DAVID: *O Protestantismo, a Maçonaria e a Questão Religiosa no Brasil*. Brasília, 1980, Ed. Universidade de Brasília.
- HALPERIN, DONGHI TULIO: *Reforma y Disolución de los Imperios Ibéricos 1750–1850*. Madrid, 1985, Alianza América.
- JOCELYN HOLT, ALFREDO: *La Independencia de Chile: tradición, modernización y mito*. Santiago de Chile, 1999, Ed. Planeta.
- LARREA, J.: *La Iglesia y el Estado en el Ecuador*. Sevilla, 1954.
- LECUNA, VICENTE: *Crónica razonada de las guerras de Bolívar*. vol. I-III. New York, 1960, Ed. de la Fundación Vicente Lecuna.
- LECUNA, VICENTE: *Documentos referentes a la creación de Bolivia*. Caracas, 1995.
- Liévano Aguirre, Indalecio: *Bolívar*, Caracas, Ediciones de la Presidencia de la República y Academia Nacional de Venezuela, 1988.
- L'Ordine di Santa Maria della Mercede (1218–1992). Sintesi storica*. Roma, 1997, Ed. Istituto Storico (Collana: Biblioteca Mercedaria, vol. VI.)
- MATTA VIAL, ENRIQUE: *Colección de Historiadores y de Documentos relativos a la Independencia de Chile*. Santiago-Chile, 1905, Imprenta Cervantes.
- MITRE, BARTOLOMÉ: *Historia de San Martín y de la emancipación sudamericana*. Buenos Aires, 1950, El Ateneo.
- MOLNÁR GÁBOR: *Dél-Amerika fényei*, Szeged, 2008, Lectum Kiadó.
- OTAZÚ, FRANCISCO D. DE: Los „hermanos de la costa”. La piratería como preanarquismo, utopismo y revolución. *Revista Arbil* n° 77, Zaragoza, 2008. 10. 19.
- PINILLA, SABINO: *La cremación de Bolivia*. Caracas, 1995.
- PRIEN, HANS-JÜRGEN: *La historia del cristianesimo en America Latina*. Salamanca, 1985, Sígueme.
- ROMERO MARTÍNEZ, VINICIO: *Mis mejores amigos 110 biografías de venezolanos ilustres*. Caracas, 1987, Ed. Larense, C.A..
- SEABROOK, WILLIAM: *La islamágica*. Madrid, 2005, Ed. Valdemar (Colección „El Club Diógenes).
- STAFFA, DINO: *Le Delegazioni Apostoliche*. Roma, 1958.
- TORRE REVELLO, JOSÉ: *Ensayo biográfico sobre Juan de Solórzano y Pereira*. Buenos Aires, 1929.
- TRELLES, MANUEL RICARDO: *Cuestión de Límites entre la República Argentina y el Paraguay*. Buenos Aires, 1867, Comercio del Plata ed.
- VALE, BRIAN: *The Audacious Admiral Cochrane. The True Life of A Naval Legend*. Londres, 2004, Conway Maritime Press.
- VANNONI, GIANNI: *Le società segrete dal Seicento al Novecento*. Firenze, 1985, Sansoni.
- VIEIRA, DAVID GUEIROS: *O Protestantismo, A Maçonaria e Questão Religiosa no Brasil*. Brasília, 1980, Ed. Universidade de Brasília.
- ZEUSKE, MICHAEL: *Francisco de Miranda y la modernidad en América*. Madrid, 2004, Fundación Mapfre Tavera.

BIRÓ TEOFIL

A liberális eszmerendszer kialakulása a XVIII–XIX. században

Az elmúlt két-három évszázad történetének kivételével az emberi társadalmak, kormányzati- és államformák kialakításában soha nem játszott lényeges szerepet az individualizmusban és az ahhoz kapcsolódó egyéni szabadságban való feltétlen hit. A liberális eszmerendszer többek között pont ezekre a modern kori szellemi vívmányokra helyezi intellektuális alapját. Habár a liberális szemléletmód számos összetevője fellelhető az antik görög-római világtól kezdve a középkori kereszténységen keresztül a reneszánszon át a reformáció koráig, a liberalizmus mint politikai áramlat és szellemi irányzat jellegzetesen újkori jelenség.¹ Jelen munka a liberális eszmerendszer előzményeit, kialakulását, főbb jellemvonásait és az irányzatai közötti különbözőségeket hivatott felvázolni a XIX. századdal bezárólag, s természetesen a teljesség igénye nélkül.

Mielőtt belekezdenék a liberalizmus előzményeinek vizsgálatába, szükségesnek tartom felvázolni azokat a liberális gondolkodást jellemző főbb sajátosságokat, amelyek mérhetetlen belső változatossága és összetettsége ellenére az eszmerendszer egységét biztosítják.² John Gray elképzelése szerint egy liberális ember főbb ismérvei, hogy individualista, egalitárius, univerzalista és meliorista.³ Ezek szerint – különböző irányzataitól függetlenül – minden, magát liberálisnak valló ember szemében az egyén erkölcsi szempontból elsőbbséget élvez mindenfajta társadalmi közösség követeléseivel szemben. Az emberi faj erkölcsi szempontból egységesnek tekinthető, s ezért minden egyes tagjának ugyanolyan erkölcsi státus biztosítandó. Végül hisz az összes társadalmi és politikai intézmény jobbíthatóságában és tökéletesíthetőségében.⁴

Mindezek után belekezdhetünk a liberalizmus előzményeinek történeti áttekintésébe. A liberális gondolkodásmód csírái már az antik világban jelen voltak. A szabadság, az igazságosság és az egyenlőség alapelvei már az ókori Hellaszban és Rómában is központi helyen szerepeltek nem csupán a bölcselők szemléletében, de a hétköznapi emberek életfelfogásában is. A szofista Prótagorasz fogalmazta meg először igazság-elméletében a politikai egyenlőség és igazságosság tanát,⁵ melyet Démokritosz elutasított ugyan, de etikájában mégis központi szerepet kap az emberi szabadság ideája.⁶ Ennek a szemléletmódnak a legerőteljesebb és legérzékenyebb kifejtését Periklész nevéhez fűzhetjük, aki híres *Halotti beszédében*⁷ liberális és egalitárius elveknek adott kifejezést. Platón és Arisztotelész szembefordultak a szofisták protoliberalis politikai elveivel, s filozófiájukban inkább egy a szabadságot és egyenlőséget háttérbe szorító konzervatív irányvonalat képviseltek.⁸ Ennek ellenére Arisztotelész etikájának van egy univerzalista oldala, hiszen kezdetleges formában tartalmazza egyfajta elképzelését a természetes emberi jogok létének, melyekkel az összes emberi lény rendelkezik.⁹ Ezt köve-

tően a sztoikusok képviselték hűen az emberi szabadsághoz fűződő tantételt, hangsúlyozva annak kiemelkedő jelentőségét.¹⁰

Rómában elsősorban a jogi tradíció hordozta magában a liberalizmus csíráit. A rendkívül fejlett és sok szempontból erősen individualista jelleget mutató római magánjog a XVII. századi reneszánsz közvetítésével igen jelentős hatást gyakorolt az újkorban a modern liberalizmus kialakulására. A római jog szabad szelleme irodalmi formában Livius, Tacitus és Cicero munkáiban teljesedett ki, s ugyancsak a reneszánsz közvetítésével, fejtett ki nem lebecsülendő hatást a liberális eszmerendszer fejlődésére.¹¹

A liberalizmus kialakulásában és fejlődésében a római jogrend individualista jellege jelentősebb szerepet játszott, mint a görög filozófiai hagyomány protoliberalis gondolatisága. Hiába játszott ugyanis fontos szerepet a szabadság a szofisták és a sztoikusok filozófiájában, a szabadság fogalmához kapcsolódó szemléletmódjuk alapjaiban különbözött a modern kori emberétől. A neves francia liberális gondolkodó, Benjamin Constant fejtette ki először az alapvető különbséget az antik és a modern szabadságeszmény között. Míg az ókori görög városállamokban az egyén szinte kötelességszerűen szuverén úr volt a közügyekben, addig magánemberként alig bírt némi személyi szabadsággal. Állampolgárként döntött háborúról és békéről, az állam vezetőit, köztisztviselőit felelősségre vonhatta, s akár száműzhette is, de magánszférájában korlátozták, ellenőrizték, s őt magát is számon kérhették és száműzhették tetteiért, cselekedeteiért. Ezzel szemben a modern korban az individuum maximális szabadságot élvez a magánéletben, míg csupán közvetve részese az állami szuverenitásnak.¹²

Az ókoriak célja a társadalmi hatalom polgárok közötti egyenlő megosztása volt. Az ehhez való jogot nevezték ők szabadságnak. A modern emberek célja a magánéletetek biztonsága. Szabadság alatt pedig azt értik, hogy a társadalmi intézmények biztosítsák számukra javaik zavartalan élvezetét. Ami Constant szerint a legfontosabb, hogy a ma emberét a szuverenitás látszataért messzemenőig kárpótolja a magánszabadság valósága.¹³

Róma hanyatlásával egy új korszak köszöntött Európára, melynek legjelentősebb eseménye egy vallási kiegyezés volt. Constantinus kompromisszumot kötött az addig üldözött, viszont individualista jellegű kereszténységgel. Ezzel kialakult a római katolikus egyház, amely egy keverékképződménynek tekinthető. Romanizálni kellett az eredeti keresztény tanokat, hogy a birodalom kormányzására alkalmassá váljanak. A birodalom alapelve ugyanis a hierarchia, a felülről való építkezés, míg a keresztény *ecclesia* alapelve az egyenlőség, a testvériség volt.¹⁴ Ezzel a vallási kompromisszummal az egyenlőségről vallott krisztusi tanokat továbbra is hirdető katolikus egyház a szigorúan az alá-fölé rendeltségen nyugvó feudális társadalmi rend alappillérvé vált. Az ezredfordulót követően folyamatosan felmerült az igény a kereszténységen belül, hogy visszatérjenek az eredeti krisztusi tanokhoz, ám a magát ortodoxnak tekintő katolikus egyház, mint eretnekmozgalmakkal, rövid úton leszámolt e törekvésekkel. Döntő fordulat a reformációval következett be, mikor a reneszánsz által is egyre inkább deszakralizálódó Európában visszanyúltak az őskereszténység univerzalista és individuális gyökereihez. Ez főként Angliában és Skóciában, az ottani liberalizmus fejlődésében játszott nagyon fontos szerepet.¹⁵ Kijelenthetjük, hogy a kereszténység a mai kor számára a liberális hagyomány egyik fő összetevőjét szolgáltatta.¹⁶

A liberalizmus előzményeinek számbavételét követően most a kialakulásában jelentős szerepet játszó gondolkodók munkásságát tekintjük át. A modern liberalizmus legfontosabb előfutárainak Thomas Hobbest, Benedictus de Spinozát és John Locke-ot tartjuk. Az álta-

luk vizsgált társadalmi és politikai kérdések, valamint az azokra adott válaszok alapvetően határozták meg a kiforrott liberális eszmerendszert.

Hobbes politikai nézetének alapjait a *Leviatán*ban fejtette ki. Ez a munka alapvetően individualista és egalitárius jellegű. Hobbes nem kevesebbet állít, minthogy természettől fogva minden ember egyenlő, az önfenntartás joga feltétlen és megelőz minden kötelességet, valamint hogy senkinek sincs örökölt joga a politikai hatalomra.¹⁷ Azt kizárólag szerződés útján lehet megszerezni, amely szerződésben mindenki lemond természetes és korlátlan jogáról, s egy szuverénre ruhazza azt. Az egyén jogai után a liberális gondolkodás egy másik alapkategóriája, a képviselő is megjelenik ebben a gondolatban. Ezzel Hobbes döntő lépést tesz az újkori demokrácia előkészítése irányában.¹⁸

Benedictus de Spinoza már közelebb áll a konkrét liberalizmushoz mint Hobbes, mert számára a szabadság az emberi élet legfőbb céljaként jelenik meg, lényeges értékkel bír, sőt politikai elméletének középpontjába is ezt helyezi.¹⁹ Mégsem lehet azonban Spinozát liberális gondolkodónak tekinteni, mert nem felel meg a liberalizmus meliorista alaptételének. Etikájának „Az értelem hatóképességéről, vagyis az emberi szabadságról” címet viselő részében azt a nézetét fejtette ki, hogy az emberi szabadság kiterjesztésének gátat szabnak az emberi természet kiküszöbölhetetlen hibái és az elme hatóképességének korlátai.²⁰ Spinoza tehát úgy vélte, hogy a tudatlanság és a szolgaság az ember természetes állapota, míg a szabadság csupán kivételt jelent az emberiség történetében.²¹

A liberális szemléletmód központi elemei John Locke munkásságában kristályosodtak ki először egy összefüggő, szabályos szellemi tradícióvá. Locke az individualista jellegű angol társadalom és gazdaság több évszázados fejlődése alapján dolgozta ki elméletét a polgárok alkotmányos kormányzatáról. Ebben előtérbe állította a magántulajdon és az egyéni szabadság közötti kapcsolatot. Eszerint a személyes függetlenségnek a magántulajdon széles körű elterjedése és sérthetatlensége a legfontosabb biztosítéka.²² Locke rendszerében a politikai kormányzat és intézményrendszer létrehozása és felépítése is a magántulajdon viszonylatában nyer értelmet. A kormányzat feladata a tulajdon védelme. A hatalommal való visszaélés lehetőségének kiküszöbölése érdekében szükség van arra, hogy a politikai hatalom is alá legyen vetve a saját maga által hozott törvényeknek. A törvényhozó hatalom mellett létre kell hozni egy annak alárendelt végrehajtó hatalmat is, mely a törvények betartását hivatott felügyelni.²³ Ezzel a gondolattal Locke táptalajt nyújtott a francia felvilágosodás egyik legkiemelkedőbb személyiségének, a már ízig-vérig liberális gondolkodónak tekinthető Montesquieu-nek a hatalmi ágak szétválasztásáról való elmélkedésében.²⁴

E három gondolkodó munkásságának rövid áttekintésével elérkeztünk a tényleges liberalizmus kezdeti korszakához. Ez a korszak időben tökéletesen megegyezik a felvilágosodás európai térhódításával, de gyakorlati következményeit tekintve a hasonlóságok ellenére számos esetben különbözik attól. Hobbes, Spinoza és Locke gondolkodását még élénken átítatta a vallásos szemléletmód, megérteni sem lehet őket annak ismerete nélkül.²⁵ A továbbiakban viszont a liberalizmusnak számos, különböző irányzata alakult ki, melyek közül többeket kimondottan vallás- és egyházellenesség jellemzett.²⁶ Ezen irányzatokat veszem górcső alá a következőkben.

A liberalizmus elveinek és alapjainak első átfogó, rendszeres kifejtése a skót felvilágosodás gondolkodóinak írásaiban található.²⁷ A francia és az amerikai liberálisoktól eltérően a skót filozófusok megpróbálták a liberalizmus alapelveit a társadalom és a gazdaság természeti törvényre építő elméleteire helyezni. Mind politikai, mind gazdasági kérdésekről írt mun-

káikban megfigyelhető az a törekvés, hogy a liberális eszményeket az emberi természet és a társadalmi rend tudományos elméletére alapozzák.²⁸

Az angol liberalizmust elsősorban a protestantizmus, a vallási tolerancia, valamint a történeti jogokra épülő szabadságfelfogás jellemezte. A Stuartok abszolutista törekvéseivel szemben az angol liberalizmus a Szentírás tekintélyére alapozott természetes jogok eszméjét, a történelmi precedenseket,²⁹ és az ősi „szász” szabadságjogokat hívta segítségül.³⁰

A francia liberálisok angol elvi társaiktól eltérően gyakran antiklerikálisok voltak, s elvont, absztrakt elvekből építették fel elméleteiket. A francia liberalizmus egyházellenességét az a tény magyarázza, hogy az egyház által is támogatott abszolutizmus ellenében jött létre és fejlődött ki.³¹ A vallási tolerancia hiánya a szabadgondolkodású liberálisok körében szintén egyházellenességet gerjesztett.³² Mindazonáltal a francia liberálisok öntötték formába a liberális alapelvek legfontosabb dokumentumát, az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát.³³

Az amerikai liberalizmus a kezdetektől fogva jellegzetesen protestáns színezetű volt, hivatkozott a természetes jogok eszméjére,³⁴ de elvont, absztrakt elvek szintén hatottak rá.³⁵ Emellett az amerikai liberálisok mindig gyanakvó szemmel figyelték az államot, mint a szabadság legnagyobb veszélyforrását.

A német liberalizmus a franciához hasonlóan elvont, absztrakt elvekre épült, de hatott rá az elsősorban a tapasztalatot előtérbe helyező brit filozófia is.³⁶ Legtisztább gondolatiságát a német idealisták³⁷ munkásságában érte el. Ezt követően — elsősorban az ígéretesnek tűnő 1848-as szabadságmozgalmak kudarcai után — a német liberalizmus nemzeti eszményekkel telítődött és gyakran engedményeket tett az államhatalomnak.³⁸

Ezekkel a nemzeti vonásokkal általánosságban ismertettem a liberalizmus főbb irányzatainak jellemzőit, ám koránt sem szabad ezeket abszolutizálni, hiszen az angol liberalizmusnak is volt elvont elveket valló képviselője, a francia liberális mozgalom is hivatkozott történeti érvekre alkalomadtán, s néhány német liberális szintén el tudta kerülni, hogy a nacionalizmus túl nagy befolyást gyakoroljon eszmeiségére.

Mindezek után a liberális gondolkodás alapjait és értékrendjének legfontosabb kritériumait vizsgáljuk meg. A liberalizmus bölcseleti előfeltevéseit az újkor hajnalán születő folyamatok közül a racionalizmus és az individualizmus teremtették meg. Az alábbiakban ezt a két filozófiai szemléletmódot fogjuk jobban szemügyre venni.

A *racionalizmus* az emberi ész feltétlen tekintélyét, korlátlan megismerő képességét valló ismeretelméleti felfogás.³⁹ A felvilágosodás korában vált a racionalizmus a gondolkodás alapelvévé. Maga a felvilágosodás is új „megvilágítást” jelent, melynek eszköze már nem a hit, hanem a tényleges világosságot hozó megújult értelem volt. A felvilágosodás gondolkodói nagyon sokfélék voltak, mindannyi filozófiai nézettel, ám valamennyiükben közös volt az a tudományos módszer ihlette szellemi beállítottság, amely a dolgok tapasztalati vizsgálatával a közöttük fennálló, de az „elfogultságok” által mindeddig elhomályosított összefüggéseket igyekszik felderíteni, hogy új és mélyreható magyarázatokat állíthasson föl.⁴⁰ A cselekvés racionalitása azon képességünk gyakorlása, hogy egy bizonyos cselekedet mellett észérvekre alapozott indokokat fogalmazzunk meg, s ezek alapján cselekedjünk.⁴¹ Mindazonáltal sok, a liberalizmus nagyjai között számon tartott politikus és gondolkodó sem tudott mindig, minden körülmények között megmaradni az észérvek talaján, s cselekedett, érvelt érzelmektől átfűtött, utópikus dolgok mellett.⁴²

Az *individualizmus* az egyént és az egyéni érdeket mindennél magasabbra értékelő szemlélet, mely az egésszel – társadalommal és nemzettel – szemben a dolgok alapjának,

mértékének, céljának az individuumot tekinti.⁴³ Az individualizmus azokat a gondolatrendszereket jellemzi, melyeknél az egyén elsőbbséget élvez a közösséggel szemben. Az etikai individualizmus felfogása szerint minden kollektív társadalmi képződménynek csak az egyéni jogok függvényében van létjogosultságuk. Ebben a fogalmi rendszerben ezért nem beszélhetünk kollektív kötelességekről, így a haza esetleges önfeláldozással járó védelméről sem. A fő kérdés mindezek után csupán az, mit nevezünk individuumnak? Az individuum ugyanis sokféleképpen értelmezhető fogalom. A teljesség igénye nélkül nézzünk néhányat ezen individuum-definíciók közül.

Franciaországban és Magyarországon az individualizmus szónak egyfajta pejoratív mellékjelentése van, mert a közösség rovására történő érdekérvényesítésre, egoizmusra utalnak vele. Mivel a francia forradalom idején használták először a kifejezést, az anarchia és a társadalmi felfordulás egyik forrását látták benne.⁴⁴

A német terminus inkább egyediséget és originalitást jelöl, amely a személyiséggel áll kapcsolatban. Mivel a kantianus rendszerben a személyiség önálló, egyedi és szabad, Kantnál ez egy igen jelentős értékkel bíró fogalom. Nála – az angolszász individuum felfogással éles ellentétben – a személyiség nem másság, hanem produktum.⁴⁵ Ezért az önmegvalósításra ösztönző német individuum-felfogás nem zárja ki, hogy az egyén esetlegesen feloldódjon egy magasabb szintű organikus közösségben.

Az angolszász individuum felfogás mind Nagy-Britanniában, mind az Egyesült Államokban a személyes függetlenség gondolatát hordozza és az egyéni szabadságot jelöli. A liberális individualizmus leggyakrabban ezt az angolszász jelentést veszi át.⁴⁶

A liberális gondolkodásmódot alapjaiban meghatározó szemléletmódok tárgyalása után tekintsük át a liberalizmus értékrendjének alapjait. Ezek a szabadság, a tolerancia, az egyenlőség és az igazságosság.

A liberalizmus legalapvetőbb értéke, s egyben célja is a *szabadság*. A dolgozatomban Benjamin Constant által kifejtett antik és modern szabadságfelfogást pozitív és negatív szabadságértelmezésként is szokás nevezni, melyet a XX. században Isaiah Berlin fejtett ki felülmúlhatatlan éleslátással.⁴⁷ Ez egyfelől a kollektív döntéshozatalban való részvétel joga, másfelől az egyéni függetlenség, a személyes szférába történő be nem avatkozás lehetősége.⁴⁸ Ebben az értelemben valamennyi klasszikus liberális a szabadság negatív felfogását képviselte.⁴⁹

Jelentős értéke van a liberalizmus eszmerendszerében az *egyenlőség* elvének is. Eszerint bizonyos csoporton belül mindenki egyenlő erkölcsi értékkel bír. Kantianus filozófiai berkeken belül ezt az értéket tartalmilag a személyiség emberi méltóságában jelölik meg. Amennyiben mindenki egyenlő méltóságú „eszese lény” és képes megérteni a „feltétlen parancson”⁵⁰ alapuló erkölcsi elveket, egyenlő bánásmódot és szabadságot kell valamennyinek biztosítani.⁵¹ Az amerikai liberalizmus kezdeti szakaszában – még az „alapító atyák” idejében – az egyenlőség bizony „faji” alapon valósult csak meg. A fekete rabszolgákat tartó „alapító atyák” szemében is csupán az európai származásúak rendelkeztek a Függetlenségi Nyilatkozatban proklamált egyenlő emberi jogokkal. Maga Thomas Jefferson is egy 1809-es levelében az emberi jogok feketékre történő kiterjesztése ellen kardoskodott.⁵² A francia liberalizmus egyenlőségről vallott felfogása viszont már a kezdetektől univerzalista volt, így az egyenlőség eszméjét valamennyi emberi lényre kiterjesztve vallotta.⁵³ Mindazonáltal az egyenlőség eszméje a klasszikus liberalizmusban mindenekelőtt jogegyenlőségként jelent meg, ami a törvény előtti, illetve jogokban való egyenlőséget jelentette.

A *tolerancia* szintén fontos eleme a liberális értékrendnek. Alatta a más véleményével, politikai elveivel és vallásával szembeni türelmességet értjük. Mivel az emberek élete, léte nem izolálható el egymástól, a szabadság elvét szükségképpen egészíti ki a tolerancia, vagyis a mások életébe való be nem avatkozás elve. Azonban jellegéből adódóan ez a filozófiai elv a legproblematicusabb és a legnehezebben megvalósítható valamennyi liberális alapérték közül. Az intolerancia és az engedékenység között elhelyezkedő tolerancia határait igen nehéz pontosan kijelölni, hiszen az emberi természetből adódóan az egyének hajlamosak az adott körülmények között az önérdék szempontjai szerint megítélni azt. Érdekesek azok a kísérletek, melyek az erkölcsből kiindulva próbálják a tolerancia hatósugarát és korlátait meghatározni.⁵⁴ A XVIII. században a már említett Turgot volt az állami és társadalmi szintű tolerancia lelelkesebb propagálója. Morális és pragmatikus szempontok alapján, a francia állam egyik legbefolyásosabb tisztviselőjeként harcolt a vallási intolerancia ellen. Érveiben az állam érdekére hivatkozott, mindig azt helyezte előtérbe.⁵⁵ Liberális szempontból logikailag ezzel csupán az a probléma, hogy saját értékrendje szerint a liberális eszmerendszer előnyben részesíti az egyént, annak érdekét az állammal, annak érdekével szemben. Így érvrendszerében sem hivatkozhat az állam érdekére. Reálisan nézve a dolgokat azonban mégis merész tézisek ezek Turgot tollából, hiszen nem kevesebbről van szó bennük, mint az Oltár és a Trón több évszázados összefonódásának megszüntetéséről.⁵⁶

A liberális eszmerendszerben az *igazságosság* jelenik meg még fontos alapértékként. Már az antik szerzők munkáiban is előtérbe kerül a fogalom, s mind a mai napig élénken foglalkoztatja a különböző beállítottságú gondolkodókat. Legjobb meghatározása Justinianustól származik, aki szerint az igazságosság állandó és kitartó akarat, mely arra irányul, hogy mindenki kapja meg azt, ami megilleti.⁵⁷ Most nem szándékozom a törvényszegéssel kapcsolatos igazságossággal foglalkozni, mivel közvetlenül nem tárgya a munkának. Inkább a „társadalmi igazságosság” fogalmát vizsgálom meg, mely a társadalmi javak elosztását próbálja összhangba hozni az igazságosság alapelveivel. A társadalmi igazságosságnak két nagyobb koncepciója alakult ki. Az egyik az érdem és jutalom, a másik a szükséglet és egyenlőség fogalmai körül összpontosul. A liberalizmus a társadalmi igazságosság első koncepciója mellett foglalt állást, míg a második koncepciót a kommunista, szocialista és szociáldemokrata mozgalmak favorizálták.⁵⁸ A liberalizmus által támogatott felfogás szerint a társadalmi pozíciót és anyagi helyzetet a társadalmi szerepvállalás, illetve a hasznosság mértéke határozzák meg, kinek-kinek érdeme szerint. Ez a felfogás nyitott társadalmat feltételez, ahol mindenki lehetőséget kap, hogy bebizonyítsa, mire képes.⁵⁹

Ennek a tanulmánynak a keretei nem adnak rá módot, hogy ennél mélyebben beleássuk magunkat a liberális eszmerendszer alapelveinek, fontos és kevésbé jelentős jellemzőinek vizsgálatába. Így is remélem azonban, hogy sikerült elérnem azt a célokat, mely arra irányult, hogy rávilágítson a liberalizmus mélységére, összetettségére. Ezen felül bízom benne, hogy felsejlenek írásomból a liberális eszmerendszer korlátai és problémás aspektusai is! Ezek véleményem szerint abban gyökereznek, hogy a liberalizmus képviselői szemében soha nem bírtak kiemelkedő jelentőséggel azok a súlyos gondok és problémák, melyekkel a mai posztmodern korban a nyugati civilizáció szembesülni kényszerül. Gondoljunk csupán a földrésziünket leginkább veszélyeztető bevándorlásra, vagy a globális méretű szennyezésre. A liberalizmus – jellegéből adódóan – nem látja ezen problémák lényegét, s ahelyett, hogy valós válaszokat keresne megoldásukra, szociológiai jellegű viták parttalan tömegével próbálja kendőzni tehetetlenségét. Pedig nincs sok időnk hátra...

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A modern politikai gondolkodás kezdetei. Eszmék és folyamatok.* Szeresztette Kukovecz György. Szeged, 1999, JATEPress.
- A politikai filozófia története.* II. Szerk. Leo Strauss és Joseph Cropsey, Budapest, 1994, Európa Könyvkiadó.
- A skót felvilágosodás.* Szerk. Horkay Hörcher Ferenc. Budapest, 1996, Osiris Kiadó.
- BAKOS FERENC: *Idegen szavak és kifejezések kézisztára.* Budapest, 1999, Akadémiai Kiadó.
- BERLIN, ISAIAH: *Négy esszé a szabadságról.* Budapest, 1990, Európa Könyvkiadó.
- Bonaparte Napóleon koronája és üzenete.* Szerk. Kövér Lajos. Szeged, 2007, JATEPress.
- DEVINE, T. M.: *Scotland's Empire and the Shaping of the Americas 1600–1815.* Washington, 2003, Smithsonian Books.
- EVOLA, JULIUS: *Pogány Imperializmus.* Budapest, 2003, Nemzetek Európája Kiadó.
- Franciaország története I.* Szerk. Georges Duby. Budapest, 2005, Osiris Kiadó.
- GAUSS ANDRÁS: *Bevezetés a bölcsélet történetébe I.* Egyetemi jegyzet. Szeged, 1997. [kézirat]
- GAUSS ANDRÁS: *Bevezetés a bölcsélet történetébe II.* A német idealisták. Egyetemi jegyzet. Szeged, 1998. [kézirat]
- Görög történetírók.* Budapest, 1988, Európa Könyvkiadó.
- GRAY, JOHN: *Liberalizmus.* Pécs, 1996, Tanulmány Kiadó.
- HAHNER PÉTER: *Thomas Jefferson és a francia forradalom.* Budapest, 1998, Osiris Kiadó.
- HORVÁTH MIHÁLY: *Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc.* Budapest, 1986, Gondolat Kiadó.
- KANT, IMMANUEL: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése.* Budapest, 1998, Raabe Klett Kiadó.
- G. S. KIRK – J. E. RAVEN – M. SCHOEFIELD: *A preszókratikus filozófusok.* Budapest, 1998, Atlantisz Könyvkiadó.
- LUDASSY, MÁRIA: *A trón, az oltár és az emberi jogok.* Budapest, 1984, Magvető Kiadó.
- MANENT, PIERRE: *A liberális gondolat története.* Pécs, 1994, Tanulmány Kiadó.
- Politikai filozófiák enciklopédiája.* Szerk. Hitseker Mária. Budapest, 1995, Kossuth Könyvkiadó.
- RIBÁRY FERENCZ: *Az ó-kor története.* Görögország és Macedonia története. Budapest, 1886, Méhner Vilmos Kiadása.
- RUSSEL, BERTRAND: *A nyugati filozófia története.* Győr, 1997, Göncöl Kiadó.
- SPINOZA, DE BENEDICTUS: *Etika.* Budapest, 1997, Osiris Kiadó.
- The Columbia Encyclopedia.* Sixth Edition. 2001-05. <http://www.barteb.com/65/li/liberal.html>, [2007. december]
- The Portable Thomas Jefferson.* Edited by: Merril D. Peterson.. New York, 1977, Penguin Books.
- TURGOT: *Levelek a toleranciáról.* Fordította Balázs Péter. Documenta Historica. Szeged, 1996.

JEGYZETEK

- ¹ The Columbia Encyclopedia, Sixth Edition. 2001-05. [2007. december]
- ² GRAY, JOHN: *Liberalizmus.* Pécs, 1996, Tanulmány Kiadó. 14.
- ³ Gray: i. m. 14.
- ⁴ Gray: i. m. 14.
- ⁵ G. S. KIRK–J. E. RAVEN – M. SCHOEFIELD: *A preszókratikus filozófusok.* Budapest, 1998, Atlantisz Könyvkiadó, 581.
- ⁶ Kirk, Raven, Schoefeld: i. m. 606–610.
- ⁷ *Görög történetírók.* Budapest, 1988, Európa Könyvkiadó. 255–256.
- ⁸ Platón az érzéki vágyaik kielégítésén fáradozó embereket egyszerűen csak rabszolgáknak

tekinti, s nem tartja őket alkalmasnak kormányzati szerepre. Szerinte az ő dolguk kizárólag a munka és az adózás. A kormányzati feladatot egy igen szűk rétegnek, az erre a feladatra kinevelt filozófusoknak tartaná fenn. GAUSS ANDRÁS: *Bevezetés a bölcsélet történetébe I.* Egyetemi jegyzet. Szeged, 1997. [kézirat]

Arisztotelész ezzel szemben a családot tekinti az állam alapjának. Azonban nála is alárendelődik a személyi szabadság a közösségi érdekeknek, és az államnak. Pontosan meghatározza a családon belüli, a családok közötti, s az államhoz fűződő kötelezettségeket, kötelezettségeket. RIBÁRY FERENCZ: *Az ó-kor története. Görögország és Macedonia története.* Budapest, 1886, Méhner Vilmos Kiadása. 478.

- ⁹ Gray: 22.
- ¹⁰ A modern szabadságfogalomtól eltérően azonban a sztoikusok az erényben látták a szabadság fő forrását. Nézetük szerint, aki képes felszabadítani magát a világi vágyak hatalma alól, s erényesen él, az tökéletesen szabad. Ez a szabadság értelmezés eltereli az ember figyelmét az aktív politika síkjáról, s egyfajta minden mindegy beletörődést vált ki belőle. RUSSEL, BERTRAND: *A nyugati filozófia története.* Győr, 1997, Göncöl Kiadó. 227–228.
- ¹¹ Gray: 23.
- ¹² LUDASSY, MÁRIA: *A trón, az oltár és az emberi jogok.* Budapest, 1984, Magvető Kiadó. 167–168.
- ¹³ Ludassy, Mária: i. m. 168–170.
- ¹⁴ EVOLA, JULIUS: *Pogány Imperializmus.* Budapest, 2003, Nemzetek Európája Kiadó. 27., 31.
- ¹⁵ A későbbiekben majd látni fogjuk, hogy Európa más vidékein nem játszottak ennyire fontos szerepet a liberális eszmerendszer fejlődésében a vallási kérdések. Az angolszász liberalizmus azonban kezdettől fogva mind mai napig mélyen át van itatva az ószövetségi tanokkal, gondolatissággal. Ennek kezdeteit Horváth Mihály 1842-ben „*Az országgtani teóriák eredete*” címen megjelenő tanulmánya elemzi nagyon érthetően, érzékletesen. HORVÁTH MIHÁLY: *Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc.* Budapest, 1986, Gondolat Kiadó. 72–73.
- ¹⁶ Gray: 25.
- ¹⁷ Gray: 27.
- ¹⁸ MANENT, PIERRE: *A liberális gondolat története.* Pécs, 1994, Tanulmány Kiadó. 39–41.
- ¹⁹ Hobbes a békét tekintette az emberi javak nélkülözhetetlen feltételének, s a béke biztosítását a kormányzat legfontosabb feladatának, kötelességének. Számára a szabadság csupán az egyén vágyait szolgáló, ellenállásba nem ütköző cselekvés a törvény által meg nem határozott dolgokban. A polgári társadalom pedig csak addig biztosíthatja a szabadságot, amíg az nem veszélyezteti a békét. A szabadság alárendelődik a békének.
- ²⁰ Gray: 28.
- ²⁰ SPINOZA, DE BENEDICTUS: *Etika.* Budapest, 1997, Osiris Kiadó. 351–354.
- ²¹ Gray: 30.
- ²² Gray: 31–32.
- ²³ Manent: i. m. 65–6.
- ²⁴ Manent: 75.
- ²⁵ Ennek igazolását lásd: Russel, Bertrand: i. m. 459., 475., 514.
- ²⁶ Ez főként a reformáció által nem igazából érintett katolikus dél-európai országokra és Franciaországra volt jellemző. Gray: 35.
- ²⁷ Magyarul lásd: *A skót felvilágosodás.* Szerkesztette Horkay Hörcher Ferenc. Budapest, 1996, Osiris Kiadó.
- ²⁸ Gray: 44.
- ²⁹ Az angol liberális gondolkodásra közvetlen hatást gyakoroltak a skót felvilágosodás gondolkodói mindaddig, míg a skót iskola felismeréseit háttérbe nem szorította a benthami filozófiai radikalizmus. Gray: i. m. 46., 42–43.
- ³⁰ A XVII. században a levellerek köreiben kialakult az úgynevezett „szász alkotmány” elmé-

lete. Eszerint az angol alkotmány a normann hódítást megelőzően élte aranykorát, mikor is széles körű szabadságjogokat nyújtott minden szabad angolszász embernek. 1066 óta a különféle idegen, káros hatások miatt folyamatosan romlik, korcsosul. TANDORI MÁRIA: Hitek és tévhitek: A „korona káros befolyása” Angliában a 18. század végén. In *A modern politikai gondolkodás kezdetei*. Eszmék és folyamatok. Szerkesztette Kukovecz György. Szeged, 1999, JATEPress. 121.

³¹ Gray: i. m.36.

³² Erre magának XVI. Lajosnak a pénzügyi főfelügyelője (*contrôleur général des finances*), Turgot hívja fel kortársainak figyelmét. Leveliben rendkívül éles elmével fejt ki a vallási tolerancia fontosságát, szükségességét. TURGOT: *Levellek a toleranciáról*. Ford. Balázs Péter. Documenta Historica. Szeged, 1996.

³³ Az 1789-es Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának eszmei forrása mind a mai napig vita tárgyát képezi a különböző nemzetiségű és történelmi felfogású történészek, filozófusok között. A francia fél általában Jean-Jaques Rousseau Társadalmi Szerződését, illetve a felvilágosodás korának francia gondolkodását tartja a dokumentum szellemi forrásának. Ezzel szemben amerikai, brit és német gondolkodók az 1776-os amerikai szövegekben, az angolszász filozófiai hagyományban, illetve tágabb értelemben a germán jogalkotás befolyásában látják ugyanezt. A vita nem lezárt, de abban minden fél egyetért, sőt magának a vitának a léte is ezt látszik igazolni, hogy az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata a természetjog fogalmának a csúcspontját jelenti. JEAN-BAPTISTE PISANO: A felvilágosodás filozófiája és az emberi jogok. In *A modern politikai gondolkodás kezdetei*. Eszmék és folyamatok. Szerkesztette Kukovecz György. Szeged, 1999, JATEPress. 29., 35.

³⁴ Ezen a téren a skót felvilágosodás gondolkodói nagy hatással voltak az amerikai liberalizmus fejlődésére. Az 1760-as évek előtt érkező értelmiségi skót emigránsoknak köszönhetően igen intenzív kulturális kapcsolat alakult ki az amerikai gyarmatok és Skócia között. A skót oktatási modell nagy hatással volt az amerikai felsőoktatás fejlődésére. Az amerikai függetlenségi háború legkiemelkedőbb alakjaira (Benjamin Franklin, George Washington, Thomas Jefferson) nagy hatást gyakoroltak a skót felvilágosodás eszméi. A Függetlenségi Nyilatkozatban Jefferson a brit korona elleni felkelés indoklásaként a skót Hutchinson tanítását hozta fel érvelésként, aki nyíltan hirdette a kormányzattal jogos ellenállását a zsarnoki kormányzattal szemben. Ezt az elvet a gyarmati egyetemek is átvették Hutchinsontól, így generációk szellemi fejlődésére volt jelentős hatással. Az igen élénk skót-amerikai kulturális kapcsolatokról Devine professzor egy teljes fejezetben fest hű képet skóciai emigrációról szóló könyvében. DEVINE, T. M.: *Scotland's Empire and the Shaping of the Americas 1600–1815*. Washington, 2003, Smithsonian Books. 164–187.

³⁵ Ennek legjobb példája az 1776-os virginiai alkotmány, mely nem valamilyen történelmi precedensre hivatkozik, amikor a nép „elvitathatatlan és elidegeníthetetlen jogaként” tünteti fel az igazságtalan kormányzat megreformálását és megváltoztatását, hanem egy absztrakt alapelvre. Gray: 43.

³⁶ Ez fordítva nem igaz, a német filozófia nem hatott a britre. A brit filozófia minden olyan törekvést, mely az elméletből indult ki, tévútnak tekint. Ahogy Hume mondta: „Semmi nincs az intellektusban, ami előtte ne létezett volna az érzetekben.” Ez azt jelenti, hogy a lelegevenebb emberi gondolat is haloványabb az érzetnél. Hume szerint az emberek csak akkor gondolkodnak, ha tapasztalnak. Kant ezzel szemben az intellektusból indul ki, s Hume-tól eltérően apriori módon próbál következtetést levonni az egyedi felé. GAUSS ANDRÁS: *Bevezetés a bölcsélet történetébe* II. A német idealisták. Egyetemi jegyzet. Szeged, 1998, [kézirat].

³⁷ Itt elsősorban Kant, Fichte, Schelling, Hölderlin és Hegel neveit kell megemlíteni.

³⁸ Ez még igaz az olasz és a különböző közép-európai liberális gondolkodókra is, mivel az ő gondolkodásukban előkelő helyen szerepelt a nemzeti egység ügye. Ennek megvalósítása

érdekében pedig kevésbé határozottan léptek fel az állam egységesítő és központosító politikájával szemben. *Politikai filozófiák enciklopédiája*. Szerk. Hitseker Mária. Budapest, 1995, Kossuth Könyvkiadó. 286.

- 39 BAKOS FERENC: *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. Budapest, 1999, Akadémiai Kiadó. 646.
- 40 BOURDE, ANDRÉ: A „felvilágosodás”. In *Franciaország története*. I. Szerk. Georges Duby. Budapest, 2005, Osiris Kiadó. 656.
- 41 Hitseker Mária: i. m. 396.
- 42 Ennek legjobb példáját az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat megfogalmazója, Thomas Jefferson nyújtja. Az amúgy reálsan és gyakorlatiasan gondolkodó Jefferson a francia forradalom megítélésében mindvégig idealista maradt és a despotizmus ellen heroikus harcot vívó francia nép nemes küzdelmeként értelmezte azt, még a szörnyű terrorig fajuló jakobinus rémuralom eseményei alatt is. Szemlélete személyes franciaországi tapasztalatain alapult. Még az egyre radikalizálódó eseményeket is megmagyarázta a távoli Amerikából, mint az önkény elleni harc szükségszerű velejáróját. Hazánkban Hahner Péter dolgozta fel a témát kellő részletességgel.
- HAHNER PÉTER: *Thomas Jefferson és a francia forradalom*. Budapest, 1998, Osiris Kiadó. 113–126.
- 43 Bakos: i. m. 343.
- 44 Hitseker: i. m. 220.
- 45 GAUSS ANDRÁS: *Bevezetés a bölcsélet történetébe* II. A német idealisták. Egyetemi jegyzet. Szeged, 1998, [kézirat].
- 46 Hitseker: i. m. 220.
- 47 BERLIN, ISAIAH: *Négy esszé a szabadságról*. Budapest, 1990, Európa Könyvkiadó. 334–443.
- 48 LOWENTHAL, DAVID: Montesquieu. In *A politikai filozófia története* II. Szerk. Leo Strauss és Joseph Cropsey, Budapest, 1994, Európa Könyvkiadó. 18.
- 49 Gray: 82.
- 50 Ez a kanti filozófiában a *kategorikus imperatívusz*, mely feltétlen belső erkölcsi parancsként a kanti értelemben vett önálló és szabad individuum életét irányítja.
- 51 KANT, IMMANUEL: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. Budapest, 1998, Raabe Klett Kiadó, 65–66.
- 52 Letter to Henri Grégoire, February 25, 1809. The race of blacks. In *The Portable Thomas Jefferson*. Edited by Merril D. Peterson. New York, 1977, Penguin Books. 517.
- 53 Erre a legjobb példát Bonaparte Napóleon egyiptomi hadjárata nyújtja. Napóleon szándéka szerint egyenlő félként kezelte az arabokat, nem kényszeríteni akarta őket a „civilizációra”. Más kérdés, hogy a valóságban ő is erőszakot alkalmazott, s szembe került az emberi jogok nyilatkozatával, annak elveivel. J. NAGY LÁSZLÓ: Napóleon Egyiptomban: civilizációs küldetés? In *Bonaparte Napóleon koronája és üzenete*. Szerk. Kövér Lajos. Szeged, 2007, JATEPress. 46.
- 54 Hitseker: i. m. 484.
- 55 Turgot: i. m. 11–13.
- 56 Turgot: i. m. 12.
- 57 Hitseker: i. m. 215.
- 58 Hitseker: i. m. 217.
- 59 Hitseker: i. m. 217.

VUKMAN PÉTER

A katolikus egyház Jugoszláviában az 1950-es évek elején a brit diplomaták jelentéseinek tükrében

1951. november 28-án Ivo Mallet Nagy-Britannia belgrádi nagykövete (1951–1954) a Borba, a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) hivatalos orgánumban megjelent egyik cikkről táviratozott Londonba. A cikk Josip Broz Tito, a JKP főtitkárának válaszát tartalmazta Drew Pearson amerikai újságíró kérdéseire. Az egyik kérdésre Tito a következőképpen felelt: „Végül, abban a helyzetben vagyok, hogy közölhetem Önnel, hogy a Vatikán beleegyezésével, vagy akár anélkül, egy hónapon belül mindenképp rendezni fogjuk Stepinac¹ sorsát, habár nyilvánvaló, hogy többé nem tölthet be országunkban magasrangú egyházi funkciót.”² Ez volt az első eset, amikor a jugoszláv vezetés nyíltan utalt a már 1946 ősze raboskodó érsek szabadon engedésére, amelyre december 5-én sor is került. Ez látszólag arra utalt, hogy a jugoszláv kommunista rendszer liberálisabb politikát kezd folytatni, szemben az egyházak teljes alávetésével, amit a kommunista pártvezetés hatalomra kerülése óta különböző módszerekkel folytatott.³ Alig egy évvel később, 1952. december 17-én Jugoszlávia mégis felmondta a Vatikánnal kötött diplomáciai megállapodást, és újult erővel vette kezdetét az egyházellenes kampány. Tanulmányunkban a brit külügyminisztérium iratai alapján kíséreljük meg felvázolni a két lépés mögött meghúzódó indítékokat, hogy ezáltal mutassuk be a katolikus egyházi társadalom, és ezzel együtt a hívők helyzetét egy olyan kommunista államban, amely az 1948-ban kitört szovjet-jugoszláv konfliktus következtében éppen ebben az időszakban kezdett a Nyugat, elsősorban Nagy-Britannia és az Egyesült Államok felé közeledni, miközben röviden érintjük a másik nagy vallás, az ortodox kereszténység helyzetének alakulását is a fenti időszakban.

ALOJZIJE STEPINAC ZÁGRÁBI ÉRSEK

Stepinac érsek raboskodása komolyan aggasztotta a jugoszláv vezetést, hiszen ez megmérgezte a Vatikánnal való kapcsolatokat, és valószínűleg nem állt szándékukban mártírt csinálni a zágrábi főpapból. Erre utal, hogy több alkalommal kijelentették, hogy hajlandóak kiengedni a börtönből, ha azonnal elhagyja az ország területét. Ezt a jugoszláv külügyminiszter-helyettes a Oddi nunciussal, a Vatikán ügyvivőjével 1951. június 2-án újfent közölte, majd a Tanjug hírügynökség közleményben is tudatta július 5-én.⁴ E lépés háttérében ugyanakkor inkább az húzódohatott meg, hogy a rendszer valódi céljának azt tekintette, hogy ortodox

mintára egy horvát nemzeti egyházat hozzon létre, amelyet, leválasztva a Vatikántól, könnyebben akaratum alá tudtak volna gyűrti,⁵ és az erről szóló alkuban a jugoszlávok számára Stepinac jelentette a legfontosabb üttőkártyát.

A jugoszláv nézet megváltozása különösen azért érdekes, mert 1950 őszén Tito még visszautasította, hogy az érseket szabadon engedjék, hiszen az, ahogyan arra több korábbi alkalommal is kitért, az ortodox vallású szerbeket a II. világháború alatti sérelmek miatt komolyan felháborítaná. A Vatikán ugyanakkor, ahogyan arról Domenico Tardini kardinális, a Szentszék államtitkára (1952–1961) Somers-Cocks brit legátusnak 1951. február 15-én kifejtette, legfontosabb céljának a szabad igehirdetést és a vallásoktatás engedélyezését tekintette, minden más, beleértve Stepinac sorsát is, mellékes volt a számukra: „A katolikus egyház azt követeli, hogy joga legyen lelkipásztori tevékenységét folytatni, vagyis szabadon taníthassanak és prédikálhassanak. Minden más mellékes, nem csak az egyházi tulajdon, de még Stepinac érsek is.”⁶ A nyilvánosság előtt azonban tovább hangoztatták, hogy a perrel kapcsolatos nézetükben nem következett be változás, és mivel Stepinac tudatában van ártatlanságának, érzéseit tiszteletben tartják: „A Szentszék nézete a zágrábi érsek peréről és elítéléséről jól ismert. Nyilvánvaló ezért, hogy a Szentszék örülné az érsek szabadon engedésének. A Szentszék ugyanakkor arról értesült, hogy Stepinac érsek, meggyőződve ártatlanságáról, nyájával szeretne maradni. A Szentszék tiszteletben tartja ez irányú érzéseit és ezért nem tervezi, hogy Mgr. Stepinac szolgálatról vallott nézeteivel ellentétes lépéseket hozzon.”⁷

Abban, hogy az érsek szabadon engedésére végül is sor került, egy külpolitikai tényező játszhatott szerepet. 1950 őszén került ugyanis az amerikai kongresszus külpolitikai bizottsága elé az a törvénytervezet, amely Jugoszlávia gazdasági megsegítését célozta. Az amerikai gazdasági segélyekre az erőltetett iparpártoló politika és az annak következtében fellépő ellátási nehézségek miatt a jugoszláv vezetésnek égetően szüksége volt. Helyzetüket az 1950-es száraz nyár még tovább rontotta, ami komolyan felvetette az éhínség rémét. A kongresszusi bi-

XII. PIUS PÁPA ÉS DOMENICO TARDINI KARDINÁLIS 1958-BAN

zottság több vallásos tagja, köztük Brien McMahon connecticuti demokrata szenátor (1945–1952), a bizottság egyetlen katolikus vallású tagja ennek azonban az érsek szabadon engedését szabta volna feltételül. Ivo Mallet maga is erre vezette ezt vissza még az érsek szabadon engedése előtt, 1951. november 30-án írt levelében. Ebben úgy vélte, hogy Titonak elege lett abból, hogy a hozzá látogató kongresszusi képviselők folyvást az érsek sorsa felől érdeklődnek. Az

BRIEN MCMAHON, A CONNECTICUTI
DEMOKRATA SZENÁTOR

feszült viszony előzményeit, a rendszer egyházellenes lépéseit. Hangsúlyozta, hogy kezdetben főként Szlovéniában folyt egyházellenes propaganda, a vallási nevelést azonban ekkor még nem elleneztek, ahogy nem szóltak bele a papok képzésébe és az egyházi alapok kezelésébe sem. A nagykövet még 1950-re is a *modus vivendit* tartotta jellemzőnek, amibe szerinte belejátszott az amerikai közvélemény és annak a segélyekre gyakorolt hatása is. A katolikus egyház helyzete szerinte drasztikusan 1951-ben romlott meg. Ez támasztotta alá, hogy államellenes összeesküvés vádjával per indult a zágrábi katolikus szeminárium ellen, amit további incidensek súlyosbítottak. A maribori püspök augusztus 31-i ptuji körmenetét a Borba és a helyi sajtó utólag élesen bírálta, és azzal vádoltak, hogy a felvonulók a jugoszláv zászlóból kivágták a vörös csillagot. Ennek hatására brutálisan megverték Vovk ljubljanai püspököt, majd az elkövetők peréből merő egyházellenes gúnyolódást rendeztek. Ez a nagykövet szerint egyben a hatóságok közönyét is jól példázta. Mallet szerint a katolikus egyház ellen három fő ponton indítottak támadást: gyerekek oktatása, papok képzése és az adományok gyűjtése. Ez utóbbit eddig komolyabban csak Boszniában szankcionálták.⁹ Kiemelte, hogy eddig az általános iskolákban még lehetőség nyílt a hittan tanítására, igaz Szlovéniában csak a Cirill és Metód Társaság keretében, Horvátországban pedig hasonló rendszerű papi szervezet hiányában egyes kinevezett papok végezheték ezt, az iskolák úgy húsz százalékában. Február 1-jei hatállyal azonban a szlovén kormány ezt határozatban tiltotta meg, amit hasonló horvát és bosnyák intézkedések követtek. A tilalom ellenére iskolákban hittant tanulókat pedig az év végi vizsgákon megbuktatták. Hasonlóan próbálták meg ellehetetleníteni a papok képzését is: a ljubljanai és a zágrábi teológiai fakultásokat bezáratták,¹⁰ a helyi papságot pedig a szakszervezetek mintájára állami szervezetekbe próbálták meg tömöríteni.¹¹

Az igazi változásra Mallet szerint 1951 őszén került sor (éppen akkor, amikor Stepinac érsek elengedése ismét napirendre került). A szlovén papok ellen egyre gyakoribbá váltak a támadások; októberben az egyiket le is lőtték, többet pedig annyira megverték, hogy kórházba kellett őket szállítani. Az egyszerű papok elleni támadások átterjedtek a horvát és a dalmát területekre is, ahol a katolikus egyház eddig viszonylag nyugodtabban működhetett.

érsek szabadon engedésével kívánta továbbá elkerülni – legalábbis a brit nagykövet nézete szerint – annak látszatát, hogy meghajolna egy esetleges amerikai politikai nyomásgyakorlás előtt.⁸

A brit külügyminisztériumot azonban nem csak az érsek sorsa foglalkoztatta, hanem a jugoszláviai egyházak általános helyzete is. 1952. március 1-jén készítette el Ivo Mallet belgrádi brit nagykövet azt a részletes beszámolóját, amelyben a katolikus egyházat elemezte. Úgy vélte, hogy miközben a szovjet-jugoszláv konfliktus hatására a jugoszláv politikai és gazdasági életben liberalizációs tendenciák figyelhetőek meg, az egyházak esetében továbbra is ennek éppen a fordítottja igaz. Ezért rövid áttekintésben 1945-ig visszanyúlva foglalta össze a meglehetősen

Felerősödött a sajtó propaganda-hadjárata is, a Vjesnik, a vezető horvát napilap például azzal vádolta a Vatikánt, hogy a világháborúban az usztasákat támogatta. Mindezek Mallet szerint arra utaltak, hogy a klérus helyett a rendszer már a vallás ellen kívánt általános támadást indítani.¹²

A változás vélhető okaira a nagykövet csak néhány motívumot tudott felhozni. Belejátszhatott szerinte ebbe az, hogy Tito és a jugoszláv vezetés a katolikus egyházat a Vatikán politikájával azonosította. Ezt azonban a brit nagykövet végül nem tekintette új jelenségnek, a jugoszláv egyházpolitika módosulásának háttérében ezért mást feltételezett. A vallás elleni kampány ugyanakkor megnehezíthette a nyugati hatalmak felé közeledést. Így annak háttérében Mallet inkább belpolitikai okokat sejtett: a vezetők közti belső feszültséget. Mivel Stepinac gesztusértékű elengedésére a Vatikán, ahogy már fentebb is láthattuk, meglehetősen hűvösen reagált, a kommunista párt mérsékeltebb vezetői arról győződhetnek meg, hogy hiábavalóan tettek engedményeket. A párt balszárnyát is egyre nehezebben tudták lecsendesíteni, hiszen ők úgy vélték, hogy a Nyugat felé közeledéssel mintegy „beszennyezték a marxista ideológiát.” A belpolitikai okok mellett a brit diplomata szerint elkerülhetetlenné tette az egyház elleni támadást a kommunista ideológiában gyökerező ateizmus is.¹³

Felmerül a kérdés, hogy miként reagált minderre a korabeli brit közvélemény? Stepinac és általában az egyház, de különösen a katolikus vallásúak elnyomása élen foglalkoztatta a brit közvéleményt. A külügyminisztériumhoz számos magánlevél, képviselőkhöz írt kérelmek másolata, brit és horvát emigráns szervezetek beadványa érkezett. Különösen 1952 végén-1953 elején, Tito közelgő angliai látogatása előtt erősödtek fel ezek.¹⁴ A külügyminisztérium azonban rendre így reagált: „Őfelsége kormánya a világ minden pontján ellenzi a vallási intoleranciát és a teljes vallásszabadság híve. Személyes információként közlöm Önnel, hogy Őfelsége jugoszláviai nagykövete továbbra is minden lehetőséget meg fog ragadni, hogy tájékoztassa a jugoszláv kormányt arról, hogy a brit közvélemény ezzel ellentétes jelenségeket tapasztal.”¹⁵ A jugoszláv belügyekbe tehát ténylegesen nem kívántak beavatkozni.

Joggal merül fel a kérdés, hogy mennyire voltak egyediek a katolikus egyházat ért támadások? Mallet fent említett jelentésében a katolikus egyház sorsa mellett az ortodox vallással is foglalkozott és hasonló kedvezőtlen fejleményekről számolt be. A sajtó velük szemben is folytatta propaganda-hadjárátát, hasonlóan kiraboltak több szerbiai templomot, a belgrádi ortodox teológiai fakultás vezetőivel pedig levélben tudatták, hogy június 28-i határidővel „likvidálni fogják őket.”¹⁶

A belgrádi brit nagykövet az ortodox egyház helyzetével részletesebben egy külön elemzésben foglalkozott. Az 1952. július 3-i jelentésére a szerb ortodox egyház püspöki tanácsának éves ülésének apropóján került sor. Mallet hangsúlyozza, hogy a katolikusokkal ellentétben, szervezete és történelme miatt az ortodox egyház könnyebben sebezhető. Mivel a szó valódi értelmében nemzeti egyház, így nem áll felette felsőbb külföldi hatóság (mint a katolikusok esetében a Vatikán, annak ellenére, hogy előbbieket az Ortodox Ökumenikus Világtanácsnak). Emiatt a hatalommal szemben kiszolgáltatottabbak. Az iskolai oktatás már a világháború után ellehetetlenült,¹⁷ ami a katolikusok, de a muszlimok esetében is, teljesen lehetetlen lett volna. A hatóságok kezdettől a közvetlen ellenőrzés kialakítására törekedtek, aminek egyik első kísérleteként Ratko Jelić vezetésével létrehozták az Ortodox Papok Szövetségét, amelyhez, ha csak kényszerből is, de a papok 80 százaléka csatlakozott. A paphiány már akkut problémát jelentett, hiszen csak Rakovicában és Prizrenben működött papi szeminárium, a szükséges ezer helyett mindössze 300 diákkal. Ezzel szemben

sürgősen legalább ezer főre lett volna szükség ahhoz, hogy valamennyi egyházi tisztséget betöltsék.¹⁸ Templomok százai álltak használaton kívül, mert az egyház nem rendelkezett a fenntartásukhoz szükséges pénzügyi forrásokkal.¹⁹

Az ortodox egyház alvetésének egy további módszerét jelentette, hogy a dachauai koncentrációs tábornak is megjárta Gavriilo Dožić pátriárka (1938–1950) 1950. május 3-i halála után II. Vikentije Prodanov zletovo-strumicai püspök személyében rendszerhű főpapot sikerült állítani az egyház élére, ahogyan erről Charles Peake akkori belgrádi nagykövét (1946–1951) levélben is beszámolt. Peake meglátásait azzal támasztotta alá, hogy az új főpap nem rendelkezett különleges egyházi pályafutással, és megválasztása előtt (június 24-én) letartóztatták Josip skopljei metropolitát, a színódus vezetőjét.²⁰

Visszatérve Mallet jelentéséhez, a brit nagykövét megjegyezte, hogy az ortodox püspöki tanács ülésén általános meglepetésre a megjelenő főpapok 14:4 arányban elvetették a rendszerbarát ortodox papi szervezeteket. Sőt még a szervezettel összefüggésbe hozott Emilian zajčari püspök is a szervezetek létrehozása ellen szavazott. A főpapok több kérdésben hasonló elszántságot mutattak. Így például elutasították, hogy csatlakozzanak a katolikusok elleni támadásokhoz, nehézségeikről pedig memorandumot szándékoztak írni Titonak és a jugoszláv vezetésnek. Döntést hoztak továbbá a teológiai fakultás fenntartása mellett. Ahogy azt Mallet is megemlítette, ez mindenképp kínos lehetett a pátriárka számára: a rendszer szemében azért, mert nem sikerült keresztülvinni az akarataikat, a főpapok előtt pedig azért, mert nyilvánvalóvá vált, hogy kiknek az érdekeit képviseli.²¹

A hasonló sérelmek ellenére téves lenne azt a következtetést levonni, hogy tényleges közeledés indult volna meg a két egyház között. Erre Mallet 1952. november 13-i levelében is utalt, hiszen ez 900 év gyanakvásra nyúlt vissza, a világháború óta, amikor is az ellentétek erőszakos kifejezést nyertek, pedig csak hét év telt el. Sokan a horvát katolikus egyházat még mindig Pavelić usztasa rendszerével azonosították, ahogyan a Vatikán politikáját a Jugoszlávia irányába megnyilvánuló olasz irredentizmussal.²²

1952-től kezdve ugyanis újból kiéleződött a trieszti kérdés rendezése körüli vita, amit tovább bonyolított egyrészt az, hogy a választásokra készülve de Gasperi olasz miniszterelnök keményebb álláspontot képviselt, másrészt az, hogy a formálódó jugoszláv-török és jugoszláv-görög közeledés²³ miatt az olasz jószomszédi kapcsolat kiépítése a jugoszlávok szemében veszített fontosságából. Egy ilyen külpolitikai helyzetben szerencsétlen lépésnek tekinthető, hogy a Vatikán álláspontja – vélhetően a felerősödő támadások miatt – megkeményedett, sőt, Stepinacot az év során kardinálissá léptették elő. Ezt a lépést a jugoszláv vezetés a belügyekbe történő beavatkozásnak tekintette. Megváltozott Tardini nuncius, a Szentszék külügyi államtitkárának nézete is, ahogyan erről a vatikáni brit legátusról december 5-én a külügyminisztériumba küldött jelentés is utal. Tardini ugyanis kifejtette, hogy Stepinac kérdésében az egyház hajthatatlan, csak az általános rendezésért cserébe hajlandóak az érsek sorsát beáldozni: „Ugyanakkor, ha sikerülne a jugoszláv kormánnyal egy modus vivendi elérni [...] Monsignor Tardini nem tartja lehetetlennek, hogy Monsignor Stepinac kérdését rendezzék.”²⁴ Ezt azonban nem nagyon tartotta elképzelhetőnek. A brit legátus vezetője szerint ebbe egy további ok is belejátszhatott: ez ugyanis „valóban eléggé kompromittálná az egész jugoszláviai [katolikus] egyházat, ahogyan már különböző mértékben eléggé kompromittálódott a többi kommunista csatlós országban.”²⁵ Az eltérő érdekek ütközése együttesen oda vezetett, hogy 1952. december 17-én Jugoszlávia felbontotta diplomáciai kapcsolatát a Vatikánnal, amelynek helyreállítására csak 1970-ben került sor.

A diplomáciai kapcsolatok felmondásához vezető okokat legszemléletesebben Edvard Kardelj szlovén származású kommunista politikus, külügyminiszter (1948–1953) beszéde érzékelteti, amelyet a szövetségi parlament (Skupština) külügyi bizottsága előtt mondott december 18-án. Ez egyben jól megvilágítja a rendszer vallással kapcsolatos nézetét is. Beszédében Kardelj kifejtette, hogy nem tartja véletlennek az egyházak üldözéséről szóló külföldi kampány felerősödését, hanem Tito közelgő angliai látogatását véli meghúzódní a háttérben. Nézete szerint a vallás társadalmi jelenség, amit üldözéssel lehetetlen kiirtani, de ez egyébként is idegen a jugoszláv demokratikus rendszertől. Többször törekedtek a megegyezésre, de ez minden esetben a Vatikán miatt hiúsult meg. A megegyezésre továbbra is hajlandóak, de ennek alapfeltétele, hogy az egyház szerepe (Kardelj itt csak a katolikus egyházra utalt, de gondolatai a többi felekezetre is általános érvényűek) a vallásra korlátozódjon. A papok magánszemélyként részt vehetnek a politikai életben, de ez csak a fennálló rendszer keretei között valósulhat meg: „A római katolikus egyházzal a *modus vivendi* még mindig lehetséges. Ennek legfőbb feltétele, hogy az egyház a vallásra korlátozza tevékenységét. A papokat egyénileg folytathatnak politikai tevékenységet, de csak a meglévő társadalmi rend keretein belül. A jugoszláv kormány nem követeli, hogy az egyház, vagy a papok egyénileg szocialista vagy különösen kommunista propagandát folytassanak. Azt sem kívánják, hogy leváljanak a Vatikánról, de patrióta nézeteket kell képviselniük,” majd régi hasonlattal élve így fejezte be: „és meg kell adniuk a császárnak, ami a császáré.”²⁶

A diplomáciai kapcsolatok ellenére, ha lassan is, de változás következett be a katolikus egyház helyzetében. 1953. április 27-én, részben a nyugati közvélemény miatt, elfogadták a vallási közösségek jogi helyzetéről szóló törvényt és csökkentek a hívők elleni megtorlások. Tényleges előrelépés Stepinac 1960-ban bekövetkezett halála után indult meg: 1966-ban Jugoszlávia és a Vatikán protokollt írt alá egymással, amit 1970-ben a diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele, majd Tito 1971-es vatikáni látogatása követett.²⁷

Tanulmányunkban belgrádi brit diplomáciai jelentések alapján próbáltuk meg röviden felvázolni a jugoszláv katolikus egyház és Stepinac zágrábi érsek helyzetét az 1950-es évek első felében. A jugoszláv kommunista rendszer változó módszerekkel és változó intenzitással lépett fel a katolikus egyház ellen. A jugoszláv kommunista vezetés és a katolikus klérus amúgy is komplikált kapcsolatát csak tovább súlyosbította Stepinac személyes sorsa. Az állam és az egyház kapcsolatába emellett egyéb tényezők is belejátszottak: a súlyos gazdasági nehézségek miatt elkerülhetlenné vált a nyugati segélyek szerzése, miközben a jugoszláv kommunista párt balszárnya ellenezte a Nyugat felé közeledést. Mindezt tovább bonyolították az olasz-jugoszláv államközi kapcsolatokban bekövetkező változások, de nem segítette a Vatikán álláspontjának megkeményedése sem. Mindez együttesen vezetett ahhoz, hogy 1952. december 17-én Jugoszlávia felmondja a diplomáciai kapcsolatokat a Vatikánnal. A brit nagykövetség jelentéseiből emellett az is kiderül, hogy tényleges közeledésre nem került sor a katolikus és az ortodox egyház között. A brit források azt is megvilágítják, hogy a brit közvélemény nyomásának ellenére Nagy-Britannia nem kívánt beavatkozni a jugoszláv belügyekbe: a jugoszláv–nyugati együttműködést nem kívánták a katolikus egyház helyzete miatt kockára tenni.

JEGYZETEK

- ¹ Alojzije Stepinac (1898–1960) zágrábi érsek, kardinális. 1937-ben választják meg zágrábi érsekké. A II. világháborúban ellentmondásos szerepet játszott. Habár nyíltan nem ítélte el az usztasa rendszert, bírálta a szerbek tömeges áttérítését. 1946-ban kirakatperben 16 év börtönbüntetésre ítélték, 1951-ben szabadult. Ezt követően szülőfalujában, Krašnicban a helyi plébánia vezetését vette át. Ez gyakorlatilag házi őrizetet jelentett. 1998-as boldoggá avatása ismét megosztotta a közvéleményt. Az érsek perével részletesen foglalkozik: STELLA ALEXANDER: *Church and State in Yugoslavia since 1945*. Cambridge, 1979, Cambridge University Press. 95–120.
- ² The National Archives-Public Records Office, London. Foreign Office Papers (továbbiakban: PRO FO) 371/95572 RY 1781/79.
- ³ Az egyházak elleni fellépés módszeresen változott, kezdve az oktatás ellehetetlenítésétől a papok bebörtönzésén, az egyházi személyek és ingatlanok elleni támadáson át a propaganda-hadjáratig.
- ⁴ TNA PRO FO 371/95571 RY1781/56 és PRO FO 371/95571 RY 1781/58. Vladimir Bakarić horvát miniszterelnök (1945–1953) 1947 májusában felkereste Stepinacot lepoglavai börtönében és felajánlotta, hogy az ország azonnali elhagyásáért cserébe az érsek amnesztiát fog kapni. MIROSLAV AKMADŽA–ANĐELKO VLAŠIĆ: Vladimir Bakarić's Stance towards the Catholic Church in Croatia 1945–1953. *Review of Croatian History*. 2007/1. 147–173. 167.
- ⁵ Uo. 164-168.
- ⁶ PRO FO 371/ 95571 RY 1781/33
- ⁷ A fenti idézet a Vatikán hivatalos válasza a jugoszláv külügyminisztérium jegyzékére, amit a L'Osservatore Romano 1950. november 9-10-i számában közöltek. PRO FO 371/95572 RY 1781/62
- ⁸ PRO FO 371/95572 RY 1781/82
- ⁹ A bosznia-hercegovinai szankciók könnyebb megvalósítását megkönnyítette a tartomány kevert etnikai-vallási összetétele, szemben a szerb lakosú területeket leszámítva katolikus többségű Horvátországgal, vagy a teljesen katolikus Szlovéniával.
- ¹⁰ A papképző intézmények bezárást jóval megelőzte az egyházi iskolák elkobzása, amelyről már 1945-ben törvényt hoztak. A törvény hivatalosan a magániskolák bezűntetéséről szólt, és elvileg az illetékes minisztérium saját hatáskörében engedélyezhette a teológiai képzést végző intézmények működését. Az utóbbiakat 1947-ben oszlatták fel, habár a zágrábi fiúszeminárium 1948-ig működhetett. Akmadža – Vlašić id. mű 168.
- ¹¹ Ennek részét képezte a fentebb már említett Cirill és Metód Társasága Szlovéniában, amely a szlovén papság 39 százalékát fogta össze. A hasonló bosnyák szervezet ennél jóval nagyobb, mintegy 80 százalékos arányban tömörítette a tagköztársaság katolikus papságát. Mallet szerint hasonló létrehozását tervezték Horvátországban is. PRO FO 371/ 102668 WY 1783/2. A horvátok esetében erre 1947-től kezdve történt kísérlet, legelőször az isztriai papság körében. Akmadža – Vlašić id. mű 167.
- ¹² Vladimir Bakarić 1946. augusztus 24-én a Horvát Kommunista Párt Politbürojának ülésén elmondott beszédében még éppen ellentétesen fogalmazott: „A papokat kell támadni, nem a vallást.” Uo. 162.
- ¹³ PRO FO 371/102668 WY 1783/2
- ¹⁴ Tito angliai látogatására 1953 márciusában, pár nappal Sztálin halála után került sor. Tito ezzel az úttal viszonzta Anthony Eden brit külügyminiszter (1951–1955) előző év őszi jugoszláv látogatását. A látogatást megelőzően több nagy-britanniai egyházi szervezet és magánszemély tiltakozott a jugoszláv egyházak rossz helyzete miatt. A látogatás idejére tüntetést is szerveztek. A látogatás körülményeivel részletesen foglalkozik: KATARINA

SPEHNJAK: Josip Broz Tito's Visit to Great Britain in 1953. *Review of Croatian History*, 2005/1. 273–293.

- 15 A fenti idézet Ernest Davies külügyi államtitkár (1950–1951) válasza volt Grey parlamenti képviselőnek 1951. január 1-jén. PRO FO 371/88352 RY1783/56
- 16 PRO FO 371/102268 WY 1783/2
- 17 Az ortodox egyházi oktatás ellehetetlenülésébe az is belejátszott, hogy a II. világháború alatt a szerb papság jelentős részét, mintegy negyedét-ötödét elvesztette, a főpapok közül hatot kivégeztek, ebből hármat az usztasák. Templomaik és kolostoraik közel fele elpusztult. SABRINA PETRA RAMET: *Balkan Babel. Politics, Culture, and Religion in Yugoslavia*. Boulder, 1992, Westview Press. 145–146. és 150–151
- 18 PRO FO 371/95573 RY 1782/1
- 19 PRO FO 371/102268 WY 1783/3
- 20 Prodanov a választáson 33:25 arányban győzte le Arsenije montenegrói metropolitát. Két szavazatot egy harmadik jelölt kapott. A beiktatási ceremónián a pátriárkai trónon ülve fogadta a főpapok hódolatát, de ezt követően a szokásoktól eltérően felállt, és a kezét fogott a megjelent állami és pártvezetőkkel. Ezt Peake levelében a rendszerhűség újabb jelének tekintette. PRO FO 371/88351 RY 1783/9. Érdekes párhuzam Stepinac és Josip metropolita sorsát illetően, hogy az ortodox főpapot 1951. november 29-én, pár nappal a zágrábi érsek szabadulása előtt engedték ki a Trstenik közelében fekvő kolostorból. Mallet szerint az időzítés nem volt véletlen, hanem ezzel próbálták meg leszerelni a Stepinac elengedése miatt várhatóan neheztelő szerb közvéleményt. PRO FO 371/95572 RY 1781/82. Peake személy szerint nehezen igazodott el az új pátriárkán. Az angolokkal szemben ugyanis Prodanov végig előzékeny volt, 1951. húsvétján külön is felkereste a nagykövetség épületét. Szemet szűrt ugyanakkor az, hogy a pátriárka túlságosan is simán simítja el a hatóságokkal támadt ellentéteket. PRO FO 371/ 95573 RY 1782/6
- 21 PRO FO 371/102268 WY 1783/2
- 22 PRO FO 371/102268 WY 1783/8
- 23 A közeledés eredménye az 1954. augusztus 9-én Ankarában megkötött, rövid életű ún. Balkán-paktum katonai szövetség volt.
- 24 PRO FO 371/102266 WY1781/21
- 25 PRO FO 371/102266 WY 1781/21
- 26 PRO FO 371/ 102266 WY 1781/32
- 27 Ramet id. mű 132–133.

MIKLÓS PÉTER

Balogh István és a sajtóügyek (1944–1945)

Balogh István, az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnöki hivatalának kiscgazdapárti államtitkáráként 1944 decembere és 1945 nyara között a sajtóügyekért és a papírgazdálkodásért is felelős volt.¹ Tanulmányunkban az államtitkársága idején keletkezett miniszterelnökségi iratok² és néhány korabeli sajtótermék alapján tekintjük át Balogh páternek a sajtópolitika alakításában 1944–1945-ben betöltött szerepét.

Miklós Béla, az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke 1945. január 19-én kérte Ivan Zaharovics **Szuszajkov szovjet** vezérezredestől „az ország felszabadított részein a nyomdai üzemek működésének engedélyezését”, mivel a kormánynak, az állami hivataloknak és az önkormányzatoknak nyomtatványokra volt szüksége.³

A kormányfő 1945. január 23-i Szuszajkovhoz írt levelében – mivel a három nappal korábban megkötött fegyverszüneti egyezmény életbe lépett – pedig arra kérte a megszálló Vörös Hadsereg vezérezredest, adja ki „az összes napilapok részére a megjelenési engedélyt”.⁴ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány debreceni székhelyű időszakában a Magyar Kommunista Párt Néplap, a Független Kisgazdapárt Debrecen, a Szociáldemokrata Párt Népszava címmel jelentetett meg sajtóterméket. Jellemző, hogy a miniszterelnök levelében közölte: a kommunista Néplap már működik, a többi megjelenéséhez pedig már minden föltétel adott, s ezért „a kormány úgy a maga, mint az összes politikai pártok nevében kéri a Vezérezredes Urat a fenti lapok megjelenési engedélyét sürgősen kiadni”.⁵

Miklós Béla miniszterelnök 1945. január 29-én Debrecenben a Magyar Kommunista Párt országos titkárságának írt levelében arra figyelmeztette a kommunista párt vezetőit, hogy a papírkészlet a kormány, nem pedig a szovjet katonai támogatását élvező Magyar Kommunista Párt rendelkezése alatt áll. „Folyó hó 26-án Nemes József sajtófőnököt Budapestre indítottam azon megbízással, hogy ott a Polgármester úrral közölje, hogy a kormány a Budapesten található összes papírkészletet lefoglalja és az azzal való rendelkezési jogot kizárólag magának tartja fenn. Ezzel szemben a Budapesten megjelenő Szabadság című lap folyó hó február 28-án a Kommunista Párt részéről egy felhívást közölt, mely szerint a Budapest területén lévő raktárakban, üzletekben és magánosoknál található mindennemű papírkészletet, tehát a rotációt is a Kommunista Pártnak kell bejelenteni. Értesítem a Párt Titkárságot, hogy a fent kiadott kormányrendelet értelmében úgy Budapesten, mint vidéken található összes papírmennyiség a kormány kizárólagos rendelkezési joga alá tartozik.”⁶

1944 decemberétől, az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásától kezdve a miniszterelnökség politikai államtitkáráként Balogh István intézte a sajtóorgánumok megjelenésének engedélyezését és hatáskörébe tartozott a papírellátás kérdése is. A koalíciós pártok (elsősorban központi, országos) sajtótermékei természetesen előnyösebb elbírálásban részesültek és hamarabb kaptak engedélyt.

Balogh 1945. február 23-án írt levelében engedélyezte a megjelenést a Nemzeti Parasztpárt lapja, a Szabad Szó számára. „Megengedem, hogy »Szabad Szó« címmel Budapesten

megjelenő lapot adjon ki, az utcai terjesztés jogával, hétköznap 4 oldal, vasárnap 8 oldal terjedelemben. A példányszámot később fogom meghatározni. A lap kiadója a »Sarló« Lapkiadó Kft.»⁷

A Demokratikus Ifjúsági Szövetség országos titkára, Kiss József arra kért engedélyt, hogy Szabad Ifjúság címmel lapot jelentethessen meg szervezete. Az államtitkár 1945. február 20-án hozzájárult az újság havi hét alkalommal, négy oldal terjedelemben (Debrecenben) történő megjelenéséhez.⁸ Győry Lászlónak, a Debreceni Színpad című képes hetilap szerkesztőjének papírkérését azonban 1945 februárjában a papírhiány miatt „egyelőre nem teljesíthetőnek” minősítette.⁹

Ugyancsak 1945. február 20-án Rézműves Jenő kért engedélyt a Nyírbátor című lap kiadására, amely szándékai szerint, mint fogalmazott, „mind az 5 párt érdekeit szolgálja”. „Alulírott Rézműves Jenő, nyírbátori lakos a nyírbátori járási Rendőrkapitányság politikai osztályának vezetője és a Magyar Kommunista Párt nyírbátori szervezetének titkára tisztelettel kérem engedélyezni a Nyírbátorban lévő üzemen kívüli nyomda üzembe helyezését. [...] A pártközi érdekek szem előtt tartásáért személyemben vállalok felelősséget. A nyomdát az orosz parancsnokság fogja rendelkezésre bocsájtani, a kinyomtatást a helyi nyomda végzi el.”¹⁰ Az engedélyt Balogh még aznap megadta, az újság felelős szerkesztője Rézműves Jenő és dr. Molnár László lett.

1945. március 21-én a kiskunhalasi polgármesteri hivatalban találkozó volt, amelyen a résztvevők (Fazekas István, a kommunista párt helyi szervezetének titkára, dr. Kovács Tibor polgármester, Ságodi Győző, a Halasi Hírek szerkesztője és Gaál Margit jegyzőkönyvvezető) a „Halasi Hírek» című időszaki politikai lapjuk részére további megjelenési engedélyt kértek”.¹¹ Arra hivatkozva, hogy a szovjet városparancsnok-helyettes őrnagy utasította a polgármestert, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány által március 13-án betiltott lap továbbra is megje-

lenhet, mert ő „mint a lap cenzora annak tartalmával teljes mértékben meg van elégedve”.¹² Az erről készült jegyzőkönyvet a polgármester április 5-én megküldte Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának, aki helyett a főszolgabíró április 16-án továbbította azt a miniszterelnöki hivatalnak.¹³ Balogh államtitkár április 25-én írt levelet az alispánnak, amelyben a következőképp fogalmazott: „A »Halasi Hírek« című időszaki lap betiltása tárgyában folyó évi március 13-án kiállított rendeletemet fenntartom. Alispán urat személyében felelőssé teszem a lap-megjelenés beszüntetéséért és lezárandó azonnal a nyomda is. A lapengedélyek kiadása tárgyában kizárólag az Ellenőrző Bizottság és a Miniszterelnökség jogosultak intézkedni.”¹⁴

Kiskunhalas két, a két világháború között működő nyomdája közül a Malom utca 6. szám alatt található a kommunista párt 1945. március 23-án birtokba vette és lezárta. A Halasi Híreket akkoriban a Práger János tulajdonában lévő Molnár utca 2. szám alatti nyomda állította elő.¹⁵ Az újságot – amely aztán 1946 decemberétől Hírek címmel jelent meg – szerkesztőbizottság állította össze, amelynek tagjai Fazekas István, a kommunista párt helyi titkára, Bundzsák István, a Szociáldemokrata Párt kiskunhalasi elnöke és Csontos Jenő, a Nemzeti Parasztpárt ottani titkára voltak.¹⁶ (Az, hogy mi állhatott az egyébként kommunista és szovjetbarát lap betiltásának háttérében, további kutatást igényel.)

Balassa Sándor debreceni újságíró 1945. április 11-én adott be kérelmet a Debreceni Hírlap című lap megjelentetésének engedélyezésére. Kérelmező levelét a miniszterelnöknek és Balogh Istvánnak is eljuttatta, amelyekhez mellékelte Juhász Nagy Sándor támogató és közbenjáró levelét is.

Balogh páternek címzett levelében a következőket írta: „A Debreceni Hírlap megjelenése ügyében beadott második kérvényemre eddig semmiféle választ nem kaptam, pedig Főtisztelendőséged debreceni tartózkodása alatt volt olyan kedves azt az ígéretet tenni, hogy a lapengedélyt megkapom. [...] Hét éve vagyok állás és kenyér nélkül a sors által rám mért csapás folytán három árva unokámmal szaporodott meg, akiknek kenyeret kell adnom, tehát úgy vélem, hogy igazságos kívánságom teljesítését joggal remélhetem. Kérem Államtitkár Urat, hogy vegye jóakarátába kérésemet.”¹⁷

Balassa Sándor 1906 óta dolgozott újságíróként Debrecenben. Előbb a Szabadság, a Debreceni Újság, majd a Debrecen című lapok munkatársa volt. Később a Debreceni Hírlap szerkesztője és laptulajdonosa lett. A négy évtizedes hírlapírói tevékenység eredményeként jó kapcsolatot alakíthatott ki a város politikai életének szereplőivel. Így érte el Juhász Nagy Sándornál – az 1919-es Berinkey-kormány egykori igazságügyminisztere, aki abban az időben az Ideiglenes Nemzetgyűlés egyik alelnöke volt –, hogy interveniáljon érdekében a kormányfőnél. A Debreceni Hírlap végül nem kapta meg a működési engedélyt.

Balogh a Polgári Demokrata Párt elnökségének 1945. április 19-én írt, amelyben engedélyezte számukra a Világ című lap kiadását. „Megengedem, hogy »Világ« címen politikai napilapot jelentessen meg 4 oldal terjedelemben, az utcai árusítás jogával. A lappéldányok számát később fogom megállapítani. Tudomásul veszem, hogy a lap felelős szerkesztője Supka Géza.”¹⁸ A levélre kézírassal rá van írva, hogy „Kultuszminiszter úrnak á[llam]. t[itkár]. adta át.”¹⁹ Úgy látszik, Balogh páter igyekezett szívélyes kapcsolatot ápolni a koalíciós pártokkal. A Világ ugyanis a Polgári Demokrata Párt lapjaként jelent meg, amelynek elnöke 1945 áprilisa és júliusa között gróf Teleki Géza, az Ideiglenes Nemzeti Kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere volt.

Balogh István 1945. április 19-én a Szakszervezeti Közlönynek és a Népsportnak adott lapengedélyt.²⁰ A szovjet dominanciájú Szövetséges Ellenőrző Bizottság nyomására 1945

áprilisától a lapkiadási engedélyek utolsó bekezdése a következő mondat volt: „Ezen engedélyem csak az Ellenőrző Bizottság hozzájárulása után érvényesíthető.”

1945. április 21-én a Képes Világ (a Nemzeti Parasztpárt tizenkét oldalas képes hetilapja)²¹, április 28-án a Reggeli Újság (a Polgári Demokrata Párt nyolcoldalás hetente kiadott ideológiai lapja)²², április 29-én A kereskedő és a Váci Napló kapott engedélyt a megjelenésére.²³ 1945. június 25-én a Magyar Alföld (a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front szentesi újságja) nyert lapengedélyt Balogh Istvántól.²⁴

Csuka János délvidéki származású író, újságíró, szociológiai kutató – akivel Balogh István már a második világháború előtt szakmai kapcsolatba került – levélben fordult az államtitkárhoz 1945. április 8-án. Csuka levelét a Független Kisgazdapárt országos központjába címezte, s kifejezte reményét, hogy „Államtitkár úr bizonyára emlékszik még írásaimra a Délmagyarországban és találkozásunkra is a lap szerkesztőségében”.²⁵ Az újságíró emlékeztetett: már korábban is fölmerült közöttük az együttműködés lehetősége, amikor még Balogh a Délmagyarország tulajdonosa volt. Akkor azonban inkább Budapestre ment dolgozni. Csuka János levelében állásért folyamodott Balogh páterhez. Mint írta: „...a bombázáskor combtörtést szenvedtem. Most kezdtem kilábalni a sérülésből s egyben jelentkezem is felajánlva szolgálataimat. Készséggel és örömmel folytatnám azt a munkát, amit a Délmagyarországban annyi kedvvel végeztem. Talán, mint a délszláv ügyek ismerője valamelyik miniszteriumban, mint kisebbségi előadó hasznos munkát végezhetnék? Vagy Államtitkár Úr lapjának is eredményesen dolgozhatnék. Egyszóval nem nagyon válogatok, ha kedvenc munkakörömről: a délszláv viszony ápolásáról van szó.”²⁶

1945. április 23-án Balogh „a miniszterelnök helyett” Csuka Jánost a miniszterelnöki hivatalba a sajtóügyekért felelős előadóvá nevezte ki kétezer pengős fizetéssel. Akkoriban a miniszterelnökségen három sajtófelelős dolgozott: Csuka Jánoson kívül dr. Vidor Gyula (aki ötezer-ötszáz pengő keresett) és Hegedűs Nándor (akinek háromezer pengő volt a fizetése).²⁷ A rohamos infláció miatt Balogh páter Csuka fizetését 1945. július 10-én április 1-jei hatállyal háromezer pengőre emelte.²⁸ 1945 novemberében – amikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány megbízatása megszűnt – a kormányfő mellett működő hivatalnak négy sajtómunkatársa volt: Csuka János, Geleji Dezső, Hegedűs Nándor és Molnár Jenő.²⁹

Balogh Istvánnak már a sajtóélet újbóli megindulásának idején is több lapja volt, hiszen tulajdonosa volt a Magyar Nemzet és A Mai Nap című orgánumoknak. 1945. április 26-án levelet írt Hegedűs Gyulának, aki akkoriban mindkét lapnál a főszerkesztői posztot töltötte be. Ebben a következőket fogalmazta meg: „Felkérem, szíveskedjék gondoskodni arról, hogy úgy a Mai Napnak, mint a Magyar Nemzetnek üzletvitelét egymástól elkülönítsék. Mindkét lap külön könyveléssel bírjon, mint két külön vállalat.”³⁰

1945. július 18-án a Nemzeti Parasztpárt országos napilapja, a Szabad Szó kiadása papírhány miatt bizonytalanra vált (s végül két napig az újság nem is jelent meg). A szociáldemokrata Népszava a sajtószabadság elleni támadásként értékelte, hogy a kormányhivatal nem utalt ki elegendő papírt a parasztpárti lap számára. „Ugyanakkor – írta a Népszava – naponta két lap jelenik meg, melynek semmi, de semmi köze egyik demokratikus párthoz sem. E két lap: »Magyar Nemzet« és »A mai nap«. Tudja meg az ország közvéleménye, tudják meg a munkások, az elvtársak, hogy a »Magyar Nemzet« és »A mai nap« nyomdájában, a Hungáriában garmadával tornyosodik a rotációs papír.” Noha az idézett cikkben nem szerepelt a neve, köztudomású volt, hogy az említett két lap Balogh páter tulajdonában van.³¹ Két nappal a Népszava cikkírója már név szerint támadta Balogh Istvánt, akinek szegedi

lapszerkesztői és kiadói múltját – amikor is a Délmagyarországot „keresztény politikai napilapként” jelentette meg – is fölírta, s a páter miniszteri (sőt, miniszterelnöki) ambícióinak eszközeként értelmezte a sajtóügyekben és a papírkiutalásokban tanúsított magatartását.³²

A kommunista Szabad Nép is keményen fogalmazott. „A papírkérdés nem tizedrangú, hanem elsőrendű politikai kérdés. A nyomtatott szó: a demokrácia fegyvere. Nem engedhetjük, hogy a reakció alattomos eszközökkel kicsavarja kezünkből a fegyvert.” (Balogh nevét azonban ez a cikk nem említette.)³³ Marosán György – akkor szociáldemokrata, később kommunista politikus, majdani miniszter – a Világosság hasábjain nyíltan támadta Balogh pátert, amikor fölvetette a kérdést: „Miért nem veszik ki a sajtó irányítását és vezetését annak a kezéből, aki azt eddig is a pártok határozatával ellentétes szellemben csinálta?” Majd hozzátette: „Követeljük, hogy a sajtó ellenőrzését és vezetését Millok Sándor és Kállai Gyula államtitkárok kezébe tegyék le.”³⁴ Ennek a követelésnek meg is lett az eredménye, hiszen a sajtóügyek intézése átkerült Kállai Gyula – kommunista politikus, az 1950–1960-as években különböző minisztériumok vezetője, majd kormányfő – irányítása alá.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke, Miklós Béla 1945. augusztus 20-án rádióbeszédet intézett a határon túli magyarokhoz. A szónoklat szövege a miniszterelnöki hivatal általános iratai között a Miniszterelnök úr Szent István napi rádiószózata a határon túli magyarokhoz címmel maradt fenn. A gépelt szöveg mellett glosszában olvasható a megjegyzés, miszerint a „szöveget Balogh á[llam]t[itkár]. úr készítette”.³⁵

A beszéd tartalmában fölbukkan mind a korszak „népi demokratikus” frazeológiája, mind Balogh páter korabeli publicisztikájának meglehetősen baloldalinak és szovjetbarátnak tekinthető szókészlete és hangneme. A miniszterelnök – Balogh fogalmazta beszédében – elismerte az ország náci német megszállás miatt bekövetkező romba dőlését, ennél azonban, úgy vélem, fontosabb, hogy az államnak a szovjet Vörös Hadsereg általi megszállását fölszabadulásnak nevezte. „A világ legvéresebb háborúja a mi országunkat is mélyen végigszántotta. Amikor a nagy szövetségesek közül a Szovjetunió győzedelmes vörös hadserege felszabadította országunkat a szörnyű német uralom alól, hajdan virágzó hazánk helyén romba dőlt országot találtak.”³⁶

A beszéd a határon túli magyarokhoz szólt. Különös aktualitása volt a szövegnek 1945 későnyarán, több szempontból is. Egyrészt augusztus huszadika, az államalapító Szent István király ünnepe hagyományosan a magyar összetartozás és a nemzeti egység ünnepe. Másrészt pedig az ismét a (trianoni) határokon kívülre rekedt magyarok nehéz helyzetben voltak, hiszen a szomszédos államokban az impériumváltás miatt a magyar nemzetiségűek üldöztetésnek voltak kitéve, sőt – Jugoszláviában – brutális etnikai tisztogatásokra is sor került.

A miniszterelnök beszédéből azt az 1945 utáni magyar baloldali ideológiai elemet olvashatjuk ki, amely szerint a nemzeti(ség)i kérdés megoldását hordozza az, hogy a magyar állam határain belüli és azon túli magyarság – országhatártól függetlenül – azonos politikai blokkhoz (gyakorlatilag, ezt persze nem lehetett nyíltan kimondani, a szovjet érdekszférába) tarozik. „Most, hogy mi is beléphettünk a szabadságszerető népek nagy családjába – boldogan látjuk –, leomlottak azok a válaszfalak, amelyek benneteket tőlünk, itthoni magyaroktól elválasztottak”³⁷ – hangzott el a Magyar Rádióban 1945. augusztus 20-án.

A kormányfő a határon túli magyaroknak azt javasolta, hogy egyszerre legyenek hű polgárai az államnak, amelynek területén élnek, s a magyarság össznemzeti ügyének elkötelezett hívei. „A békeszerződések előestéjén különös fontossággal esik latba, hogy minden az

óhazától távol élő magyar mellett, hogy hű polgára az őt befogadó országnak, a természet törvénye alapján szolgálja a magyar ügyet magatartásával, érdeklődésével, áldozatkészségével és változatlan hűségével. Mindenki azon az őrhelyen, ahol szolgálatot teljesít, arra törekedjék minden erejével, hogy hazánk és népünk jövője boldogabb legyen, mint múltja volt.³⁸

A rádióbeszéd előzményeihez tartozik, hogy Ács Tivadar, a Magyarok Világszövetsége elnöke 1945. augusztus 2-án levélben fordult Miklós Béla miniszterelnökhöz, amelyben közölte a kormányfővel: röpirat kiadását tervezik, amelyben egyebek mellett a következőket kívánják megfogalmazni. „Ki kellene emelni, hogy a Szovjet támogatása tette lehetővé a demokratikus átalakulást s e hatalmas köztársaság bizalma biztosíthatja nemcsak azt, hogy a reakciós rendszer nem tér vissza, de jövő boldogulását s azt is, hogy szomszédjainak demokratikus népe a demokrata Magyarország népével őszinte, zavartalan jó barátságban élhet. Csak ez simíthatja el a határkérdések okozta bonyodalmakat, spirituálhatja a határokat, egyedül ez alkalmas arra, hogy a határokon túli magyarság magyar életet élhessen nemzeti és egyéni érvényesülése sérülése nélkül.”³⁹ Ezek a gondolatok – láthattuk – visszaköszönnek a beszédben.

1945 szeptemberében a sajtóügyek és az engedéllyel rendelkező lapok papírellátása a korábbiaknál nagyobb hangsúlyt kapott, hiszen 1945. november 4-én tartották a nemzeti választásokat. A választási küzdelemben a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontban tömörült pártok (Független Kisgazdapárt, Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Nemzeti Parasztpárt) mellett a Polgári Demokrata Párt – amely 1945 májusáig volt tagja a függetlenségi frontnak – és a Magyar Radikális Párt is bekapcsolódott. A pártok többsége nemcsak országos, hanem sok vidéki városban helyi lapot is kiadott. A papírkiutalásokkal kapcsolatos miniszterelnökségi iratok átnézve arra a megállapításra juthatunk, hogy a kommunista sajtó nagyobb mennyiségű papírt kapott, mint a választásokon induló többi szervezethez kötődő orgánum.

Kállai Gyula miniszterelnökségi államtitkár 1945. szeptember 1-jén betiltotta a budapesti Galilei Kör Kritika című lapját. A betiltásról rendelkező irat glosszájában Kállai a következőket fogalmazta meg: „A Korondi András felelős szerkesztésében Budapesten megjelenő »Kritika« című kéthetenként megjelenő szemle az előiratok tanúsága szerint Balogh államtitkár úr engedélye alapján jelent meg. Tekintettel arra, hogy a kérelmet a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nem látta, így engedély nélküli lapnak minősül, miértis betiltanadó.”⁴⁰

Donászy Kálmán, a kisgazdapárt szegedi ügyvezető elnöke 1945. szeptember 14-én írt a miniszterelnökség sajtóosztályának. „A Független Kisgazda, Földműves és Polgári Párt szegedi szervezete azt a kérelmét terjeszti elő, hogy részére napilap megjelentetésére jogosító engedélyt kiadni, illetőleg a már meglévő hetilap engedélyét napilap engedélyre átváltoztatni szíveskedjék. Szegeden és az egész Dél-Magyarországon ezidő szerint a Kisgazda Pártnak nincs egyetlen napilapja sem, amíg ugyanakkor a Kommunista Párt és a Szociál Demokrata párt mind Szegeden, mind pedig a környező városokban számos napilappal rendelkezik. A választásoknál minden pártra egyaránt érvényes és egyenlő feltételek elve ezáltal súlyos sérelmet szenved. Mindezekre tekintettel kérjük, hogy a napilap engedélyt sürgősen kiadni szíveskedjék. Megjegyezzük, hogy a megindítandó napilap papírszükségelete egyelőre fedezve van. A napilap címe »Szegedi Frissűjság«, felelős szerkesztője Dr. Donászy Kálmán.”⁴¹ Erre az engedélyt 1945. október 1-jén adta meg Kállai Gyula miniszterelnökségi államtitkár.⁴²

Balogh István négy hónappal korábban, 1945. április 24-én adott engedélyt a Független

Kisgazdapárt szegedi elnökségének küldött levelében helyi pártlap kiadására. „Megengedem – írta az államtitkár –, hogy »Szegedi Hírlap /: tanyai újság; /« címen hetenkint megjelenő politikai lapot indítson, 4 oldal terjedelemben, az utcai árusítás jogával. A példányszámot később fogom megállapítani.»⁴³

1945 szeptemberében a papírelosztásban Kállai Gyula miniszterelnökségi államtitkár és Pál Gyula papírgazdálkodási miniszteri biztos (később helyette Vámos György) volt az illetékes. 1945. október 12-én a Polgári Demokrata Párt Világ című lapjának,⁴⁴ október 15-én pedig a Magyar Radikális Párt Haladás című újságjának utaltak ki ezeröttszáz kilogramm rotációs papírt.⁴⁵ Az engedély szerint mindkét lap nyolc oldal terjedelemben, negyvenezer példányban jelent meg. Ugy látszik, a választási kampányban ügyeltek a vidéki kommunista sajtó papírellátására is, hiszen a két országos pártorgánumnál nagyobb mennyiségű – kétezer kilogramm tömegű – papírt kapott például a Magyar Kommunista Párt kecskeméti lapja, a Kecskeméti Szabad Nép.⁴⁶ A kommunistabarát agrárszervezet, a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége Dózsa Népe című, Hunya István szerkesztette hetilapjának ezerhatszáz kilogramm papírt utaltak ki.⁴⁷

1945. december 5-én Kállai államtitkár a koalíciós párt szegedi lapjainak egyenként négyezer kilogramm papírt utaltatott ki: a kommunista Délmagyarországnak, a szociáldemokrata Szegedi Népszavának és a kisgazda Szegedi Hírlapnak. A Délmagyarország és a Szegedi Hírlap naponta négy oldal terjedelemben jelent meg, az előbbi tízezer, az utóbbi tizenötezer példányban.⁴⁸

Összegezve megállapíthatjuk, hogy Balogh Istvánnak miniszterelnökségi államtitkárként 1944 decemberétől fontos szerepe volt az Ideiglenes Nemzeti Kormány sajtópolitikájának alakításában, amelyben a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontban részt vevő pártok lapjainak engedélyezése és papírral való ellátása prioritást élvezett. Balogh páter 1945 áprilisáig szabadon engedélyezte vagy tiltotta meg a lapkiadást, onnantól kezdve azonban az ország szuverenitását – az 1945. január 20-i fegyverszüneti egyezmény értelmében – korlátozó, szovjet vezetés alatt álló Szövetséges Ellenőrző Bizottság jóváhagyása is szükségessé vált a sajtótevékenységhez. A Balogh-ellenes 1945. júliusi baloldali támadások következtében a sajtóügyeket a kommunista Kállai Gyula államtitkár vette át. Ennek következtében 1945 szeptemberében – a fővárosi törvényhatósági, majd a parlamenti választási kampány idején – már kimutatható, hogy a kommunista lapok nagyobb mennyiségű papírhoz jutottak. Valószínűleg Balogh is megőrzött valamennyit régi befolyásából, hiszen biztosítani tudta saját lapjai (Magyar Nemzet, A Mai Nap) zavartalan megjelenését.

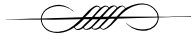
JEGYZETEK

- 1 Balogh Istvánról lásd bővebben: MIKLÓS PÉTER: *Város, egyház, társadalom*. Szeged, 2004. 156–202. és MIKLÓS PÉTER: *Vallás, politika, művelődés*. Szeged, 2006. 144–185.
- 2 Magyar Országos Levéltár. Miniszterelnökség iratai. Általános iratok. 1944–1945. (a továbbiakban: MOL XIX-A-1-j)
- 3 MOL XIX-A-1-j-75-V-1945
- 4 MOL XIX-A-1-j-89-V-1945
- 5 MOL XIX-A-1-j-89-V-1945
- 6 MOL XIX-A-1-j-89-V-1945
- 7 MOL XIX-A-1-j-370-V-1945

- 8 MOL XIX-A-1-j-319-V-1945
- 9 MOL XIX-A-1-j-886-V-1945
- 10 MOL XIX-A-1-j-362-V-1945
- 11 MOL XIX-A-1-j-1212-V-1945
- 12 MOL XIX-A-1-j-1212-V-1945 1.
- 13 MOL XIX-A-1-j-1212-V-1945 2–3.
- 14 MOL XIX-A-1-j-1212-V-1945 4.
- 15 Országos Széchényi Könyvtár Irattára 56/1947. Vö. BÁNFI SZILVIA: Tragikus nyomdász-sorsok, megsemmisült nyomdák. *Magyar Könyvszemle*, 121 (2005). 4. sz. 449–463.
- 16 HORVÁTH ETELKA – MODOK BALÁZS: A kiskunhalasi nyomdászat, sajtó és könyvkiadás történetéről. In *Kiskunhalas története*. 3. kötet. Szerkesztette Ö. Kovács József, Szakál Aurél. Kiskunhalas, 2005. 419–420.
- 17 MOL XIX-A-1-j-2129-V-1945
- 18 MOL XIX-A-1-j-1019-V-1945
- 19 MOL XIX-A-1-j-1019-V-1945
- 20 MOL XIX-A-1-j-1031-V-1945 és MOL XIX-A-1-j-1032-V-1945
- 21 MOL XIX-A-1-j-1031-V-1945
- 22 MOL XIX-A-1-j-1392-V-1945
- 23 MOL XIX-A-1-j-1432-V-1945 és MOL XIX-A-1-j-1434-V-1945
- 24 MOL XIX-A-1-j-1450-V-1945
- 25 MOL XIX-A-1-j-934-V-1945
- 26 MOL XIX-A-1-j-934-V-1945 2.
- 27 MOL XIX-A-1-j-934-V-1945 19.
- 28 MOL XIX-A-1-j-934-V-1945 23.
- 29 MOL XIX-A-1-j-934-V-1945 32–34.
- 30 MOL XIX-A-1-j-3860-V-1945
- 31 *Népszava*, 1945. július 19.
- 32 *Népszava*, 1945. július 21.
- 33 *Szabad Nép*, 1945. július 19.
- 34 *Világosság*, 1945. július 20.
- 35 MOL XIX-A-1-j-7065-III-1945 1.
- 36 MOL XIX-A-1-j-7065-III-1945 1.
- 37 MOL XIX-A-1-j-7065-III-1945 3.
- 38 MOL XIX-A-1-j-7065-III-1945 4.
- 39 MOL XIX-A-1-j-5875-III-1945 4.
- 40 MOL XIX-A-1-j-7514-V-1945 1–2.
- 41 MOL XIX-A-1-j-7619-V-1945 3–4.
- 42 MOL XIX-A-1-j-7619-V-1945 6.
- 43 MOL XIX-A-1-j-7619-V-1945 2.
- 44 MOL XIX-A-1-j-9390-V-1945
- 45 MOL XIX-A-1-j-9533-V-1945
- 46 MOL XIX-A-1-j-9533-V-1945
- 47 MOL XIX-A-1-j-7626-V-1945
- 48 MOL XIX-A-1-j-11561-V-1945

H A J D A N I V Á R M E G Y É I N K

Nagy-Küküllő vármegye története

A hajdani Küküllő vármegye, melyet 1876-ban osztottak fel Kis- és Nagy-Küküllő megyékre, egyike volt a Szent István király korában szervezett hét erdélyi vármegyének. A magyarság letelepedését megelőző korokban feltehetően nem volt lakatlan a terület, hiszen fennmaradt néhány ismeretlen várhely. A Küküllő alsó folyásánál a glogovici vár, melynek köveiből a XVII. században Bethlen Miklós megépítette bethlenszentmihályi kastélyát. Gógány vára a másik ősrégi várhely a vidéken, mely Gógányváralja felett magasodott. Bonfini nyomán Benkő József úgy

vélte, hogy a vár valamikor pogány istenek tiszteletének helyeként szolgált, ahol a szent hegy mellett folyó vizet nevezték el Cogeonnak, melyből a Gógány elnevezés is eredt.

A megye fekvése

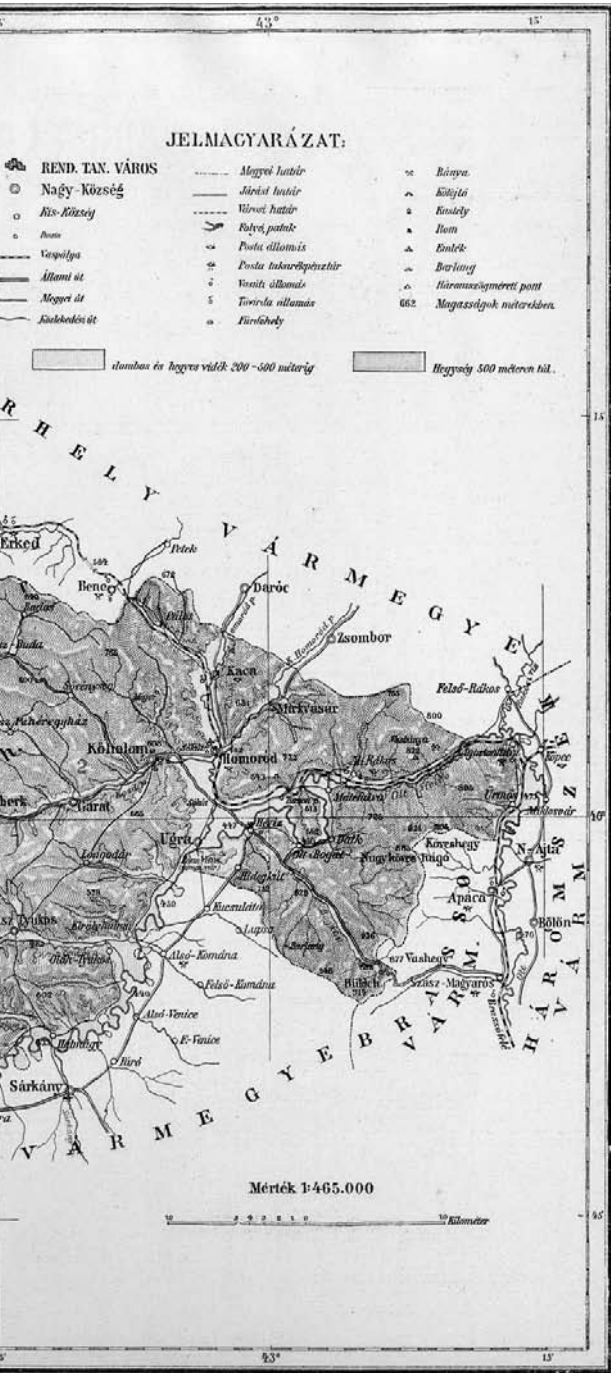
Nagy-Küküllő vármegye Kis-Küküllő-, Udvarhely-, Háromszék-, Brassó-, Fogaras-, Szeben- és Alsó-Fehér vármegyék határolják. Területe 1914-es adatok alapján 3199 km², ahol ebben az időben 125 település működött. A vidék többnyire hegyekkel borított, melyek

NAGY-KÜKÜLLŐ VÁRMEGYE TÉRKÉPE A KOGUTOVICZ-FÉLE MEGYATLASZBAN

Hajdani vármegyéink

az olt- és hortobágy melléki hegység tagjai. A magasabb, erdős területektől alacsonyabban fekvő részeket szőlőhegyként, míg a völgyekben szántóföldként művelik. Legjelentősebb folyóvizei délen az Olt, északon a Nagy-Küküllő, valamint a megye középső részén végig futó Hortobágy, Kis-Homoród és Kosd patakok.

Gazdálkodás a megyében

A XIX. század végén a megyének 321 025 hektár nagyságú termőterületének legnagyobb részét a szántóföldek és erdőségek teszik ki, ezeken kívül jelentősebb kertgazdálkodás és szőlőművelés is folyt. Jelentősebb terményei közül a búzát, rozst, zabot, kukoricát, burgonyát, kendert, lent, cukorrépát és a hüvelyeseket kell kiemelni. 1894-ben szőlőből csaknem kizárólag közönséges fehérbort készítettek, hiszen a filoxera járvány ebben az időszakban már 25 falu termését pusztította. Az állattenyésztésben, az 1884. évi összeírások alapján, jelentékeny volt a szarvasmarha, bivaly, ló, sertés és juh tartása. A mezőgazdaság érdekeit a megyében a segesvári- és kőhalmi gazdakör is képviselte, valamint Medgyesen sertésenyésztő szövetkezet is működött.

A megye lakossága

Nagy-Küküllő vármegye lakóinak száma 1914-es felmérés szerint 128 613 fő volt. Nemzetiségeit tekintve túlnyomórészt románok (42,5%) és németek (41,1%), kisebb számban magyarok (10,9%) és cigányok (5,4%) élnek itt együtt. Kós Károly, a Kis- és Nagy-Küküllő összevetésénél találóan jegyzi meg: „A maga módján ez jut kifejezésre a helyi szólásmondásban is, amely szerint a Napot reggel a székelyek taszítják fel favillával a Kis-Küküllő vidékének égre, majd onnét este a mokányok [románok] húzzák juhfogóval a hegyek közé.” A megye

felekezeti megoszlása alapján a legtöbben az evangélikus (41,8%) és görög ortodox (36,7%) vallást gyakorolják, míg a lakosság kisebb része római katolikus (2%), görög katolikus (11,8%), református (5,2%) és unitárius (2,2%) volt.

A megye közművelődése

A 19. század második felében a nagyobb, megyei oktatási intézmények főként Meggyesen és Segesváron jöttek létre. A vármegye területén ekkor működött két evangélikus gimnázium, egy földművesiskola, négy ipari- és kereskedelmi iskola, egy evangélikus tanítónőképző intézet. Ezek mellett megyeszerte több, mint kétszáz elemi iskola, és csaknem húsz óvoda is biztosította a lakosság számára a tanulási lehetőséget.

A megye közigazgatása

A vármegye rendezett tanácsú városai Medgyes és Segesvár, ezen felül csaknem százharminc kis- és nagyközség, több, mint 30 pusztá és telep volt. Törvénykezési szempontból az erzsébetvárosi királyi törvényszék területéhez csatolták. Járásbíróháza öt van ebben az időben, így Kőhalom, Medgyes, Nagysink, Segesvár és Szentágota, amelyek mindegyikét telekkönyvvel kapcsolták össze. Segesvár és Medgyes látta el a királyi közjegyzőségi feladatokat is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BALASSA IVÁN: *A határainkon túli magyarok néprajza*. Budapest, 1989, Gondolat.
 ZENTAI TIBOR (szerk.): *A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914*. Pécs, 2001, Talma Kiadó.
 Pallas Nagylexikona. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html>

Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor
Majd' halálra ítéelve
 Dokumentumok
 Mindszenty József
 élettörténetéhez

Közöny Centrum
 1072 Budapest, Rákóczi út 30.
 (bejárat a Újváros u. és Nyár u. sarkán)
 Tel.: 31-5971, 267-2780, fax: 31-5279

Jogi Könyvesbolt
 1083 Budapest, Somogyi B. u. 6.
 Tel./fax: 316-8411

Közönypont hálózat
www.kozonypont.hu

 MAGYAR KÖZLÖNY LAP- ÉS KÖNYVKIADÓ
 „a jogszabályok hiteles forrása”

Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor
Majd' halálra ítéelve
 Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez

Majd' halálra ítéelve
 Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez

Vedhetünk-e még valami újat papírra Magyarország utolsó hercegprímásáról, aki életének nagy részét személyes szabadságától megfosztva élte? Különbörzsepre kerülőnk, életvédelmi huszárhat évében a Károlyi-kormány és a kommunák alatt, a Szálasi-féle nyilas-keresztény totalitárius rendszer idején, majd a Gerő és Rákosi-féle jelmezelt diktatúrában. Alig pár napot telt szabadság '56 európaián teli napjában, hogy, amint tízs évekkel ezelő merész kitérőnkben a Budapesti amerikai követészen, a végül kénytelenül távozon szállóidőnk.

Élete 83 esztendőjének közel egyharmada valamilyen kényszerpályán, szűkre szabott mozgásterében telt el, minden hirtetők nagy valószínűséggel jogfosztással volt telt. Mindszenty József hercegprímásunkat alig több mint három szabad éve alatt az emberi szabadságjogok igen következetes szűsítője volt. Csodálatosnak-e azn, hogy egyre korábban válna, térben és időben a való világgal folytatott elvont, kényes és később társadalmi formációkhoz, politikai helyzetekhez szűsített, mindennapiban tapasztalva megkesztetett, esetenként anklomiszitózis vált elvélhez való ragaszkodással? A történelem sárgakötői el mellett, vagy az elvont kompromisszumok gyűjték maguk alá? Vajon, ó nem érthető-e meg az XX. század fő folyamatait, vagy az e századon egyes nyomokat hagyó akaratok nem érthetőek meg az? E dokumentumok elemzésével talán merészebb válaszok születnek ezekre a kérdésekre is.

Ára (CD-melléklettel): 12 600 Ft

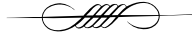
A könyv megvásárolható a Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó boltjában, vagy megrendelhető az alábbi szövevényen.

Megrendelem a **Majd' halálra ítéelve** c. könyvet _____ példányban. Ára: 12 600 Ft
 A megrendelő (név) _____
 Címe (város, irányítószám) _____
 Utca, házszám _____
 Összeírt neve, telefonszáma _____
 A megrendelő példányok ellenértékét a postaköltséggel együtt, a szállását követő száma kézhez vétele után 8 napon belül a Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadónk általjuk.

Dátum: _____
 öltözött aláírás _____

Kérjük, hogy a költött megrendeléshez a Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó 1384 Budapest 62, Pf. 361 postacímre, illetve a 316-8688-as vagy a 316-8411-es faxszámra küldje vissza. Megrendelést feladhatja a www.mek.hu/udonypont internetes úton is.

MARCUS TULLIUS CICERO

Titus Annius Milo védelmében¹*Fordította és jegyzetekkel ellátta Nótári Tamás*

I. (1) Noha attól tartok, bírák, hogy szégyenteljes, hogy egy hős férfi védelmében félve kezdjek beszélni,² és legkevésbé sem helyénvaló, hogy magát az állam sorsa jobban aggasztja T. Anniust, mint a sajátja, én azonban nem tudok ezen üggyhöz kellően emelkedett lélekkel viszonyulni – eme szokatlan jellegű bírászkodás szorongással tölt el, hiszen bármerre is fordítsam tekintetemet, hiába keresem a régi *forumi* hagyományokat és a bírászkodás ősi rendjét. (2) Ugyanis – a szokástól eltérően – nem a polgárok gyűrűje öleli körül ülésedet, nem a szokott sokaság

tolong körülöttünk, azon őrségek, amelyeket minden templom előtt láttok – noha ezeket erőszak elhárítására állítottak fel, mégis olyan hatást keltenek, hogy mind a *forumon*, mind a törvényszék előtt, ha hasznos és szükséges, hogy az őrség oltalma vett körül, valamiképpen félelemmel szabadulunk meg félelmünktől. Ha úgy gondolnám, hogy Milo ellen állították fel őket, meghajolnék a körülmények előtt, bírák, mert nem hinném, hogy ilyen nagy fegyveres erő mellett helye volna a szónoklásnak. Bátorít, és megerősít azonban a bölcs és igazságos Cn. Pompeius

döntése, hiszen nem tartaná összegegyeztethetőnek sem igazságérzetével, hogy egy bírói ítélet alatt álló vádlottat kiszolgáltasson a katonák fegyverének, sem bölcsességével, hogy állami tekintéllyel fegyverezze fel a felbőszített tömeget. (3) Ezért e *centuriók* és csapatok nem veszedelmünk, hanem védelmünk hírnökei, nemcsak megnyugtатnak, hanem bizakodásra buzdítanak, védőbeszédem számára pedig nemcsak segítségéről, hanem a csendről is gondoskodnak. A tömeg többi része pedig, azaz a polgárság, teljességgel a mi pártunkon áll: mindnyájan – bárhol láthatjátok őket, ahonnan a *forum*nak akár csak egy kis darabjára is rá lehet látni – ezen eljárás végkifejletét várják Milo bátorsága mellett állnak, és meg vannak győződve arról, hogy itt ma értük, gyermekeikért, hazájukért és vagyonukért harcolok.

II. Egyetlen emberfajta viseltetik ellenségesen és ádázul velünk szemben; az, akiket felbátorítottak P. Clodius rablásai, gyűjtogatásai és nyilvánosan elkövetett gáztettei, akiket a tegnapi népgyűlésen arra uszítottak, hogy rátok erőszakolják, miként ítélkeztek. Éppen az ő kiabálásuknak, még ha mindjárt fel is hangzik, kell arra figyelmeztetnie benneteket, hogy megőrizzék azt a polgárt, aki a ti érdeketeket szem előtt tartva mindig is semmibe vette sem ezen emberfajtaival, sem rettenetes hangoskodásával. (4) Ezért hát, bírák, bátorság, s szabaduljatok meg félelmeitektől, ha van bennetek. Mert ha bármikor is hatalmatokban állt, hogy derék és bátor férfiak, érdemdús polgárok felett ítélkeztek, ha a legjelesebb rendekből³ kiválasztott férfiaknak bármikor is lehetőségük nyílt rá, hogy a bátor és derék polgárok iránti rokonszenvüket – amit tekintetük és beszédük mindig nyilvánvalóvá tett – tetteikben és, ítéletükben is világossá tegyék, akkor most valóban hatalmatok van dönteni afelől, hogy mi, akik mindig is tiszteletben tartottuk tekintélyeteket, örökké nyomorult gyászban éljünk-e, vagy pedig általatok, becsületetek,

erényetek és bölcsességeitek által végre megszabaduljunk a gyalázatos polgárok hosszas zaklatásaitól. (5) Lehet-e mondani, vagy el lehet-e képzelni kettőnk számára aggasztóbb, keservesebb és gyötrőbb lehetőséget,⁴ bírák, mint hogy – ámbár a legfőbb jutalom reményében merültünk bele a közéletbe – mégsem menekülhetünk a legkegyetlenebb büntetések rémétől? Ugyanis mindig úgy véltem, hogy Milónak is fel kell vállalnia azon viharokat és veszélyeket, amelyek a népgyűlések hullámai között érik, mivel mindig is a derék polgárok oldalán állt a gazokkal szemben;⁵ a bíróságon pedig, és azon tanácsban, ahol az összes rend legjelesebb tagjai ítélkeznek, sosem hittem, hogy Milo ellenségeinek a legkisebb reményük is legyen, nemcsak arra, hogy életét elragadják tőle, de még arra sem, hogy remek férfiak segítségével dicsőségét megtépázzák. (6) Azonban a vádakot ebben az ügyben megcáfolandó nem veszem tekintetbe T. Annius tribunusi működését s az államért véghezvitt összes tetteit. Ha saját szemetekkel nem veszitek észre, hogy Milónak Clodius állított csapdát, akkor nem fogok azért könyörögni, hogy számos jeles, a közéletben szerzett érdem fejében bocsásátok meg nekünk e bűnt, s azt sem fogom követelni, hogy ha hasznotok is származik P. Clodius halálából, azt inkább Milo bátorságának, s ne a római nép szerencséjének tudjátok be.⁶ Ha azonban e csapdák napnál világosabbak, akkor könyörögök és esedezem hozzátok, bírák, hogy ha mindent el is veszítettünk, legalább arra legyen lehetőségem, hogy ellenfeleink elvetemültsége és fegyverei ellen életét büntetlenül védhessem.⁷

III. (7) Azonban mielőtt beszédemnek azon részére rátérnék, mely vizsgálat lényegét érinti, szerintem azon vádakot kell elosztatnom, amelyeket ellenfeleink gyakorlta a *senatus*ban, a gonoszok a népgyűlésen, nemrégén pedig a vádlók hoznak fel, hogy az ügyet, amelyben ítéletet kell hoznotok, világosan, minden tévedés kizárásával lássá-

tok.⁸ Azt állítják, hogy az isteni törvény tiltja, hogy a nap világát lássa, aki beismeri, embert ölt. De melyik városban és milyen rettentően ostoba emberek ragaszkodnak ehhez? Nem egyebütt, mint ahol a főbenjáró ügyek sorát a bátor M. Horatius pere nyitotta meg, akit még nem a szabad államban, de mégis a római népgyűlés mentett fel, noha bevallotta, hogy hűgát saját kezével ölte meg!⁹ (8) Akad bárki is, aki nem tudja, hogy amikor gyilkosság miatt folyik vizsgálat, vagy teljességgel tagadni szokták a tettet, vagy pedig azzal védik, hogy igazoltan és jogszerűen történt? Vagy azt gondoljátok, hogy P. Africanus örült volt, amikor C. Carbo néptribunusnak a népgyűlésen feltett lázító kérdésére, hogy mi a véleménye Ti. Gracchus haláláról, azt válaszolta: szerinte jogosan ölték meg!¹⁰ És nem tarthatnák teljességgel ártatlannak sem Servilius Ahalát,¹¹ sem P. Nasicát, sem L. Opimiust,¹² sem C. Mariust,¹³ sem a *consulságom* idején döntő *senatust*, ha a bűnös polgárokat megölni jogellenes volna!¹⁴ Továbbá a tudós férfiak nem ok nélkül hagyták az utókorra, bírák, azon költött történeteket, amelyben valaki anyja megölésével apjáért állt bosszút, minthogy az emberi szavazatok megoszlottak, azért azt az embert nem is akármelyik isten, hanem a bölcsesség istennőjének szavazata mentette fel!

(9) Ha még a tizenkéttáblás törvény úgy rendelkezik, hogy az éjszaka besurruló tolvajt minden körülmények büntetlenül meg lehet megölni, nappal azonban csak abban az esetben, ha a tolvaj fegyverrel védekezik¹⁵ – akkor ki követelne mindenképpen büntetést, ha látja, hogy olykor maguk a törvények adnak kezünkbe kardot az emberöléshez? IV. Ha tehát van olyan körülmény, mely jogossá teszi az emberölést – és sok ilyen van –, akkor az, amikor erőszakos támadást hárítanunk el erőszakkal, bizonyosan jogossá, mi több, szükségszerűvé teszi. Mikor C. Marius seeregében egy katonán a katonai tribunus – a hadvezér egyik rokona – erőszakot követett

el, az szúrta le, akivel erőszakoskodott; a derék ifjú ezzel inkább vállalta a veszedelmet, mintsem hogy a gyalázatot eltűrje. Ama kiváló férfiú meg is mentette őt e veszedelemtől, hiszen nem követett el büntetett. (10) Útonállót vagy rablót pedig hogyan ölhetünk meg jogellenesen? Mire való kíséretünk, mire valók kardjaink? Hiszen nyilván nem is viselhetnénk őket, ha minden körülmények között tilos volna használatuk. Létezik tehát, bírák, olyan – nem írott, hanem velünk született – törvény, amelyet nem tanultunk, örököltünk vagy olvastunk, hanem magából a természetből vettünk, merítettünk és ittuk magunkba; nem oktattak vagy tanítottak rá, hanem hozzáidomultunk és áthatott bennünket.¹⁶ Eszerint ha az orgyilkos, a támadó, a rabló vagy az ellenség fegyverrel tör az életünkre, akkor minden eszközt igénybe vehetünk életünk védelmében.

(11) Hiszen a fegyverek között hallgatnak a törvények, és nem kívánják azt, hogy várjuk ki döntésüket, ugyanis azt, aki várni akarna, hamarabb szenvedne jogtalanul büntetést, mint nyerne jogos elégtételt. Ugyanakkor igen bölcsen és mintegy hallgatólagosan maga a törvény is feljogosít az önvédelemre, amikor nem csupán az emberölést tiltja, hanem az ölési szándékkal történő fegyverviselést is,¹⁷ ezért tehát nem a fegyverviselést magát, hanem annak okát vizsgálva így ítél: aki a fegyvert önvédelemből használta, az nem gyilkos szándékkal hordott magánál fegyvert. Ez maradjon tehát, bírák, az egész ügyre nézve érvényben, ugyanis biztos vagyok benne, hogy védőbeszédem bebizonyítja számotokra is, ha emlékezetetekben tartjátok, amit sohasem merülhet feledésbe: nevezetesen hogy az orgyilkos joggal megölhető.

V. (12) Most pedig az követezik, amit Milo ellenségei gyakran mondogatnak, hogy a szenátus azon véres összecsapást, melyben P. Clodiust megölték, államellenesnek ítélte. Azt azonban a szenátus nem csupán szavaza-

tával, hanem egész hozzáállásával jóváhagyta. Hiszen hányszor tárgyaltuk már a szenátusban ezt az ügyet, és e rendnek minden tagja nyíltan és világosan kifejezte egyetértését! Akadtak egyáltalán akár a legnagyobb számú ülésen négy, vagy összesen talán öt ember, aki Milo ügyét nem helyeselték? Ezt bizonyítják e megperzelődött néptribunus elhaló szavatai is,¹⁸ amelyekben nap mint nap gyűlölködve kárhoztatta hatalmamat, s azt mondogatta, hogy a szenátus nem saját meggyőződésének, hanem az én akaratomnak megfelelően határoz. Ha ezt egyáltalában hatalomnak kell nevezniünk, nem pedig inkább az államügyek kapcsán szerzett érdemeimmel elért egyszerű befolyásnak, vagy a derék polgárok szemében fáradozásaimmal nyert tekintélynek – nevezzük azonban hatalomnak, csak a derék polgárok javára éljek vele a gazemberek örültségével szemben! (13) Mindazonáltal e tárgyban, noha egyáltalában nem törvénytelen, a szenátus sohasem tartott szükségesnek vizsgálatot elrendelni, hiszen voltak törvényeink és törvényszékeink mind a gyilkosság, mind az erőszakos bűncselekmények elbírálására,¹⁹ ám P. Clodius halála a szenátusban nem keltett olyan fájdalomt és gyászt, hogy újfajta törvényszéket állítsanak fel. Hiszen akinek gyalázatos fajtalansága miatt a szenátustól elvették azon hatalmat, eljárást indítson, ki gondolná, hogy ugyanazon ember halála miatt a szenátus új eljárási rendet akart volna bevezetni?²⁰

Akkor azonban miért nyilvánította a szenátus államellenes cselekménynek a *curia* felgyújtását, M. Lepidus házának ostrom alá vételét, s éppen e gyilkosságot is?²¹ Mert egy szabad államban, polgárok között minden erőszakos cselekmény az állam ellen irányul. (14) Hiszen az ilyesféle, az erőszakkal szembeni önvédelem nem kívánatos, azonban gyakorta szükséges. Sebet ütött az államon azon nap, amikor Ti. Gracchust megölték, vagy amikor Gaiust, vagy amikor Saturninus

fegyveres lázadását elfojtották, annak ellenére, hogy mindez az állam javát szolgálta. VI. Úgy döntöttem tehát – mivel tény, hogy a Via Appián gyilkosság történt –, hogy aki védekezett, nem követett el államellenes cselekményt; mivel azonban az esetet erőszak és orvtámadás kísérte, a bűntényt fenntartottam a bírósági eljárás számára, és a tény felett rosszallásomat fejeztem ki. Mert ha az az örült néptribunus engedi, hogy a szenátus határozatát keresztülvigyék, akkor most nem tarthatnánk rendkívüli eljárást. A határozat kimondta, hogy az eljárást a régi törvényeknek megfelelően folytassák le, azonban soron kívül. A szavazás több részletben történt, egy jelentéktelen személy javaslatára²² – hiszen nem szükséges mindenki bűneit nyilvánosságra hoznom –, a szenátusi határozat második részének keresztülvitele ekképpen egy fizetett vétó miatt fulladt kudarcba.²³

(15) Hiszen Cn. Pompeius indítványában már ítelt mind az ügyről, mind az eljárásról, amikor javaslatot terjesztett elő a Via Appián történt gyilkosságról, amelynek áldozata P. Clodius volt! Hogy miről szolt a javaslat? Nyilvánvalóan arról, hogy vizsgálatot indítsanak. Hogy mit kell kivizsgálni? Hogyan elkövezték-e? Ez vitán felül áll. Ki? Nyilvánvaló. Szerint a beismerő vallomás ellenére is van alap a védekezésre! Hiszen ha úgy gondolta volna, hogy aki már beismerő vallomást tett, azt nem lehet többé felmenteni, vallomásunk alapján azonban sem a vizsgálatot nem rendeli el, sem nektek nem ad lehetőséget arra, hogy ezen életmentő, vagy azon zord betűvel ítélkezzetek.²⁴ Szerintem azonban Cn. Pompeius nemhogy nem ítélte el határozottan Milót, hanem arról is nyilatkozott, hogy az ítékezés során mire legyetek tekintettel. Ugyanis aki a vallomást nem sújtotta büntetéssel, hanem helyt adott a védekezésnek, annak véleménye szerint, hogy a gyilkosság okát, nem pedig tényét kell feltárni. (16) Arról azonban nyilván ő maga

nyilatkozik majd, hogy azzal, amit önként tett, P. Clodiusnak, vagy a körülményeknek akart-e szívességet tenni.

VII. Otthonában kiemelkedően tekintélyes férfiú volt, a szenátus harcos védője, akkoriban szinte patrónusa, bíránk, a bátor M. Cato nagybátyja, M. Drusus néptribunus, akit megöltek. Halála kapcsán a népgyűlés nem hozott határozatot, és a szenátus sem rendel el vizsgálatot.²⁵ Atyáinktól megtudhattuk, micsoda gyászba borult e város, amikor házában, éjszaka, álmában kegyetlenül meggyilkolták P. Africanust.²⁶ Ki nem sóhajtott fel akkor bánatosan, kit nem járt át égető fájdalom? Hiszen – ha lehetséges volna – mindnyájan szerették volna, hogy halhatatlan legyen, és még arra sem számítottak, hogy a szükség rendelése szerint meghal. Vizsgálatot rendeltek el ugyanakkor Africanus halála miatt? Nem. Miért? (17) Mert egy híres ember meggyilkolása ugyanolyan súlyú bűntett, mint egy ismeretlené. Bármekkora különbség legyen is legnagyobb és a legjelentéktelenebb emberek méltósága között életükben, ha gyilkosság áldozatai lesznek, ugyanazon büntetések és törvények vonatkoznak rájuk. Ha ugyan a gyilkos tette nem minősül súlyosabban, ha egy *consuli* hivatal viselt szenátort öl meg, mint ha egy közönséges ember. P. Clodius megölése sem súlyosabb bűntett csak azért, mert ősei emlékműveinek közelében történt – ugyanis ezt gyakran mondogatják –, mintha Appius Caecus²⁷ nem a nép számára építette volna azon utat, hanem ott hogy utódai büntetlenül garázdálkodhassanak!

(18) Így hát amikor a Via Appián P. Clodius a tekintélyes római lovagot, M. Papirius megölte,²⁸ azon gáztettet nem kellett úgy büntetni, mert egy nemes ember úgyszólván saját emlékműveinél ölt meg egy római lovagot – most azonban a Via Appiára micsoda tragédiákat költenek! Midőn egy tiszt és ártatlan ember vére áztatta: hallgattak; most, hogy egy útonálló gyilkos

vére mocskolja be, folyvást róla beszélnek! De minek emlegetem fel mindezt? P. Clodius egyik rabszolgáját Castor templomában fogták el, akit azért rejtett el ott, hogy Cn. Pompeiust meggyilkolja.²⁹ Amikor a tört kezéből kicsavarták, ezt beismerte. Ezt követően Pompeius távol maradt a *forum*ról, távol maradt a szenátusból, távol maradt a nyilvánosságtól; kapuja és falai, nem pedig a törvények és az igazságszolgáltatás védelme mögé zárkózott.³⁰ (19) Sor került törvényjavaslatra vagy különleges vizsgálat elrendelésére? Pedig ha ügy, személy és körülmények valaha is méltók lettek volna minderre, akkor abban az esetben a legteljesebb mértékben. A leselkedő orgyilkost a *forum*on rejtették el, a szenátus bejáratában; azon ember életére törtek, akinek az életétől az állam sorsa függött, és olyan közéleti viszonyok közepette, hogy ha az egy ember meghal, nemcsak ezen állam, hanem az összes nemzet is belepusztul. Talán azonban azért nem volt büntetendő, mert nem került végrehajtásra – mintha a törvények csak az emberi cselekedetek, és nem szándékaira vonatkoznának. Bizonyosan kevésbé volt felháborító, mivel nem nyert befejezést, azonban semmivel sem kellett enyhébben büntetni. (20) Hányszor menekültem meg magam is, bírák, P. Clodius fegyverei és vérengzése elől! S ha a magam vagy az állam szerencséje nem ment meg ezektől, ki indítványozott volna halálom ügyében vizsgálatot?

VIII. Azonban balgák vagyunk, hogy egy Drusust, egy Africanust, Pompeiust és magunkat állítjuk egy sorba P. Clodiusszal. Azokat el lehetett viselni, P. Clodius halálát azonban senki sem nézheti nyugodtan. Gyászol a szenátus, kesereg a lovagrend, az egész város le van sújtva, a városok gyászt viseletek, a kolóniák sírtak, a falvak is érzik e jó szándékú, derék és szelíd polgár vesztét.

(21) Ez nem volt ok, bírák, nyilvánvalóan nem, hogy Pompeius vizsgálat javaslatával álljon elő; e bölcs, emelkedett és

isteni lelkületű ember azonban sok mindenre ügyelt: Clodius az ellensége volt, Milo pedig a barátja – ha a közös öröm közepette ő is örvendezik, tartania kellett attól, hogy a kiengesztelődés őszinte voltát csökkenti.³¹ Ezen kívül sok minden egyébre is ügyelt, leginkább arra, hogy ő bármilyen kemény javaslatot tegyen is, ti mégis határozottan fogtok ítélni. Így választotta ki a legjelesebb rendek legragyogóbb tagjait, és – ahogy egyesek állítják – a megválasztandó bírák közül barátaimat sem zárta ki. Erre ezen igazságos férfinak nem is gondolt, hiszen a derék férfiak kiválasztása során ezt, még ha akarja, akkor sem tehette volna meg. Befolyásom ugyanis nem korlátozódik barátaimra, s ez nem is lehet olyan kiterjedt, mivel nem sok emberrel állhatunk napi kapcsolatban; ha némi befolyással mégis rendelkezem, az onnan ered, hogy közéleti tevékenységem során derék emberekkel kerültem kapcsolatba. Amikor ő ezek közül is a legderékabakat választotta ki – úgy vélte, hogy ezzel tartozik az iránta fennálló bizalomnak –, akkor csak híveim közül választhatott. (22) Amikor pedig ahhoz ragaszkodott, hogy te, L. Domitius, vezesd e vizsgálatot, akkor is kizárólag az igazságosság, a méltóság, az emberség és a becsület vezette. Azt javasolta, hogy az elnöknek szükségképp egy hajdani *consul*nak kell lennie, úgy hiszem, azért, mert úgy vélte, hogy vezetőhöz illő feladat mind a felelőtlen tömeggel, mind a gazemberek elvetemültségével szembeszállni. Az egykori *consul*ok közül téged választott ki, ugyanis ifjúkorodtól fogva meggyőző bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy mennyire megveted a néppártiak örültségét.³²

IX. (23) Ezért hát, bírák – hogy rátérjünk a vádpontok lényegére –, minthogy nem a beismerő vallomás nem szokatlan dolog, minthogy ügyünkben a szenátus sem ítélt másképp, mint ahogy kívántuk, s minthogy maga a javaslattévő is úgy akarta, hogy amennyiben nincs is véleménykülönbség

ténykérdésben, a jogkérdés mégis kerüljön megvitatásra, mi több, kijelölte a bírakat és egy olyan elnököt, aki igazságosan és bölcsen vezeti majd a tárgyalást, akkor, bírák, csak azt kell megvizsgálnotok, hogy melyikük állított csapdát a másiknak.³³ Hogy a bizonyítékok alapján ezt könnyebben át tudjátok tekinteni, röviden vázolom a tényállást, benneteket pedig arra kérek, hogy gondosan figyeljete. (24) P. Clodius, miután eldöntötte, hogy *praetor*ként mindenféle gazsággal teszi tönkre az államot, látta azonban, hogy az előző évi népgyűlések időben úgy elhúzódtak, hogy csak néhány hónapon át viselhetette volna a *praetori* hivatalt, mivel azt nem a tisztségek egyik fokának tekintette, mint mások, hanem egyrészt el akarta kerülni, hogy az egyedülállóan kiváló L. Paullus legyen a hivataltársa, másrészt pedig egy teljes esztendő kellett neki, hogy szétzilálja az államot, ezért hirtelen lemondott az évi hivataláról, és átvitte a következő évre, nem valamilyen vallási okból, hanem hogy – amint kijelentette – egy teljes kerek esztendeig viselhesse a *praetorságot*: hogy az államot felforgathassa.³⁴ (25) Eszébe jutott azonban, hogy *praetorsága* béna és erőtlen lesz Milo *consulsága* esetén; valamint látta, hogy a római nép teljes egyetértésével jut majd *consulságra*. Csatlakozott a többi jelölt-höz, azonban úgy, hogy pályázásukat akartuk ellenére önhatalmúlag irányítja, s hogy – ahogy mondogatta – az egész népgyűlést a vállára veszi. Összehívta a szavazókerületeket, belevetette magát a küzdelembe, és elvetemült polgárok összeválogatásával egy új Collina-kerületet hozott létre.³⁵

De minél nagyobb zavart keltett, a másiknak napról napra erősödött a helyzete. Amikor ez a minden gazságra elszánt gazember rájött, hogy adáz ellensége, e bátor férfiú biztosan *consul* lesz, amit nemcsak a szóbeszédből, hanem a római nép szavazataiból is észlelt, nyíltan fellépett, és nyíltan hangoztatni kezdte, hogy Milót meg kell gyilkolni.³⁶

(26) Bárdolatlan, barbár rabszolgákat hozott az Appenninekből, akikkel végigdúlatta az állami erdőket, és zaklatta Etruriát. Láttátok, hiszen egyáltalán nem csinált belőle titkot. Fennhangon hirdette ugyanis: a *consulságtól* ugyan nem foszthatja meg Milót, de életétől igen! Ezt gyakran kijelentette a szenátusban, elmondta a népgyűlésen, sőt a bátor M. Favoniusnak, aki megkérdezte tőle, hogy miben reménykedik, amíg Milo életben van, azt felelte: három, legfeljebb négy nap múlva meg fog halni. E kijelentéséről Favonius azonnal jelentést tett M. Catónak.³⁷

X. (27) Eközben mivel Clodius tudta – hiszen könnyen megtudhatta a Lanuvium lakosaitól –, hogy Milónak évenként esedékes, hivatalból kötelező küldetése miatt január huszadikán kell útra kelnie Lanuviumba, hogy egy *flament* kinevezzen, ugyanis felügyelői tisztséget töltött be Lanuviumban.³⁸ Ezért Clodius előző nap váratlanul távozott Rómából, hogy birtoka előtt, amint a történelemből kiderült, csapdát állítson Milónak; s úgy távozott, hogy otthagya azt a viharos népgyűlést, amelyen már várták dühöngését, s amelyet éppen aznap tartottak, illetve amit soha nem hagyott volna ott, ha nem akarta volna a helyszínt és a körülményeket előkészíteni. (28) Milo azonban, minthogy aznap egészen az ülés végéig a szenátusban volt, hazament, lábbelit és ruhát váltott, egy kicsit még várakozott, amíg felesége szokása szerint elkészült, és csak azután indult el, egy olyan időpontban, amikor Clodius, ha még aznap valóban vissza akart térni Rómába, vissza is érkezhetett volna. Szembejött vele Clodius, könnyű öltözékben, lóháton, kocsi, csomagok, görög kísérők és felesége nélkül – ahogyan jóformán sohasem szokott –, ezzel szemben ez az állítólagos útonálló, aki gyilkosságra készült, miközben felesége társaságában utazott, kocsin, hosszú köpenyben, csomagokkal megrakodott szolgálok és szolgálk gyenge csapatától kísérve.

(29) Találkozott Clodiusszal annak bir-

toka előtt délután öt óra tájban,³⁹ illetőleg nem sokkal korábban. Egy szemben álló magaslatról hirtelen számtalan felfegyverzett ember rontott rá, és az elsők megölték kocsisát. Amikor maga köpenyét ledobva leugrott a kocsiról, s elszántan védekezni kezdett, a Clodiusszal lévőek egy része kardot rántva odarohant a kocsizhoz, hogy hátba támadják Milót, másik részük – mivel már halottnak hitték – elkezdtek leölni a mögötte levő rabszolgákat. Akik ezek közül hűséggel és bátran kitartottak uruk mellett, részint elpusztultak, részint – noha látták a kocsinál folyó harcot – nem siethettek uruk segítségére, s egyrészt Clodiust hallván, másrészt a történetek alapján azt hitték, hogy Milo elesett. Erre Milo rabszolgái – nem a vétkesség áthárítása miatt, hanem a tényyszerűség miatt állítom – azt tették uruk parancsa, tudta vagy részvétele nélkül, ilyen esetben bárki elvárhatna rabszolgáitól.

XI. (30) Mindez úgy történt, ahogy előadtam, bírák: a merénylő alulmaradt, az erőszak felülkerekedett az erőszakon, helyesebben, a bátorság legyőzte az elvetemültséget. Nem említem, hogy mit nyert az állam, ti és a többi derék ember, hiszen ebben semmilyen mentséget nem lelnék Milo számára, hiszen ő a végzet rendeléséből arra született, hogy még magát se védhesse meg anélkül, hogy egyúttal az államot és benneteket is ne védene meg. Ha ez nem történhetett jogosan, akkor nincs mit védenem! Ha azonban a művelt embereknek a józan ész, a barbár törzseknek a szükség, minden népnek a szokásjog, a vadállatoknak pedig a természet megengedte, hogy mindenkor, minden eszközzel, minden erőszakos támadást, ami testük, fejük és az életük ellen irányul, visszaverjenek, akkor ezt a tettet csak úgy ítéltetitek bűnösnek, hogy egyúttal mindenkire, aki orgyilkosokba ütközik, kimondjátok: feltétlenül el kell pusztulnia, akár a támadót fegyverétől, akár ítéletetektől. (31) Ha Milo is így vélekedett volna, bizonyára kívánatosabb lett

volna odanyújtania a torkát P. Clodiusnak, aki nem egyszer és nem is először támadott rá, mintsem hogy most ti végezzetek vele, amiért nem hagyta, hogy az végezzen vele. Ha azonban közületek senki sem vélekedik így, akkor nem arról kell ítélni, hogy megtörtént-e a gyilkosság – amit elismerünk –, hanem hogy joggal vagy jogellenesen történt-e, ami már számos eljárásban képezte vizsgálat tárgyát. Az orvtámadás ténye bizonyos, s a szenátus ezt ítélte államellenesnek – csak az a bizonytalan, hogy kettejük közül melyikük részéről történt. Erre vonatkozóan rendelték el a vizsgálatot. Így teát egyrészt a szenátus a tény, nem pedig a személy felől ítélte, másrészt Pompeius is a jog-, nem pedig a ténykérdés kapcsán rendelte el a rendkívüli vizsgálatot. Akkor azonban mi más felől kell ítélni, mint hogy melyikük követett el orvtámadást a másikkal szemben?⁴⁰ Nyilvánvalóan semmi egyéb felől, mint hogy: ha Milo Clodiusszal szemben, akkor ne maradjon büntetlen, ha Clodius Milóval szemben, akkor mentsék fel a vád alól.

XII. (32) Hogyan bizonyítható tehát, hogy Clodius követett el orvtámadást Milóval szemben? Elég volna bebizonyítanunk, hogy annak az elvetemült és galád vadállatnak komoly oka volt komoly reményeket táplálnia, és komoly hasznot remélnie Milo halálától. A cassiusi kérdésnek tehát, hogy „kinnek állott érdekében?”⁴¹ e személyek esetében is érvényesülnie kellene, mert ha derék embereket semmiféle előny nem indít gaztett elkövetésére, alávaló embereket azonban gyakorta csekély előnyök is. Milo megölésével Clodius a következő előnyökre törekedett: nem csupán úgy lehetett volna *praetor*, hogy nem Milo a *consul*, aki alatt egyetlen gaztettet sem követhetett volna el, hanem éppen azok *consulsága* alatt lehetett volna *praetor*, akiktől azt remélhette, hogy nem kifejezett támogatással ugyan, de legalább hallgatólagos beleegyezésükkel kitombolhatja magát örült elképzeléseiben. Hiszen – úgy okoskodott

– ha tudnák, sem akarnák megakadályozni törekvéseiben, mivel annyira lekötötte az érzék magukat szívességei miatt, ám még ha akarnák is, talán már akkor sem törhetnék meg ezen elvetemült gazember vakmerőségét, annyira megerősödött az idők folyamán. (33) Hát csak ti nem tudjátok, bírák, csak ti éltek idegenként e városban, s csak a ti fületek kószál másutt, s ezért nem halljátok, amit a városban már szélteben-hosszában beszélnek, hogy ez az ember miféle törvényeket – ha azokat ugyan törvényeknek lehet nevezni, nem pedig a városra hajított tűzcsóváknak s az államra ráeresztett dögvésznek – akart mindnyájunkra rákényszeríteni és ráégetni? Add elő, Sextus Clodius,⁴² add csak elő, kérek, törvényeitek ládikáját, amelyet – azt mondják – te ragadtál magadhoz, és az éjszakai fegyveres csődület közepette, mint valami Palladiumot te hoztad ki a házból,⁴³ természetesen csak azért, hogy a tribunusi hivatal nagyszerű ajándékaként s eszközöként add majd oda annak – már ha találtál valakit –, aki ítéleted szerint méltó lesz a tribunusi tisztség viselésére! Pontosan olyan szemmel nézett most rám, mint amilyennel annak idején, amikor mindenféle fenyegetéseket szórt mindenkire. Mélyen megindít a *curia* lángja! XIII. Hogy miért? Talán azt hiszed, Sextus, hogy haragszom rád, noha ádáz ellenségemet sokkal kegyetlenebbül megbüntetted, mint emberségemben követeltem volna? Clodius véres hulláját kirángattad házából, kihajítottad az utcára, megfosztottad ősei viaszkép-másaitól, a temetéstől, a gyász kísérettől, a halotti pompától, s otthagytad, hogy egy nyomorult fatákolmányon félig elégetett testét éjjel a kutyák marcangolják szét! Emiatt, ha galádul jártál is el, mivel azonban ellenségemre zúdítottad kegyetlenségedet, nem dicsérhetlek ugyan, ám haragudnom nem kell!⁴⁴

(34) Most már látjátok, bírák, hogy milyen érdeke fűződött Clodiusnak Milo meggyilkolásához. Most fordítsátok figyel-

meteket ismét Milo felé. Milyen érdeke fűződhetett Milónak ahhoz, hogy Clodius megölje? Mi oka volt Milónak – nem azt mondom, hogy elkövesse, de hogy óhajtsa e gyilkosságot? „*Clodius Milo consulsághoz fűzött reményeinek állt az útjában.*” De minden tiltakozása ellenére, sőt annál inkább megválasztják, és még az én ajánlásom sem volt számára olyan hasznos, mint Clodius! Hatással volt ugyan rátok, bírák, azon érdeknek említése, amelyeket Milo velem és az állammal kapcsolatban szerzett, hatással voltak ugyan könnyes könnyörgéseink, éreztem, milyen kivételesen megindítottak benneteket, azonban jóval nagyobb hatással volt a fenyegető veszély keltette riadalom. Hiszen ki volt az a polgár, akit P. Clodius gátlástalan praetorságára gondolva nem fogott el a felforgató intézkedésektől való szörnyű félelem? Előre láthatátok, hogy milyen gátlástalanná válik, ha nincs egy olyan *consul*, aki meg is meri, és meg is tudja majd fékezni. Mivel az egész római nép érezte, hogy Milo az egyetlen, ki ne hitte volna, hogy csak úgy menekülhet meg a félelemtől, az állam pedig a veszedelemtől, ha órá szavaz?⁴⁵ Most, hogy Clodiustól megszabadultunk, Milónak a szokásos eszközökre támaszkodva kell tekintélyét védelmeznie, azon egyedülálló és csak neki osztályul jutott dicsőség, melyet Clodius örjögésének megtörése nap mint nap növelt, Clodius halálával megszűnt. Elértétek, hogy polgártársatoktól nem kell többé rettegnetek, ő azonban nem adhatja bátorsága több tanújelét, nem pályázhat a *consulságra*, s elapadt örök dicsőségének forrása. Így hát Milo *consulságát* amely Clodius életében szilárdan állott, végül a halott Clodius ingatta meg. Nemhogy nincsen tehát hasznára Milónak, de egyenesen kárára van Clodius halála! (35) „*Azonban gyűlölet hajtotta, haragjában tette, ellenségként tette, sérelméért állt bosszút, személyes fájdalmát torolta meg!*” Hogyan? Ha mindez nemhogy nagyobb mértékben élt Clodiusban, mint

Milóban, hanem egyenesen a legnagyobb mértékben, Milóból pedig mindenestül hiányoztak, akkor mit akartok még? Miért gyűlölte volna Milo Clodius, dicsőségének termőföldjét és forrását, eltekintve azon általános gyűlölettől, amelyet minden gazemberrel szemben érzünk? Clodiusnak volt oka Milót gyűlölnie, elsősorban mint életem védelmezőjét, majd mint örjögésének megühejtőjét, fegyvereinek megfőkezőjét, végül mint vádlóját; hiszen a *lex Plautia* szerint Clodius, amíg csak élt, Milóval mint vádlott állt szemben. Mit gondoltok, hogyan viselte ezt az a zsarnok? Milyen hatalmas és milyen jogos gyűlölet élt abban a jogtipróban?

XIV. (36) A továbbiakban természetesen és életmódja egyikük számára védelmet, a másik számára terhelő bizonyítékot jelent.⁴⁶ „*Clodius sohasem alkalmazott erőszakot, Milo pedig mindig erőszakosan járt el.*” Hogyan? Amikor nagy szomorúságotokra, bírák, elhagytam a várost, vajon a bírósági eljárástól, vagy pedig a rabszolgáktól, fegyverektől és az erőszaktól féltém? Hogyan lehetett hát vizsgálóhívásom jogos, ha elűzése nem volt jogtalan? Elhiszem, hogy vádat emelt ellenem, pénzbüntetéssel akart sújtani, hazaárulással akart vádolni,⁴⁷ és nyilvánvalóan rettenem kellett az ítélettől, hiszen rossz ügy volt, és csak az én ügyem volt, nem pedig a legtisztességesebb ügy, mindnyájak ügye. Nem akartam rabszolgák, koldusok és gazemberek fegyverei elé magam helyett polgártársaimat odavetni, akiket döntéseimmel még a magam veszedelme árán is megvédelmeztem. (37) Láttam ugyanis, láttam, hogy magát Q. Hortensius, államunknak fényét és díszét, kis híján rabszolgakéz gyilkolta meg, mivel mellém állt; ugyanabban a csődületben a derék C. Vibienus szenátor csak azért, mert vele együtt volt, olyan sebet kapott, hogy belehalt.⁴⁸ Hát azóta mikor pihent meg azon tőr, amit Catilina adott a kezébe? Azt fordította ellenünk, s nem tűrhettem, hogy annak esetek áldozatul helyettem, az a tőr

leselkedett Pompeiusra, a Via Appiát, nevének emlékművét azon tőr áztatta Papirius vérével, hosszabb idő után az a tőr fordult újból ellenem: a napokban – amint tudjátok – majdnem végzett velem a Regiánál.⁴⁹

(38) Milo milyen, ehhez hasonló tettet követett el? Az általa alkalmazott erőszak abban állt, hogy szüntelen azon munkálkodott: ha P. Clodius nem állítható bíróság elé, legalább ne igazhassa le erőszakkal államunkat. Ha meg akarta volna gyilkolni, hány és milyen nagyszerű alkalma lett volna rá! Nem állhatott volna jogosan bosszút, amikor házáat és házi isteneit Clodius ostroma ellen védelmezte?⁵⁰ Nem tehette volna meg, amikor hivataltársra, a kitűnő polgár, a bátor P. Sestius megsebesült?⁵¹ Nem megtehetette volna, mikor a kiváló Q. Fabricius elűzésekor, aki visszahívásom érdekében terjesztett elő törvényjavaslatot, kegyetlen mérsárlás tört ki a *forumon*?⁵² Nem tehette volna meg, amikor az igazságos és bátor *praetor*, L. Caecilius házáat ostromolták?⁵³ Nem tehette volna meg azon a napon,⁵⁴ amelyen visszahívásomról hoztak törvényt, amikor az egész Itáliából összesereglett tömeget lázba hozta megmentésem ügye, s tettét örömmel fogadták volna, olyannyira, hogy noha Milo követte volna el, mégis az egész közösség magának követelte volna a dicsőséget?

XV. (39) Micsoda idők voltak azok! A kiváló és rettenthetetlen *consul*, Clodius ellensége, P. Lentulus, gaztettének megbosszulója, a szenátus élharcosa, akaratotok oltalma, a közakarat védelmezője és életem megmentője; a hét *praetor*, a nyolc néptribunus – mind szembeszálltak vele, s engem védelmeztek!⁵⁵ Cn. Pompeius, visszakérésem indítványozója és kieszközölője, Clodius ellensége, akinek megmentéséről szóló komoly és tekintélyes javaslatát az egész szenátus követte, aki felszólította a római népet, aki, amikor Capuában a szenátus róla hozott határozatát kihirdette, az egész reménykedő és védelméért könyörgő Itáliának adott jelt,⁵⁶

hogy hazatérésemet kieszközlendő Rómába siessen!⁵⁷ Végül pedig minden polgárban fellobbant ellene a gyűlölet, amiért engem nélkülözniük kellett – ha valaki akkor elpusztítja, akkor most nem azon ember büntetlenségéről, hanem megjutalmazásáról kellene döntenünk!⁵⁸ (40) Milo azonban akkor türtőztette magát, és Clodius kétszer is bíróság elé idézte, ám erőszakkal sohasem lépett fel ellene.⁵⁹ Hogyan? Amikor Milo, immáron mint magánember ellen P. Clodius a népgyűlés előtt vádat emelt, és ott a Milo érdekében szót emelő Cn. Pompeiust megtámadták, az nem volt nemcsak megfelelő alkalom, de jogos ok is, hogy megszabaduljanak tőle? Hát még legutóbb, amikor M. Antonius megmentésünk ragyogó reményét villantotta fel minden derék polgár számára, s e nemes ifjú a legsúlyosabb politikai terhet vállalta fel, és ezt a törvény csapdájából folyvást kisikló fenevadat kis híján hálójába kerítette: a halhatatlan istenekre, az volt a megfelelő helyzet és pillanat! Amikor menekülés közben egy sötét lépcsőházban búj el, nagy dolog lett volna Milónak végezni vele – hiszen nem is sújtotta volna gyűlölet, M. Antoniusra viszont a legnagyobb dicsőség háramlott volna!⁶⁰

(41) Hogyan? A Mars-mezei népgyűléseken is hányszor adott volt a lehetőség! Amikor a korlátot áttörve berontottak, és kis híján kardot rántottak, és köveket dobáltak, majd hirtelen de Milo tekintetétől megriadva a Tiberis felé menekültek: ti és minden derék ember azért könyörgött, hogy bárcsak Milo élhetne erejével. XVI. Akit tehát a köz javát szolgálva nem akart megölni, azt néhányak panasza miatt megölte volna? Akit nem mert jogosan, a maga helyén, a maga idejében büntetlenül megölni, azt habozás nélkül megölte jogalap nélkül, alkalmatlan helyen, nem megfelelő időpontban, saját életét kockáztatva? (42) Ráadásul küszöbön állt, bírák, a főhivatalért folyó küzdelem, a *consulokat* választó népgyűlés napja – jól tudom ugyanis, hogy a pályázás milyen

aggodalmakkal a *consulság* elnyerésének vágya mennyi szorongással jár –, amikor nem csupán attól félünk, ami a nyilvánosság előtt történik, hanem még attól is, ami titkos gondolatokat ébreszthet; amikor minden pletykától, hamis, költött vagy alaptalan szóbeszédetől megijedünk, amikor mindenki arcát és tekintetét vizsgáljuk. Hiszen nincs még egy olyan sérülékeny, gyenge, törekeny és ingatag dolog, mint a polgárok irántunk megnyilvánuló véleménye és érzései, amely nem csupán a pályázók alávalóságára tekint haraggal, hanem gyakorta még helyénvaló tetteiket is rossz szemmel nézi.

(43) Tehát Milo is a választások reményteljes és várva várt napjára tekintett, ugyanakkor azonban véres kézzel, alávaló büntette bizonyítékát hordozva akart a választási népgyűlés felséges szertartásain megjelenni?⁶¹ Róla ez a legkevésbé sem hihető, Clodius esetében azonban minden kétségen felül áll, mivel úgy vélte, hogy csak Milo meggyilkolásával kerülhet uralomra! Hogyan? Ami elvetemültsége lényegét képezi, bírák: ki ne tudná, hogy a legerősebb büntényre csábító körülmény a büntetlenség reménye? Ez vajon melyikükben élt? Milóban, aki most is vád alatt áll dicső, vagy legalábbis szükségszerű tette miatt? Vagy Clodiusban, aki annyira megvetette a bíróságot és a büntetést, hogy már semmiben nem lelte örömét, amit a természet megengedett, vagy a törvények lehetővé tettek volna?

(44) De minek érvelek, minek vitatkozom tovább?⁶² Téged szólítalak, Q. Petilius, te derék és bátor férfiú, és rád hivatkozom, M. Cato – akiket valamiféle isteni rendelés tett bíráinkká! Hallottátok M. Favoniustól, amit Clodius mondott neki, és ezt akkor hallottátok, amikor Clodius még élt akkor, hogy Milo három nap múlva meg fog halni.⁶³ Az tett három nappal azután történt, hogy ezt mondta. XVII. Ha ő ne habozott feltárni szándékát, ti habozhattok annak megítélésében, hogy mit tett? (45) Hogyan

lehetséges tehát, hogy még a napban sem tévedett? Már mondtam, hogy hogyan. Nem került fáradságába megtudni, hogy mikor Lanuvium felügyelőjének hivatalos áldozatot bemutatnia. Tudta, hogy Milónak aznap kell Lanuviumba utaznia, amikor valóban el is utazott; tehát megelőzte. Hogy melyik napon? Amikor, amint már az előbb mondtam, felbérelt néptribunusa felhergelte a népgyűlést – azt a napot, azt a népgyűlést, azt a lármát semmiképpen sem mulasztotta volna el, ha kitervelt gaztette nem sietteti.⁶⁴ Nem volt tehát oka útra kelni, sőt, arra lett volna oka, hogy maradjon; Milo azonban nem maradhatott, távozása pedig nem csupán indokolt, hanem szükségszerű is volt. Hát az, hogy tudta Milóról, hogy aznap a Via Appián lesz, Milo azonban Clodiusról ezt még csak nem is gyaníthatta? (46) Először is azt kérdezem, hogy hogyan tudhatta volna. Ezt Clodius kapcsán nem kérdezhetitek! Hiszen ha senki mást, mint közeli barátját, T. Patinát kérdezte meg, akkor is megtudhatta, hogy Milónak mint felügyelőnek azon a napon Lanuviumban a *flament* kell beiktatnia. Voltak azonban sokan mások is, akiktől ezt igen könnyen megtudhatta: Lanuviumban mindenki tudta. Milo azonban kitől kérdezősködhetett volna Clodius visszatérte felől? Fogadjuk el azonban, hogy tudakozódott – látjátok, hogy milyen nagyvonalú vagyok irántatok –, s hogy még egyik rabszolgáját is megvesztegette, amint barátom, Q. Arrius mondta. Olvassátok el tanúitok vallomását! Az interamnai C. Causinius Schola, Clodius bizalmasa és útítársa azt vallotta, hogy P. Clodius aznap albai birtokán akart maradni,⁶⁵ azon váratlan hírré viszont, hogy Cyrus építész meghalt, rögvést úgy döntött, hogy visszatér Rómába. Ugyanezt vallotta P. Clodius másik útítársa, C. Clodius is.

XVIII. (47) Látjátok, bírák, hogy e tanúvallomások milyen horderejűek? Először is tisztázzák Milót azon vád alól, mintha azzal a szándékkal indult volna útnak, hogy

Clodiust törbe csalja, kiváltképp, mivel biztos volt abban, hogy egyáltalán nem találkozik vele. Továbbá – nem értem ugyanis, hogy miért ne képviselhetném ügyemet én magam –, amint tudjátok bírák, voltak olyanok, aki az e vizsgálatra irányuló törvényjavaslatot⁶⁶ azért támogatták, mert azt állították, hogy Milo csak eszköz volt e gyilkosság végrehajtásában, kitervelője azonban egy hatalmasabb személy volt. Nyilvánvalóan én vagyok az az útonálló orgyilkos, akire ezek az elvetemült, alávaló gazemberek utaltak. Most saját tanúik miatt maradtak alul, akik azt vallották, hogy Clodius aznap vissza sem tért volna Rómába, ha nem kapott volna hírt Cyrusról. Fellelgeztem, tisztáztak, nem kell attól tartalom, hogy olyan események kitervelőjét látják bennem, amelyeket nem is gyaníthattam!

(48) Most rátérek a többire, ugyanis ez is felmerült: „*Tehát Clodius sem szándékozott Milót törbe csalni, mivel albai birtokán akart maradni.*” Kivéve persze, ha éppen a gyilkosság kedvéért nem akart távozni a tanyájáról! Úgy vélem ugyanis, hogy aki Cyrus halálhírét vitte, nem ezt adta hírül, hanem hogy Milo közeledik. Hiszen mit adhatta volna hírül Cyrusról, aki már haldokolt, amikor Clodius elhagyta Rómát? Én is ott voltam, s Clodiusszal együtt hitelesítettem Cyrus végrendeltét; mégpedig nyíltan végrendelkezett, és Clodiust és engem jelölt meg örökösül. Előző nap délelőtt kilenc óra tájt haláltusájában hagyta ott, és másnap délután négy óra tájban vitték hírét a halálát!⁶⁷ XIX. (49) Ám legyen, így történt: miért kellett azonban Rómába sietnie, és miért kellett nekivágnia az éjszakának? Milyen rohanásra ösztökölte az a tény, hogy örökölt? Először is, nem volt oka a sietségre; másodsor, még ha volt is, mit intézhetett volna el még azon az éjszakán, amit elveszít, ha csak másnap kora reggel jött volna Rómába? Miként azonban Clodiusnak inkább kerülnie, mintsem keresnie kellett volna az éjjeli megérkezést a városba, akként Milónak – mivel állítólag csapdát akart neki

állítani – ha tudta, hogy Clodius éjjel fog a városhoz érni, ott kellett volna elrejtőznie és rá várakoznia. (50) Éjjel gyilkolta volna meg, az orvtámadásra alkalmas és útonállóktól hemzseggő helyen gyilkolta volna meg. Ha letagadja, senki sem vonta volna kétségbe, hiszen még akkor is mindenki a büntetlenségét kívánta volna, ha beismerő vallomást tesz. Egyfelől a hely, az útonálló rejteke és lakhelye viselte volna magán a büntettet, és sem a néma pusztaság, sem a vak éj nem utalt volna Milóra; másfelől számos olyan ember került volna gyanúba, akiket Clodius megsértett, kirabolt és vagyonából kiforgatott, valamint akik ettől félték, végül pedig egész Etruriát perbe lehetett volna fogni. (51) „*Ám azon a napon Clodius nyilván Ariciából visszajövet tért be albai birtokára!*” Amennyiben Milo tudott arról, hogy Clodius Ariciában volt, mégis gyanítania kellett volna, hogy ha még aznap vissza akar még térni Rómába, akkor is érinti útban fekvő birtokát. Akkor miért nem előbb támadt rá, még mielőtt megérkezhetett volna birtokára, s miért nem ott táborozott le, amerre Clodius az éjjel jönnie kellett?

(52) Eddig minden világos, bírák!⁶⁸ Milo számára hasznos volt, hogy Clodius él, ennek azonban ahhoz, hogy teljesüljön, amire vágyik, felettébb kívánatos volt Milo pusztulása. Clodius ádázul gyűlölte Milót, ő Clodiust a legkevésbé sem. Clodius minden tettét erőszak hatotta át, Milo csak védekezett. Clodius nyíltan bejelentette és hirdette Milo halálát; Milótól soha egyetlen szót sem lehetett hallani. Clodius tudta Milo elutazásának napját, Milo nem tudott Clodius visszatéréről. Milo kénytelen volt elutazni, Clodius számára szükségtelen volt. Milo nyíltan megmondta, hogy mikor távozik Rómából, Clodius még aznap is titkolta, hogy visszajön. Milo egyáltalán nem változtatott tervén, Clodius még koholt ürügyet is keresett terve megváltoztatására. Milónak, ha lesben áll, az éjszakát a város határában kellett volna bevárnia, Clodiusnak, még ha nem is

tartott Milótól, őrizkednie kellett volna attól, hogy éjjel érkezék a város alá.

XX. (53) Lássuk most a fő szempontot, hogy a hely, ahol összetalálkoztak, vajon melyikük számára volt alkalmasabb az orvátmadásra. Kell efelől hosszasan kérdezősködni vagy kétkedni, bírák? Milo talán arra számított, hogy Clodius birtoka előtt, amelynek hatalmas építményeiben ezer erős ember is elfért, ő kerekedhet felül, és ezért választotta ki ezt a helyet a harcra, noha ellenfele messze kimagaslóbb helyen állt, s nem azon a helyen lesett-e rá Clodius, aki éppen a hely kedvező fekvésében reménykedve tervezte ki a támadást? E tény magáért beszél, bírák, és mindig ez a legfontosabb körülmény. (54) Ha az eseményeket nem csupán hallantok, hanem lefestve látnátok, akkor is világos volna, hogy melyikük az orvátmadó, és melyikükben nincs rosszakarát. Egyikük kocsin utazik, úti köpenyben, mellette ül a felesége. Melyik nem jelentős akadály? A ruha, a jármű vagy az útitárs? Szinte nincs is annál harcképtelenebb helyzet, mint köpenybe burkolózva, feleségünkkel egy kocsimban szinte összekötözve lenni. Most nézzük a másikat! Először hirtelen kijön a házából: miért? Este. Mi szükség van erre? Lassan halad. Mit akar ezzel, főképp ilyen késői időben? „*Betért Pompeius villájába.*” Hogy Pompeiust lássa? Tudta, hogy alsiumi birtokán van.⁶⁹ Hogy a villáját megnézzé? Ezerszer volt már ott. Mi volt hát a célja? Az időhúzás és a megtévesztés: amíg Milo nem ért oda, nem akarta elhagyni a helyét.⁷⁰

XXI. (55) Most e harcra kész útonálló felvonulását vessétek össze Milo nehézségeivel. Azelőtt Clodius mindig feleségével együtt, ezúttal nélküle. Mindenkor kocsimal, ezúttal lóháton. Bárhová ment, görög útitársai elkísérték, még amikor etrusiai táborába⁷¹ igyekezett is – ezúttal nem voltak kíséretében a tréfamesterek. Milo, noha egyébként soha, ezúttal éppen magával vitte a felesége zenészeit, énekeseit és szolgálóinak csapatát.

Clodius, aki mindig vitt magával női és férfi szeretőket és ringyókat, ezúttal senki mást nem vitt magával, mint egyenként kiválogatott harcosokat.⁷²

Hogy Milo miért győzte le mégis? Mert nem mindig a rabló öli meg az utazót, hanem olykor az utazó a rablót; mert, noha Clodius fegyverrel támadt a fegyvertelenekre, mégiscsak asszonyként támadott férfiakra. (56) Milo viszont sosem volt olyan készületlen Clodiusszal szemben, hogy ne lett volna vele szemben felkészült! Mindig is észben tartotta, hogy milyen fontos P. Clodius számára, hogy ő elpusztuljon, s hogy mekkora gyűlölet és elvetemültség él benne. Ezért – mivel jól tudta, hogy milyen árat ígértek érte, és úgy szólván már meg is vették – életét védelem és őrizet nélkül sohasem tette ki veszedelemnek. Adjuk hozzá ehhez a véletlent, a bizonytalan kimenetelű ütközeteket és a kétes hadiszerencsét, amely az ujjongó győztest már rablás közben sújtja le és pusztítja el a vesztes által. Adjuk hozzá ehhez a jóllakott, ittas és álmos vezért, aki maga mögött hagyta a körülzárt ellenséget, és nem törődött annak hátvédjeivel, akiket a düh tüzelt, és már lemondtak uruk életéről; ha Clodius ezek kezére került, nem menekülhetett a megtorlástól, ahogy a hű szolgálak rajta is bosszút álltak uruk életéért.

(57) Miért szabadította hát fel őket Milo? „*Nyilvánvalóan félt, hogy elárulják, hogy nem tudják elviselni a fájdalmat, hogy a kínvallatással kikényszerítik belőlük a vallomást: Milo rabszolgái ölték meg P. Clodiust a Via Appián.*”⁷³ De mi szükség a kínvallatásra? Mit akarsz megtudni? Hogy megölte-e? Megölte! Hogy joggal vagy jogellenesen? Ez nem a hóhér dolga: a kínpadon csak a ténykérdéseket tárják fel, a jogkérdéseket a bíróság előtt tárják fel. XXII. Aminek az eljárás során kell kiderülnie, arról tárgyaljunk itt – amit a kínvallatással akarsz kideríteni, azt bevalljuk! Ha azt kérdezed, hogy miért szabadította fel őket, és nem azt, hogy miért

nem jutalmazta meg őket nagyvonalúbban, úgy ezzel nem gáncoskodhatsz ellenfeled eljárása miatt! (58) Hiszen ugyanezt mondta a mindig és mindenben következetes és bátor M. Cato is, s ezt elmondta azon a forrongó gyűlésen, melyet utóbb éppen az ő tekintélye csendesített le: hogy akik uruk életét oltalmazták, azok nemcsak a szabadságot, de a minden jutalmat megérdemelnék. Mert milyen jutalom elég nagy olyan jó szándékú, derék és hű rabszolgák számára, akiknek az életét köszönheti? Noha semmi sem oly értékes, mint amit nekik köszönhet: hogy adáz halálos ellensége nem hizlalja szemét és lelkét az ő vérző sebeit. Ha nem bocsátja őket szabadon, át kellett volna adni kínvallatásra őket, uruk megmentőit, a bűn megbosszulóit, élete megoltalmazóit. Gondjai közepette is örömmel tölti el, hogy bármi történjék is vele, szolgálai elnyerték jutalmukat.⁷⁴

(59) Milót azon kihallgatások érintik rosszul, amelyek most folynak a Libertas-templomban.⁷⁵ Milyen rabszolgákat vallatnak? „Még kérdezed? P. Clodiuséit.” Ezt ki követelte? „Appiuséra.” Ki állította elő őket? „Appius.” Honnan? „Appius házából.”⁷⁶ Jóságos istenek! Lehet ennél kegyetlenebb eljárást folytatni? Az istenekhez került most közel Clodius, közelebb, mint akkor, amikor behatolt szentélyeikbe, mivel halála kapcsán ugyanolyan vizsgálat folyik, mintha egy vallási szertartást gyaláztak volna meg.⁷⁷ Őseink azonban nem akarták megengedni, hogy a rabszolgákat uruk ellen vallassák, nem azért, mintha nem lehetne ennek segítségével feltárni az igazságot, hanem mert méltatlannak vélték, és uruk számára a halálnál is keserűbbnek.⁷⁸ Kiderülhet akkor az igazság, amikor a vádló szolgálait vallatják a vádlott ellen? (60) Nos, lássuk, hogyan folyt le e vallatás? „Halled-e, Rufio” – csak a példa kedvéért – „nehogy hazudj! Clodius csalta tőrbe Milót?” „Igen” – biztos a keresztre feszítés. „Nem” – reménykedhet, hogy a felszabadítják. Milyen vallatás biztosabb, mint ez? Még ha

tüstént az eset után fogják vallatóra, akkor is elkülönítik, és cellába zárják őket, nehogy a többiekkel szót válthasson: mikor ezek már száz napja már a vádló őrizetében voltak, amikor az előállította őket! Van ennél tisztességesebb és pártatlanabb eljárást?

XXIII. (61) Ha azonban még mindig nem látjátok elég világosan, noha oly sok ragyogó bizonyíték és szól a dolog mellett, hogy Milo tiszta és makulátlan lelkiismerettel, büntelenül, félelem, szorongás és lelkiismeretfurdalás nélkül tért vissza Rómába, akkor – a halhatatlan istenekre – emlékezzetek, milyen sietséggel tért vissza, és jelent meg a *forumon*, miközben a *curia* még forrongott, milyen lelki nagysággal, milyen tekintettel, milyen szavakkal! És nem csupán a népnek, hanem a szenátusnak is kiszolgáltatta magát, s nem csupán a szenátusnak, hanem az állam fegyveres hatalmának, s nem is csupán ennek, hanem azon ember hatalmának, akire a szenátus az egész államot, Itália minden lakosát és a római nép fegyveres hatalmát rábízta:⁷⁹ akinek nyilván sohasem szolgáltatta volna ki magát, ha nem bízik ügye igazában. Azon ember ugyanis mindenről hallott, sok mindentől tartott, sok mindent gyanított, és számos hírnek hitelt adott. Hatalmas ereje van a lelkiismeretnek, bírák, két szempontból is: akik nem követettek el semmilyen bűnt, azoknak nincs mitől félniük, ám akik vétkeztek, azok szemé előtt mindig ott lebeg a büntetés. (62) Azonban a szenátus sem kellő ok nélkül tette mindig is magáévá Milo ügyét; e bölcs férfiak helyeselték tettének indítékát, jellemzilárdságát és magabiztos védekezését. Vagy elfeledtétek, bírák, hogy Clodius megölésének friss hírére milyen kijelentések és nézeteket lehetett hallani nemcsak Milo ellenségei, hanem tudatlan embertől is? Azt állították, hogy nem fog visszatérni Rómába. (63) Mivel úgy vélték, hogy ha felindulásából követte el tettét, ér neki annyit P. Clodius halála, hogy nyugodt lélekkel hagyja el hazáját, miután ellenségét

meggyilkolva bosszúját már kitöltötte. Ha azonban hazája szabadságát akarta Clodius halálával megváltani, e bátor férfi akkor is határozottan és nyugodt lélekkel hajol meg a törvények előtt, s miután életét kockáztatva megmentette a római népet – magával viszi majd örök dicsőségét, nektek pedig meghagyja azt, amit megmentett, hogy élvezhessétek. Sokan beszéltek Catilináról és azon szörnyűségekről: „Majd kitör, valahol megveti a lábát, és háborút indít hazája ellen.” Milyen rettenetes sors vár olykor a legérdemdúsabb hazafiakra is – nemcsak legnagyobb tetteikről feledkeznek meg, de még gaztetekkel is meggyanúsítják őket! (64) Mindez hamisnak bizonyult hát, ám igaz lett volna akkor, ha Milo olyan cselekedetet követett volna el, amit tisztességgel és joggal nem tudna megvédeni.

XXIV. Hogyan? És hogyan tűrte el mindazt, amit utóbb hordtak össze ellene, ami alatt bárki összeroppant volna, ha csak a legcsekélyebb bűn is terheli lelkiismeretét! Halhatatlan istenek! Tűrte:⁸⁰ Sokkal inkább megvetette, és semmibe vette mindazt, amit sem vakmerőbb bűnös, sem az ártatlan nem vette volna semmibe, kivéve, ha rendkívül bátor! Feljelentés érkezett, hogy rengeteg pajzsot, kardot, gerelyt és lószerszámot találtak, azt mondták, hogy a városban nincsen olyan utca és sikátor, amelyben Milo ne bérelt volna házat, hogy a Tiberisen fegyvert szállított ocriculumi villájába,⁸¹ hogy capitoliumi házában pajzsokat halmozott fel, s hogy mindenütt halmokban állnak a gyújtónyilak, hogy ezekkel felgyújthassa a várost. Mindezt nemcsak jelentették, de már-már el is hitték, míg a nyomozás meg nem cáfolta.

(65) Elismertem Cn. Pompeius hihetlen gondosságát, de ki kell mondanom, amit gondolok, bírák. Túl sok mindent kénytelenek meghallgatni, és nem is tehetnek másként azok, akikre az egész állam gondja ránehezedik. Még azt a papi szolgát is meg kellett hallgatnia, aki azt állította, hogy Milo

rabszolgái lerészegedtek nála, és bevallották, hogy Cn. Pompeius meggyilkolására esküdtek össze, majd utóbb az egyik kardot döfött belé, nehogy feljelenthesse őket. Jelentést küldött Pompeiushoz kertjeiben, az elsők között hívtak, barátaival folytatott tanácskozás alapján az ügyet a szenátus elé terjesztette. Nem tudtam rémület és döbbenet nélkül tekinteni azon gyanúra, ami a magam és a haza oltalma alatt született, viszont azon is csodálkoztam, hogy hitelt adnak egy papi szolgának, meghallgatják a rabszolgák vallomását, és a tűszúrásnak tűnő sebről az oldalán elhiszik, hogy egy gladiátor ütötte. (66) Pompeius azonban, úgy vélem, inkább elővigyázatos volt, semmint félt, és nemcsak a valóban félelemre okot adó ügyek esetében, hanem mindenkor – azért, hogy ne kelljen félnetek. Jelentést kapott arról, hogy éjszaka órákon át ostrom alatt tartották a dicső és bátor C. Caesar házát, s noha a hely forgalmas volta ellenére senki nem hallotta, és senki nem észlelte, mégis hitelt adott a bejelentésnek. A kiemelkedően bátor Cn. Pompeiust nem gyanúsíthatom gyávasággal, mivel az egész állam gondját vette magára, úgy vélem: a gondosságot sohasem viheti túlzásba. Nemrég a Capitoliumon tartott népes szenátusi ülésen akadt egy szenátor, aki azt mondta, hogy Milónál fegyver van. Ott a legszentebb templomban levetkőzött hát – ha ilyen remek polgár és férfiú élete nem élvez már bizalmat, beszéljenek, míg ő hallgat, maguk a tények. Minderről kiderült, hogy hazugság és aljas rágalom, ennek ellenére mégis félnek Milótól.

XXV. (67) Most már nem a Clodius miatt emelt vád a félelem forrása, hanem hangsúlyozottan a te gyanakvásod, Cn. Pompeius tart minket rettegésben – azért szólok hozzád ilyen hangosan, hogy meghallhass! Ha Milótól félsz, ha úgy véled, hogy akár most valami gonoszságot tervez életed ellen, akár a múltban ilyesmin munkálkodott, ha az itáliai sorozások – ahogy néhány sorozó tiszted

állította –, ha e fegyverek, ha a capitoliumi csapatok, ha az őrállomások, az őrszemek és ama válogatott ifjak, akik életedet és otthonodat őrzik, mind Milo ellen lettek felfegyverezve, és valamennyien ellene lettek kiállítva; akkor nyilvánvalóan nagy erőt és hihetetlen elszántságot tulajdonítottok neki, nem is egyetlen ember erejét és hatalmát, kivéve ha egyes egyedül őellene nem választják ki a legkiválóbb hadvezért és fegyverzik fel az egész államot! (68) Ki ne tudná, hogy a minden tagjában beteg és ingatag államot éppen azért bízták rád, hogy fegyvereiddel meggyógyítsd és megerősítsd? Ha Milónak alkalmá nyílt volna rá,⁸² bizonyosan meggyőző arról, hogy még ember embernek nem volt drágább, mint te őneki. Hogy nem volt olyan veszély, amelytől méltóságod védelmében bármikor is megfutamodott; hogy azon fertelmes dögvész ellen is csupán dicsőségedért küzdött olyan gyakran. Hogy amikor tribunusként megmentésemért, amit akkor számodra is oly drága volt, tört lándzsát, a te tanácsaidat követte. Hogy utóbb, amikor élete veszélyben forgott, te védted meg, és te segítetted, mikor a *praetori* tisztségre pályázott. Hogy mindig abban reménykedett, hogy két barátja van: te, mert lekötelezted magadnak, és én, mert lekötelezett magának.⁸³ Ha minderről nem győző meg, ha olyan mélyen gyökerezik benned a gyanú, hogy már semmiképpen nem lehet eloszlatni, valamint ha az itáliai sorozások és városunkban a fegyverkezés csak Milo bukása árán szűnhet meg, habozás nélkül elhagyta volna már hazáját – ő ilyenek született, és ilyen is maradt. Téged azonban, Pompeius, előbb tanúságra hívott volna, ahogy most is teszi.

XXVI. (69) Látod, hogy az élet útja milyen egyetlen és változékony, milyen ingatag és forgandó a szerencse, mennyi hűtlenség rejtőzik a barátság mögött, mennyi színleléssel alkalmazkodunk a körülményekhez, hányszor megfutamodunk, ha barátaink veszedelemben forognak, s mennyi

a gyávaság! Eljön, bizonyosan eljön az az idő, s felvirrad egyszer az a nap is, hogy bár reményeim szerint nem inog meg helyzeted, de az általános viszonyok megrendülése esetén – magamnak is meg kellett tapasztalnom, hogy ilyesmi milyen gyakran megtörténik – egy hű barát jó szándékát, egy tekintélyes ember kiállását és egy emberemlékezet óta egyedülállóan bátor ember nagylelkűségét kell majd nélkülözned.⁸⁴ (70) Hiheti azonban bárki is, hogy Cn. Pompeius, a közjog, a szokásjog s az alkotmány kiváló ismerője, miután a szenátustól a felhatalmazást, miszerint ügyeljen arra, ne hogy az államot bármiféle kár érje⁸⁵ – ez az egyetlen mondat mindig is kellő fegyver volt a *consulok* számára, ha más fegyver nem is állt rendelkezésükre –, a hadsereg és sorozási felhatalmazás birtokában a bírósági határozatra várt volna, hogy annak terveit, aki állítólag még a törvényszékeket is erőszakkal akarta eltörölni, megtorolja? Pompeius megfelelően ítélte, amikor úgy ítélte, hogy mindezt hamisan vetik Milo szemére, törvényjavaslatot tett, melynek alapján – úgy vélem – Milót fel kellene mentenetek, mint ahogy a közvélemény szerint is megengedett. (71) Hogy pedig ott van, mégpedig az állami védelem gyűrtjében, s ez kellőképpen bizonyítja, hogy nem akart bennünket félemlíteni, hiszen mi volna kevésbé méltó hozzá, mint hogy arra kényszerítsen benneteket, hogy Milót elítéljétek – noha mind a szokásjog, mind saját jogánál fogva maga megbüntethetné, hanem az általa nyújtott védelemmel azt erősíti meg benneteket, hogy a tegnapi népgyűlés ellenére is ítélkezhetek szabadon, meggyőződésetek szerint ítélkezhetek.⁸⁶

XXVII. (72) Nem a Clodius miatti vád nyugtalanít, bírák, nem vagyok olyan ostoba, és gondolkodásokat is jobban ismerem tapasztalataim alapján annál, hogy ne tudnám, mit gondoltok Clodius haláláról!⁸⁷ Mert ha nem is akarnám oly módon szétzúzni a vádat, ahogy szétzúztam, Milónak akkor is büntetlenül hangoztathatná, s hencegve

kiálthatná világgá e hazugságot: „Megöltem, megöltem! Nem Sp. Maeliust, aki a gabonaár csökkentésével és vagyonának elherdálásával a túlzott népszerűségbajhászás látszatát keltette, és egyeduralomra törekvés gyanújába került. Nem Ti. Gracchust, aki lázadással fosztotta meg hivataltársát tisztességétől – noha gyilkosainak nevét az egész földkerekségen dicsőség övezte.⁸⁸ Azt az embert – mert kijelenthetné, hiszen élete kockáztatásával mentette meg hazát –, akit szentséges szertartás közben nemes asszonyok ocsmány paráznaságon értek.⁸⁹ (73) Azt az embert, akinek megbüntetését a szenátus a szentségtöréseket kiengesztelendő gyakorta követelte. Azt, akiről L. Lucullus eskü alatt vallotta,⁹⁰ hogy a rabszolgák vallatása során tudta meg, hogy saját hűgával ocsmány fajtalanságot űzött. Azt, aki felfegyverzett rabszolgákkal kergette el azt az embert, akit a szenátus, akit a római nép, s akit az összes nemzet városunk és a polgárok életének megmentőjeként ünnepelt.⁹¹ Azt, aki királyságokat adományozott vagy vett vissza, és kénye-kedve szerint osztotta fel a földkerekséget.⁹² Azt, aki a forumon folyt hosszas vérontás után fegyveres erőszakkal kényszerített egy egyedülállóan derék és dicső polgárt, hogy házába meneküljön!⁹³ Azt, aki előtt gáztettei és bujasága során semmi sem volt szent. Aki azért gyűjtötte föl a Nymphák templomát, hogy a közokiratba vésett nyilvántartás hiteles emlékeit megsemmisítse.⁹⁴ (74) Azt az embert, aki nem ismert törvényt, nem ismert jogot, nem ismert birtokhatárokat, aki nem perlekedve, jogtalan követelésekkel vagy hamis esküvel követelte mások birtokait, hanem karddal, ostrommal és fegyveres erővel.⁹⁵ Aki nemcsak Etruria lakóit – hiszen mélységesen megvetette őket –, hanem a bátor és derék P. Variust, is megkísérelte fegyveres ostrommal elkergetni birtokairól. Aki építésszel és földmérő rúddal járta be sokak villáit és kertjeit. Aki birtokainak reménybeli határait a Ianiculumon⁹⁶ és az Alpoknál tűzte ki. Aki, mivel a kiváló és bátor római lovagot, M. Paconius nem tudta rábírní hogy Prilius-tavi szigetét eladja,⁹⁷ váratlanul csónakon építőanyagot, meszet, követ és

fegyvert szállított a szigetre, és a túlparton álló tulajdonos szeme láttára nem habozott házat építtetni más területén. (75) Aki a bátor férfifünek, T. Furfaniusnak – hiszen, a hallhatatlan istenekre,⁹⁸ a gyenge nőt, Scantiát vagy az ifjút, P. Apiniust említsem-e, akiket halálosan megfenyegetett, ha kertjükéről mondjanak le az ő javára? –, még e T. Furfaniusnak is azt merete mondani, hogy ha nem fizeti neki annyit, amennyit követel, akkor egy holttestet vitet majd a házába, hogy e kiváló férfifü ellen fellángoljon a gyűlölet. Aki testvérét, Appiust,⁹⁹ egyik legbűbb és legkedvesebb barátomat távollétében vetette ki birtokából. Aki nővére előcsarnokában úgy kezdett falat emeltetni és alapoztatni, hogy nővére elől ne csupán az előcsarnokot,¹⁰⁰ hanem minden bejáratot és belépést elzárjon.¹⁰¹

XXVIII. (76) Azonban mindez még elviselhetőnek látszott, még akkor is, ha egyaránt nekirontott az államnak, magán-személyeknek, távol lakóknak, szomszédoknak, idegeneknek és rokonainak, azonban közösségünk a megszokás és a türelem révén hihetetlenül érzéketlenné és keménnyé vált. Ám mindazt, ami már a küszöbön állt, és kis híján be is következtek, hogyan tudátok volna elhárítani vagy elviselni? Ha a hatalmat megkaparintotta volna – s nem említtem most a szövetségeseiket, a külhoni nemzeteket, a királyokat és a tetrarchákat – mert akkor csak azért fohászkozhatnátok, hogy inkább azokra rontson rá, semmint birtokaitokra, házaitokra és vagyonotokra. Vagyonotokat mondtam? Istenemre mondom, gátlástalan bujaságában még gyermekeiteket, még feleségeiteket sem kímélte volna! Azt hiszitek, hogy mindezt kitaláltam, noha nyilvánvaló, mindenki előtt közismert, és bizonyított tény, hogy a városban rabszolgahadat toborzott, hogy az egész államot és mindnyájunk vagyonát megkaparintassa! (77) Ha tehát véráztatta kardot tartva T. Annius ezt kiáltaná: „Figyeljete, polgárok, és kérlek benmeteket, hallgassatok meg! Megöltem P. Clodiust, akinek örjöngését semmilyen törvénnyel és joggal nem

*tudtuk megfégezni, azt ezzel a vassal és e kézzel hártottam el fejetek felől, hogy egyes egyedül védelmezem meg államunkban a jogot és az igazságot, a törvényt és a szabadságot, az erkölcsöt és a szemérmét!*⁹⁹ – talán ebben az esetben attól kellene tartanunk, hogy ezt hogyan viseli majd az állam? Akad hát valaki, aki nem helyesli tettét, s aki nem dicséri, és aki nem állítja, és nem gondolja úgy, hogy emberemlékezet óta T. Annius tette az államnak a legnagyobb szolgálatot, és okozta a legnagyobb boldogságot a római népnek, egész Itáliának és az összes nemzeteknek? Nem tudom megítélni, milyen jelentős örömek érték egykoron a római népet: ám a mi nemzedékünknek is sokszor látta már kiváló hadvezérek dicsőséges győzelmeit, ám egyik sem váltott ki ilyen hosszantartó és hatalmas ujjongást. (78) Ezt véssétek emlékezetetekbe, bírák! Remélem, hogy ti és fiaitok sok kedvező eseményt láttok még államunkban: de minden esetben gondoljátok majd meg, hogy ha P. Clodius élne, akkor egyetlen egyet sem láthatnátok! A legőszintébben és – amint bízom benne – a legnagyobb joggal remélhetjük, hogy ezen esztendő és e kiváló ember *consuls*ága a szabadosságot megfégezve, a szenvedélyeket letörve, a törvényeket és a jogszolgáltatást helyre állítva áldást hoz majd államunkra. Lehet bárki is oly balga, hogy azt hihetné, hogy mindez bekövetkezhetett volna, ha P. Clodius életben marad? Hogyan? S ami saját tulajdonotok, és csak a tiétek – ha ez az örült jut hatalomra, volna jogotok mindazt tartósan birtokolni?

XXIX. Nem félek attól, hogy olybá tűnik, bírák, mintha személyes ellenségeskedésünk miatt érzett gyűlöletemben az igazság helyett érzéseimnek áradatát zúdítottam volna rá. Mert igaz ugyan, hogy kiváltképp gyűlölhettem, mégis annyira közös ellensége volt mindnyájunknak, hogy az én érzésem úgyszólván feloldódott a közutálatban. Nem lehet kellőképpen elmondani, de még elgondolni sem, hogy mennyi gabszág és milyen

balvégzet lakozott benne. (79) Azonban figyeljetek, bírák! Hiszen ezen eljárás P. Clodius halála miatt folyik. Képzeljétek el magatokban – mert gondolataink szabadok, és képzeteket hívhatnak elő, amelyeket elképzélhetünk, noha nem látjuk őket –, képzeljétek el hát gondolatban helyzetemet: ha elérhetném, hogy Milót felmentsék, de úgy, hogy egyúttal P. Clodius is feltámadjon. Miért néztek rám ilyen rémulten? Hát milyen riadalmat váltana ki belőletek elevenen, ha a pusztá gondolat a halottra is ennyire megrázott benneteket? Hogyan? Ha maga Cn. Pompeius – hiszen olyan bátorság és szerencse adatott neki osztályul, hogy mindig megtehetette, amit rajta kívül senki más –, mondom, ha ő határozhatott volna afelől, hogy vizsgálatot indíttasson-e el P. Clodius halála kapcsán, vagy inkább őt támassa fel az alvilágból, mit gondoltok, melyiket választotta volna? Ha barátságából vissza is hívta volna az alvilágból, államérdekből akkor sem tette volna meg. Tehát azon ember halálát megbosszulandó tartotok vizsgálatot, akit akkor sem akarnátok feltámasztani, ha erre hatalmatok volna; és a vizsgálatot azon ember megölésének ügyében rendelték el, akit ha e törvény életre kelhetne, úgy sohasem alkották volna meg! Ha tehát Milo volna a gyilkosa, vallomásakor azok büntetésétől kellene félnie, akiket megmentett? (80) A görögök isteneknek kijáró tisztelettel illetik azon férfiakat, akik a zsarnokokat megölték – mindezt láttam Athénban és Görögország többi városában.¹⁰² Micsoda kultikus ünnepeket rendeznek e férfiak tiszteletére, micsoda himnuszokat, micsoda kardalokat énekelnek! Úgyszólván mint halhatatlan lényekét, olyan áhítattal ápolják emléküket – ti pedig e hatalmas nép megmentőjét, e rettentő gaztett megbosszulóját nemhogy nem halmozzátok el megbecsüléssel, de még azt is eltűritek, hogy büntetéssel sújtják!¹⁰³ Bevallaná, bevallaná, ha megtette volna, s határozottan és örömet tenné, hogy mindnyájunk javáért

tette, noha nem is bevallania, hanem inkább nyíltan hirdetnie kellene.

XXX. (81) Ha ugyanis olyasmit nem tagad, ami miatt nem kérhet mást, mint hogy megbocsássonak neki, habozna talán azt bevallani, amiért még kitüntető elismerést is elvárhatna, hacsak nem véli úgy, hogy hálásabbak vagytok, ha a saját életét védi a tiétek helyett, kiváltképp, amikor éppen e vallomás révén juthatna – ha hálásak akartok lenni neki – a legmagasabb elismeréshez. Ha azonban nem ismeritek el tette helyességét – ugyanakkor saját épségben maradását helyteleníthetné bárki is –, ha e férfiú bátorsága mégsem vívta volna ki a polgárok háláját, akkor is határozottan és szilárd lélekkel távozna e hálátlan közösségből. Hiszen létezhet-e hálátlanabb dolog annál, mint hogy a többiek örvendeznek, miközben csak az gyászol, akinek örömeiket köszönhetik? (82) Noha mindnyájunkat mindig is azon elhatározás vezérelt a hazaárulók megfékezésében, hogy az eljövendő dicsőségünkkel együtt a veszélyt és a gyűlöletet is vállalnunk kell. Mert milyen dicsőségre számíthattam volna – noha *consul*ként sok mindent tettem kockára érettetek és gyermekeitekért –, ha azt hihettem volna, hogy vállalkozásaimat különösebb küzdelmek nélkül kockáztathatom meg? Melyik asszony ne merne megölni egy veszedelmes és gaz polgárt, ha nem félne a veszélytől? Ám aki a gyűlölet, a halál és a büntetés fenyegetése mellett ugyanolyan elszántan védelmezi az államot – azt valóban férfinak kell tartanunk! Egy nép akkor mutatkozik hálásnak, ha a közéletben érdemeiket szerzett polgárait elismerésekkel jutalmazza, egy férfi akkor bátor, ha a büntetés sem bírja rá arra, hogy bátor cselekedeteit megbánja. (83) Ez volt oka annak, hogy T. Annius, Ahala, Nasica, Opimius, Marius vallott, és én magam is vallok – ha az állam ezért hálás volna, ez örömet okozna, ha azonban hálátlan, balsorsában akkor is jó lelkiismeretére támaszkodhatnak.

Ám e jótéteményért, bírák, a római nép szerencséjét és boldogságtok oltalmazóit, a halhatatlan isteneket illeti hála. Másként nem is vélekedhet senki, csak ha tagadja az isteni erő és hatalom létét, ha sem birodalmunk nagysága, sem a nap, az égbolt csillagképeinek mozgása és a természet rendezett változásai nem győzik meg, sem pedig az, ami a legfontosabb: őseinknek bölcsessége, akik a legnagyobb tisztelettel vettek részt az áldozatokon, szertartásokon és madárjóslatokon, s ezt hagyták ránk, utódaikra is örökül.¹⁰⁴

XXXI. (84) Létezik, bizonyosan létezik ez az erő, és ha testiünkben és erőtlen valónkban is van valami, ami éltet és öntudatot ad, akkor meg kell lennie a természet e hatalmas, remek mozgásában is. Talán csupán azért nem gondolkodnak rá, mert nem nyilvánvaló és nem látható, mintha talán saját szellemünket, mellyel érzékelünk, gondolkodunk, s amelynek köszönhetően most is cselekszünk és szólunk, megláthatnánk, vagy egyáltalán mibenlétét vagy helyét felfedezhetnénk! Tehát maga azon erő, amely folyvást hihetetlen szerencsével és gazdagsággal halmozta el városunkat, elpusztította és tönkretette ezt a dögvészt, először is elbizakodottságot öntve belé, hogy erőszakoskodásával és fegyvereivel fel merje ingerelni e bátor férfiút, és így az győzze le, akit ha ő terít le, örök büntetlenség és kicsapongás jutott volna neki osztályrésze. (85) Nem emberi elhatározás, s még csak nem is a halhatatlan istenek szokványos gondossága alakította így az eseményeket, bírák. Istenemre esküszöm, szerintem azon szentélyek mozdultak meg, és tartották fenn jogukat a megtorlásra, amelyek e vadállatot látták elpusztulni. Hozzátok könyörgök most már, albai dombok és ligetek, benneteket, benneteket hívlak tanúul, és titeket, lerombolt albai oltárok, a római nép szentélyeinek társai és testvérei, amelyeket örültségében hirtelen a legszentebb ligeteket kivágva és letarolva Clodius borított el számtalan hatalmas építményével!¹⁰⁵ Most

a ti szent dühötök és erőtok aratott diadalt, akiket mindenféle bűnével bemocskol! Te is, szentséges Iuppiter Latiaris, akinek tavaid, berkeit és vidékeit gyakorta mindenféle parázna bűnnel szennyezett, végre te is rápillantottál, hogy megbüntesd!¹⁰⁶ Nektek, nektek adózott hát, szemetek láttára, későn, de joggal és megérdemelten bekövetkezett bűnhődésével!¹⁰⁷

(86) Hacsak nem tekintjük véletlennek, hogy éppen a Bona Dea-szentély előtt, amely a derék és tisztos ifjú, T. Sergius Gallus birtokán található, hangsúlyozom, éppen a Bona Dea szeme előtt kapta a küzdelem kezdetekor az első sebet, amely azután nyomorult halálát okozta – úgyhogy ama gyalázatos ítélet mégsem mentette fel, hanem csupán megőrizte e példás büntetés számára. XXXII. Bizonyosan ugyanezen istenek haragja indította csatlósait arra az örülségre, hogy az ősök képmásai, temetési ének, gladiátori játékok, gyászmenet, siratók, beszéd és ravatal nélkül,¹⁰⁸ nem törődve a rátapadt vérrel és sárral, megfosztva az ünnepélyes végtisztességtől – noha ezt még az ellenségek is tiszteletben szokták tartani – hajították a máglyára.¹⁰⁹ Úgy hiszem, a végzet nem engedte, hogy a dicső férfiak képmásai akár a legcsekélyebb fényt is megadják e gyalázatos gyilkosnak, s hogy holtában másutt marcangolják szét, mint ahol már életében ítéletet mondtak felőle.¹¹⁰ (87) Istenemre mondom, már zordnak és kegyetlennek éreztem a római nép szerencséjének istennőjét, hogy oly sok éven át tűrte, hogy Clodius gúnyt űzzön az államból. Paráznasággal mocskolta be legszentebb szertartásainkat, semmissé tette a szenátus tekintélyes határozatait, nyíltan vesztegette meg a bírakat, néptribunusként a szenátust zaklatta, az összes rendeknek az állam megmentése érdekében hozott rendelkezéseit semmivé tönkretette, engem hazámból elűzött, vagyonomból kifogatott, házamat felgyújtotta, gyermekeimet és feleségemet zaklatta,¹¹¹ Cn. Pompeiusnak elvetemült

háborút üzent, magisztrátusokat és magán-személyeket mészároltatott le, fivérem házát felgyújtotta, Etruriát végigdúlta, sokakat kivetett ősi birtokukból és jószágaikból, sokakat zaklatott és gyötört, őrzöngése nem elégedett meg a várossal, Itáliával, a provinciákkal és a küllhoni országokkal, házában már törvényeket vésetett, amelyek rabszolgáinknak szolgáltattak volna ki bennünket, nem volt olyan vagyon, amit ha megkívánt, ne lett volna biztos abban, hogy egy éven belül megszerzi.¹¹²

(88) E tervekkel Milón kívül senki sem szállt szembe. Az egyetlen, aki szembe-szállhatott volna vele, arról úgy vélte, hogy legutóbbi kibékülésük óta lekötöleztette, azt mondogatta, hogy Caesar hatalma őrajta múlik, a derék polgárok elszántságát, amint ezt bukásom is bizonyítja, megvetette, egyes egyedül Milo. XXXIII. Ekkor a halhatatlan istenek – ahogy az imént már mondtam – feltűzelték ezt az elvetemült örülséget, hogy merényletet készítsen elő Milo ellen. Másképp e szörnyeteg nem pusztult volna el, s az állam sohasem élt volna ellene a megtorlás jogával. „*Mint praetort a szenátus biztosan korlátozta volna!*” Azonban amikor ezzel mint magánszeméllyel szemben megpróbálkozott, akkor sem ért el semmit.¹¹³ (89) „*Vajon a consulok határozottan fékeztek volna meg a praetort?*” Egyfelől, ha Milót megöli, csak az ő emberei lehetnek volna *consulok*; másfelől, melyik *consul* lett volna egy olyan *praetorral* szemben elszánt, akinek kapcsán még emlékezett arra, hogy tribunusként milyen kegyetlenül próbára tette a *consulok* bátorságát? Mindent hatalma alá hajtott, megszerzett és megkaparintott volna, törvényalkotásával, amelyet a többi clodiusi törvényjavaslattal együtt megtaláltak nála, rabszolgáinkat szabadosaivá tette volna, végül pedig, ha a halhatatlan istenek nem ösztökélik arra az elvetemültségre, hogy elpuhult ember léte megpróbálja meggyilkolni a legbátrabb férfiót, akkor ma már államotok sem volna! (90)

Vajon *praetorként*, esetleg *consulként* – ha e templomok s maguk a városfalak egyáltalán állva maradhattak volna, ha ő életben marad, és megérhették volna *consulságát* –, de akár csak élő emberként is nem követett volna el gaztetteket, amikor még halottként, csatlósai vezérletével is képes volt a *curiát* lángba borítani?¹¹⁴ Láttunk ennél szomorúbb, keserűbb és gyászosabb eseményt? A szentség, a méltóság, a szellem, a közbölcsesség templomát, a város központját, a szövetségeselek oltárát, minden nemzet kikötőjét, azon otthont, amit a nép egésze bocsátott a szenátorok rendelkezésére, lángba borította, feldúlta, meggyalázta – de nem a tudatlan csöcselék, ami szintén keserves lett volna, hanem egyetlen ember! Hát a hullaégető a halottért erre vetemedett, mire nem vetemedett volna zászlóvivőként az élőért? Éppen a *curiába* vitette, hogy azt gyújtsa fel halálában, amit életében is lerombolt volna!

(91) S még vannak olyanok, akik felpanaszolják a Via Appiát, de a *curiáról* hallgatnak, s akik azt hiszik, hogy utolsó leheletéig védhette volna a *forumot*, noha még a *curia* még tetemének sem állhatott ellen? Támaszszátok fel, ha tudjátok, támasszátok csak fel halottaiból! Meg tudjátok majd törni támadását, noha még a temetetlen holt bosszúálló kísértetének is alig tudtok ellenállni? Talán azokat feltartóztattátok, akik fákllyakkal rohanták meg a *curiát*, csákányokkal özönlöttek el a Castor-templomot és fegyverrel az egész *forumot*? Láttátok, hogy a római népet gyilkolják, hogy a népgyűlést karddal kergetik szét, amely M. Caelius néptribunusra figyelt, arra a közéletben nagy bátorságot, a vállalt ügyben jellemzilárdságot, a derék polgárok szándékai és a szenátus tekintélye iránt odaadást, s Milo iránt e – akár gyűlölet, akár balsors támasztotta – szerencsétlenségében páratlan, emberfeletti és hihetetlen hűséget tanúsított.¹¹⁵

XXXIV. (92) De az ügyről már eleget beszéltem, mindarról pedig, ami nem tar-

tozik az üggyhez, talán már túl sokat is.¹¹⁶ Mi egyéb van még hátra, bírák, mint hogy könyörögve kérjétek benneteket: legyetek irgalmasak e bátor férfiú iránt, amiért ő nem könyörög ugyan, én viszont az ő tilalma ellenére könyörgök és folyamodom? Ne legyetek kevésbé könyörületesek csapán azért, mert zokogásunkat nem kísérik Milo könnyei, ha arca rezzenéstelen, ha hangja és beszéde szilárd és változatlan – nem tudom, hogy nem éppen ezért érdemel-e több segítséget! Hiszen ha a gladiatori küzdelmekben is, ahol a társadalom és a sors legszerencsétlenebbjeiről van szó, azokat szoktuk gyűlölni, akik gyávák, és csúszva-mászva könyörögnek életükért, azokat viszont, akik bátrak, merészek és farkasszemet néznek a halállal, meg szeretnénk menteni – s ha azokat jobban szánjuk, akik nem keresik szánalmunkat, mint akik esdekelnek érte, akkor mennyivel inkább így kell eljárunk a legbátrabb polgárok esetében is! (93) Engem mélyen megráznak, bírák, meghatnak Milo szavai, amelyeket folyvást hallom, amelyek mindennapjaimat betöltik.¹¹⁷ „Éljenek,” – mondja – „*Éljenek polgártársaim épségben, jólétben és boldogságban! Álljon e dicső város, drága hazám, bárhogy bánt is velem! Élvezzék a polgárok a nyugodt közéletet nélkülem, ha már én nem élvezhetem velük együtt – de mégiscsak általam! Magam távozom és elvonulok. Ha tisztességes közösségben nem élhetek, legalább nem szenvedek bectelenségtől, s mihelyst jó erkölcsű, szabad közösségre lelek, megpihenek benne.* (94) „Ó, hiába,” – így szól – „*hiába vállaltam magamra a megpróbáltatásokat! Ó, csalfa remények, hiú ábrándok! Mikor néptribunus létemre ezen elnyomott államban a szenátusnak, mely szinte halott volt, a római lovagoknak, akik erőtlenekek voltak, s a derék polgároknak, akik Clodius fegyvereivel szemben minden méltóságukat föladták, szenteltem magam, gondolhattam volna akkor, hogy valaha is a derék polgárok oltalmát kell majd nélkülözniem? Amidőn téged*” – mert gyakran beszél velem – „*a hazának visszaadtalak,*

gondolhattam-e, hogy nem lesz majd helyem e hazában? Hol van most a szenátus, amelyet követtünk, a római lovagok, a te lovagjaid? Hol a városok támogatása, Itália szava? Hát a te hangod, M. Tullius, amely oly sokakat védelmezett meg? Egyes egyedül rajtam nem tud segíteni, aki oly sokszor tettem ki magam miattad életveszélynek?”

XXXV. (95) Ám ezt sem sírva mondja, bírák, mint én most, hanem ugyanolyan tekintettel, amelyet most láttok. Megtagadja ugyanis, megtagadja tettét, ha hálátlan polgárokért vállalta, de nem tagadja meg, ha azok, akikért tette, rettegnek, és mindenben veszélyt sejtene. Azért vállalta – így mondja –, hogy a népet s a legszerencsétlenebb hordát, amely Clodius vezérletével a javaitokat veszélyeztette, életetek biztonsága érdekében ne csupán bátor kiállásával megnyerje, hanem három atyai birtokának feláldozása árán le is csendesítse. Nem tartott attól, hogy míg a köznépet ajándékokkal csillapította le,¹¹⁸ aközben benneteket nem sikerült megnyernie egyedülálló közéleti érdemeivel. A szenátus jóindulatát még a jelen viszonyok közepette is gyakran tapasztalhatta, s biztos állítja, hogy a töletek és rendetektől kapott számos szerencsekívánatot, támogatást és szíves szót, magával fogja vinni, bármilyen irányba tereli is a végzet élete folyását. (96) Emlékszik arra is, hogy csak a kikiáltó szava maradt el,¹¹⁹ amit nem is hiányolt igazán, ám ami egyedül számított: a nép összes szavazatával *consullá* választotta. Végezetül, ha most e fegyverek mégis ellene fordulnának, akkor is úgy érezné, hogy csak egy gaztett gyanúja, s nem egy valós büntett állt az útjában. Még azt is hozzáfűzi igen helyesen, hogy a derék és bölcs ember nem jutalom reményében szokta a jótetteket keresni, hanem a jót önmagáért cselekszi; ő mindenkor a legragyogóbb tetteket vitte véghez, hiszen egy férfi számára nincsen nagyszerűbb dolog, mint hazáját a veszedelmektől megszabadítani.¹²⁰ (97) Szerencsések, akiket polgártársaik

ezért elismeréssel jutalmaznak, ám azok sem szerencsétlenek, akik jótéteményeikkel polgártársaikat felülmúlták. Az erény minden jutalma közül, ha ezeket rangsorolhatjuk, a dicsőség a legfőbb jutalom, mivel ez az egyetlen, amely életünk rövidegért az utókor emlékezetével vigasztal, amely távollétünkben is jelenlévővé, holtunkban is élővé tesz, s ez az, amelynek lépcsőfokain még az emberek is feljuthatnak az égbe. (98) „*Rólam*” – így szól – „*beszél majd mindenkor a római nép és az összes nemzetek, s híremet sohasem fedí majd hallgatás. Hiszen még most is, noha ellenségeim összes fáklyája ellenem izzítja a gyűlöletet, bárhol gyűlnek is össze az emberek, hálálkodva, szerencsét kívánva ünnepelnek beszédükben. Nem említtem az Etruriában már megült és újra megüendő ünnepet.*¹²¹ *P. Clodius halála óta, úgy hiszem, százegy nap telt el. Ezalatt a római nép birodalmának határait nemcsak tettem híre, de az afelett érzett öröm is bejárta. Bárhol legyen is testem, nem aggaszt, mert nevem dicsősége eljutott már minden földre, és mindörökké ott is lakozik majd!*”

XXXVI. (99) Mindezt gyakorta elmondta nekem négy szemközt, én viszont most nyilvánosság előtt szólok hozzád, Milo: „*Ha ez a meggyőződésed, nem dicsérhetlek érte eléggé, de minél emelkedettebb isteni erényed, annál fájdalmasabb elszakadnom tőled. S ha elragadnak tőlem, még azon panaszban sem nyerhetek vigaszt, hogy azokra haragudhatnék, akik ilyen súlyos sebet ejtettek rajtam. Hiszen nem ellenségeim fosztanak meg tőled, hanem leghűbb barátaim, akiktől sohasem szenvedtem kárt, hanem mindig csak szíveséget kaptam.*” Sohasem okozhattok nekem olyan rettentő fájdalmat – hiszen mi lehet ilyen fájó –, hogy megfélekedzem arról, hogy mindig milyen nagyra értékeltetek. Ha azonban ti megfélekedtetek róla, ha bennem valamit kárhoztatok, miért nem inkább rajtam, s miért Milón toroljátok meg? Hiszen ha valami történnék velem, csodálatosan fejezném be életemet, e szörnyű csapást nem kellene

meglátnom! (100) Most csak az az egyetlen vigasz éltet, hogy te, T. Annius, sohasem kényszerültél nélkülözni szeretetemet, támogatásomat és hálámat. Érdekedben vontam magamra a hatalmasok gyűlöletét, gyakran tettem kockára testi épségemet és életemet ellenségeid fegyvereivel szemben, sokak előtt vettem magam földre érted könyörögve, magam és gyermekeim vagyonát és javait is rendelkezésedre bocsátottam, ha szorult helyzetbe sodródtál, s ha erőszakot forralnak ellened, vagy életveszély leselkedik rád, ma is magamra vállalom. Mi van még hátra? Mi többet tehetek irántam tanúsított szívességidért cserébe, mint hogy jövendő sorsodban, bármilyen legyen is, osztozom veled? Nem háritom el magamtól, és nem vonakodom, hozzátok azonban azért könyörgök, bírák, hogy vagy még az ő felmentésével növeljétek azon jótétemények számát, melyeket irántam tanúsítottatok, vagy pedig nézzétek végig, hogy száműzetésével azok is semmivé válnak!

XXXVII. (101) Könnyeim azonban nem hatják meg Milót – valami hihetetlen lelkierő van benne –, azt tartja száműzetésnek, ahol nincs hely az erény számára, a halált pedig természetes végnek, nem pedig büntetésnek véli. Maradjon is olyan a jelleme, amilyennek született! Hogyan? Ti azonban, bírák, milyen szellemben éltek majd a jövőben? Milo emlékét megőrzitek, őt magát azonban elűzitek? A föld bármely pontja méltóbb lesz arra, hogy befogadja bátorságát, mint az, ahonnan származik? Benneteket szólítalak, bátor férfiak, akik már sok vért ontottatok a hazáért, a győzhetetlen polgárt fenyegető veszedelemben benneteket szólítalak, *centuriók*, és benneteket, katonák! Nem csupán személynévként, hanem e törvényszék fegyveres oltalmazóiként álltok itt, miközben e rettenthetetlen férfierényt városunkból elűzik, kivetik, és elkergetik? (102) Ó, én nyomorult, én boldogtalan!¹²² Te, Milo, el tudtad érni, hogy ezen emberek

hazahívjanak, én pedig még azt sem, hogy ugyanők itt tartsanak? Mit felelek majd gyermekeimnek, akik téged második atyjukként tisztelnek? Hát neked, Quintus fivérem, aki távol vagy, s azon időkből társam voltál!¹²³ Hogy nem tudtam Milo életét azok segítségével megmenteni, akik révén ő az enyémet megmentette? S miféle ügyben nem tudtam megmenteni? Amely minden népet hálára kötelez! Kitől nem tudtam megmenteni? Azoktól, akik a legtöbbet nyertek Clodius halálával! Ki könyörgött érte? Én!

(103) Milyen rettenetes bünt forraltam, milyen fertelmes gazztetet követtem, bírák, amikor kinyomoztam, feltártam, lelepleztem, és eltiportam közös veszedelmünk áruló jeleit? Az engem és enyémet sújtó összes fájdalom e forrásból ered. Miért akartátok, hogy hazatérjek? Hogy végignézzem azok elűzetését, akiknek a segítségével hazatérhettem? Könyörgök, ne tegyétek hazatérésemet keserűbbé, mint amilyen távozásom volt! Mert hogyan érezhetném, hogy visszahe-lyeztek korábbi jogaimba, ha elszakítanak azoktól, akik jogaimba visszahelyeztek?

XXXVIII. Inkább azt adnák meg a halhatatlan istenek – ne sértsen, hazám, hogy így szólok, hiszen attól félek, gyalázkodásnak tűnik, amit Milo iránti jó szándékból mondok –, hogy P. Clodius éljen, mi több, legyen *praetor, consul, dictator*, mintsem hogy e látványt kelljen szemlélnem! (104) Ó, halhatatlan istenek! Milyen bátor férfiú, akit nektek, bírák, kellene megoltalmaznotok! „*Semmiképpen sem,*” – mondja ő – „*inkább nyerje el ő megérdemelt büntetését, mi pedig majd ehviseljük, ha kell, a nem nem érdemelt büntetést!*” A haza javára született – s mégse hazájában haljon meg, s ha úgy hozná a sors, még csak ne is hazájáért? Szelleme emlékét mindörökre megőrzitek majd, de azt nem engeditek, hogy testét Itáliában fedje sír? Azt az embert száműzze bárki is ítéletével e városból, akit, ha száműztetek, minden város magához akar majd kötni? (105) Ó, boldog

az a föld, amely e férfit befogadja, hálátlan ez, ha elúzi, s nyomorult, ha elveszíti! De be kell fejeznem, hiszen könnyeimtől elcsuklik szavam, ő nem engedi, hogy könnyeimmel védelmezzem. Könnyörögve kérek benneteket, bírák, hogy ítéletek meghozatala során valós meggyőződéseket bátran fejezzétek ki! Bátorságotokat, igazságosságotokat és hűségeteket, higgyceteket nekem, az tartja majd legtöbbször, aki a bírák kijelölése során a legderekabb, legbölcsebb és legbátrabb férfiakat választotta ki!¹²⁴

JEGYZETEK

¹ A Titius Annius Milo védelmében született és teljes terjedelmében ránk maradt beszéd 52. áprilisának elején hangzott el a Milo elleni büntetőperben. Milo ellen *vis*, vagyis a közrendet/köznnyugalmat sértő erőszakos cselekmények, egész pontosan Clodius utcai harcok során történt meggyilkolása miatt emeltek vádat a Pompeius mint *consul* által külön e tényállásra megalkotott törvény alapján.

A Rómában garázdálkodó, magánhadsergként bevetett – egyrészt Clodius, másrészt Milo által vezetett – fegyveres bandák terrorja 58-tól 52-ig egyre nagyobb fenyegetést jelentett nem csupán a közbiztonság, hanem a köztársasági államrend számára is. Clodius a triumvirek felbujtására állította fel saját „hadsergét”, hogy 58-ban elérje Cicero száműzetését és a triumvirátus számára kellemetlen egyének kirekesztését a közéletből. Clodius ekkortájt Róma tényleges urának érezhette magát, s fegyveres hordáival igyekezett minden lehetséges ellenállást elfojtani. Nemcsak Pompeiust provokálta – a Pompeius által fogolyként Rómába hozott Tigranesnek segített a menekülésben (Cic. *Att.* 3, 8, 3), s a Pompeius rendelkezése szerint Deiotarus király területéhez tartozó szentélyt nagy összegért eladta Brogitarusnak, akinek önkényesen még királyi címet is adományozott (Cic. *Sest.* 56) –, aki immáron nem érezvén magát biztonságban nem mutatkozott a nyilvánosság előtt (Cic. *Sest.* 15. 69), hanem az őt hatalomba segítő Caesaral is szembe fordult, olyannyira hogy tribunusi

működése végén már a caesari törvények és rendelkezések érvényességét is megkérdőjelezte. A Clodiust hatalomba segítők számára ekkor vált végleg világossá, hogy védencük támogatásával milyen végzetes hibát követtek el. Clodius alkalmatlan volt politikai szövetségeseinek, s az optimatáknak ekkor lehetőségük nyílt volna arra, hogy politikai egységet kovácsolva a káosz és a terror által fenyegetett Pompeiust a Clodiust a népröbunusi tisztséghez juttató Caesarról leválasztva saját oldalukra állítsák. Az optimaták azonban nem kicsinyes belviszályokban örölték fel erőiket, s az egykori szövetségeseik, Pompeius és Crassus sem tudtak megegyezésre jutni, így az optimaták klikkjei, Pompeius, Crassus, a Cicero-hívek, Clodius és a söpredék mind különutas megoldásokon töprengtek, nem tudván, hogy a hosszú távú politikai irányokat Caesar galliai táborában határozzák meg.

Mintegy Clodius dühöngését ellensúlyozandó Pompeius felbujtotta Milót, hogy szintén állítson és fegyverezzen fel egy magánhadsergként használható bandát, s innentől éveken át immáron két, egymás ellen küzdő horda veszélyeztette a belbiztonságot egészen 52. január 18-ig, amikor Rómától hozzávetőleg húsz km-re a Via Appián dülő harcban Clodiust megölték. A közélet viszonyai már 53-ban tarthatatlanná váltak, ugyanis Pompeius rendkívüli *imperiumra* akarván szert tenni gondoskodott arról, hogy júliusig *magistratusok* nélkül maradjon az államszervezet. A következő év *consulatusára* Milo mellett P. Plautius Hypsaecus és Q. Caecilius Metellus Pius Scipio Nasica pályáztak. Az optimata érdekeket követő Milót Pompeius nem támogatta, ám vesztegetéssel és terrortal Clodius is küzdött ellene – így állhatott elő az a helyzet, hogy 52. január 1-jén egyetlen *consul* sem léphetett hivatalba.

A Clodius halálával végződő, Bovillae melletti összecsapás – ami nagyban felgyorsította az eseményeket, a szenátus és Pompeius közti kiegyezést s ezzel a polgárháború kirobbanását – a következőképpen zajlott le. Milo Lanuviumba igyekezett, Clodius pedig a Bovillae és Lanuvium között fekvő Ariciából tartott hazafelé. Milo és felesége, Fausta kocsiját számos rabszolga követte, köztük gladiátorok is, a lovon közeledő Clodiust hozzávetőleg harminc rabszolga és három római polgár kísérte. Milo két gladiátora összetűzésbe keveredett Clodius rabszolgáival, Clodius a zajt

hallván hátrafordult, és a vállán sebet kapott. Nagyobb küzdelem kerekedett, a sebesült Clodius egy közeli fogadóba vitték. Milo mindezt látván megrohmozta a fogadót, Clodius előrángatták rejtékhelyéről, és számos törszúrással végeztek vele. A holttestet otthagyták az úton, s azt egy Rómába tartó szenátor találta meg, és vitette be a városba.

Clodius halála hatalmas zavargásokat eredményezett Rómában, hívei a Curia-ba vitték a holttestet, s ott máglyán elégették – ennek során a Curia épülete és a szomszédos Basilica Porcia is a lángok martaléka lett. A szenátus erre a *senatus consultum ultimum*-mal elrendelte a „szükségállapotot”, az *interrex* – vagyis a szenátus kijelölt tagja, aki a *consuli* hivatal betöltetlensége idején öt napig ellátta azok feladatát –, a néptribunusok és Pompeius mint *proconsul* kapták a feladatot, hogy az állam biztonságáról gondoskodjanak, illetve Pompeius felhatalmazást kapott, hogy egész Itáliában sorozást tartson. Pompeius tárgyalásokat kezdett M. Cato Porciusszal, a szenatori párt prominens képviselőjével és Caesarral, hogy valamiféle kivételes, a politikai helyzet indokolta *imperium*-ot kapjon, s hozzávetőleg hatvan nappal később elnyerte az addig ismeretlen és közbizonylatilag definiálhatatlan *consul sine collega* tisztséget, vagyis egyfajta *dictatori* felhatalmazottságra tett szert.

Pompeius megválasztása után néhány nappal két törvényjavaslattal állt elő, amelyek közül az egyik a Milo felelősségre vonására szolgáló *lex Pompeia de vi* nevet viselte. Az személyre szabott, kivételesen szigorú eljárási rendet is előíró törvényjavaslat ellen mind a szenátus, mind pedig M. Caelius Rufus, Milo párthíve tiltakozott, Pompeius azonban a népgyűlésnél keresztülvitte a törvényt, s a Milo felett ítélező esküdtbírók elnökévé (*quaesitor*) kinevezték L. Domitius Ahenobarbust. Vádlóként a meggyilkolt Clodius két unokaöccse, a későbbi triumvir, Marcus Antonius és P. Valerius Nepos lépett fel. A védelmet – lévén, hogy többek között Milónak köszönhette, hogy hazatérhetett száműzetéséből – Cicero vállalta, s ezzel nagyban veszélybe sodorta Pompeiushoz és Caesarhoz fűződő viszonylag kiegyensúlyozott, ám igencsak törékeny viszonyát, valamint magára vont Clodius híveinek, köztük három néptribunus, T. Munatius Plancus, Q. Pompeius Rufus és (az utóbb történetíróként

hírnevet szerzett) C. Sallustius Crispus támadásait.

Az első, április 4-én tartott tárgyaláson keletkezett zavargások után Pompeius csapatai szállták meg a *forum*-ot, április 7-én azonban a Clodius-párti néptribunus, Munatius Plancus felszólította híveit, hogy a jelenjenek meg teljes létszámban a másnapi, a pert bezáró tárgyaláson. Április 8-án Róma minden üzlete zárva tartott, a katonaság ellenőrzése alá vonta a *forum*-ot és környékét, s az idő rövidsége miatt Cicero egyedüli védőként ragadta meg a szót, azonban az ellenpárt idegőrlő lármája és fenyegető demonstrációja miatt össze-zavarodott, és mondandóját összefüggéstelenül és meggyőzőerő nélkül adta elő. A per Cicero egyik legnagyobb törvényszéki vereségével zárult, az ötvenegy esküdtbíró közül harmincnyolcan voksoltak Milo bűnössége mellett, aki rögvest önkéntes száműzetésbe vonult Massiliába.

A ténylegesen elhangzott beszédet gyorsírással rögzítették, amit még Quintilianus is olvashatott. Az utókorra azonban csak a Cicero által lecsiszolt, kerek egészé formált, átstilizált változat maradt, az a beszéd, amit a szónok április 8-án el akart volna mondani, ha nem rettent volna meg a fenyegető söpredék terrorjától. E közzétett mestermű egy példányát Milóhoz is eljuttatta, aki állítólag örömet fejezte ki afelett, hogy ha Cicero akkoriban a bíróság előtt is így beszélt volna, akkor most nem ehetné a kizárólag Massiliában halászható kiváló halfajtát. (Dio Cass. 40, 54, 2)

Az *oratio* bevezetése már azt a benyomást kelti, mintha 52. április 8-án hangzott volna el, azonban a későbbi, a helyzetet nem ismerő olvasó számára is érzékeltetővé teszi a *forum*-on uralkodó hangulatot. (Cic. *Mil.* 1–6) Szinte magunk előtt láthatjuk a szónokot, a vádlottat, a bírakat, a katonaságot, a felfegyverzett bandát, Pompeiust és Clodius híveit. A szónok azonnal mintegy magát igyekszik meggyőzni, hogy a katonaság csupán a rend fenntartását szolgálja, Clodius híveivel, az agresszív kisebbséggel szemben pedig kellő határozottsággal kell fellépni. Saját félelmének elismerése egyúttal a hallgatóságához intézett felhívás (Cic. *Mil.* 4), miszerint Milo tettét inkább elismerés, semmint gáncs illeti, hiszen ezáltal súlyos szorongatottságból mentette meg az államot, ám erre a szónok csak azt követően kíván kitérni, hogy jogilag tisztázta Milót: jogos védelmi helyzetben cselekedett. (Cic. *Mil.* 5. sk.)

A *narratio*ban a szónok nem kezd közvetlenül a vádakkal foglalkozni, hanem ehelyett vázolja az ügy politikai és jogi háttérét – megjelenítve mind az ellenfél, mind a saját verzióját. (Cic. *Mil.* 7–23) Ennek során kitér a jogos védelmi helyzet, a szenátusi álláspont és a pompeiusi intézkedések elemzésére. A jogos védelmi helyzet taglalása a közismert „*vim vi repellere licet*”, illetve „*arma armis repellere licet*” alapelvben foglalható össze (Cic. *Mil.* 7–11), ami kiválóan alkalmas arra, hogy a bírákban bizalmat ébresszen, még mielőtt az ügy konkrét körülményei mérlegre kerülnének. Cicero értelmezésében a szenátus egyértelműen Milo mellett foglalt állást, hiszen a január 18-i eseményeket – a Curia felgyújtását – is törvénytelennek minősítette, s ezzel úgyszólván legitímálta Clodius megölését. (Cic. *Mil.* 12–14) Pompeius rendelkezéseinek, a *lex Pompeia de vi* keresztülvitelének magyarázata kapcsán már lényegesen nehezebb feladattal küzd meg – látszólag eredményesen. Ellenpéldákkal igyekszik igazolni, hogy Pompeius miért kényszerült rendkívüli törvényszék felállítására: mindezt nem Clodius személye, hanem a közállapotok kényszerítették, s annál is inkább ügyelnie kellett az objektivitás, illetve az objektivitás látszatának fenntartására, mivel Clodius ellensége, Milo pedig barátja volt – a szigorú eljárási rend nem kizárja, hanem elősegíti az igazságos ítélet meghozatalát. (Cic. *Mil.* 15–22) A tett leírása során először az indítékokat (Cic. *Mil.* 24–26), majd az események lefolyását vázolja. (Cic. *Mil.* 27–29) Rendkívüli taktikai érzékkel Clodius motivációját, illetve Clodiusnak mint az események katalizátorának szerepét domborítja ki: Clodius *praetori* hivatalra pályázott, ám ezen, az államrendet veszélyeztető tervét Milo esélyei a *consulatus*ra kudarccal fenyegették. Erre elhatározta, hogy végez Milóval, s nemcsak a szándékát, hanem gyalázatosa tette kivitelezésének napját is előre bejelentette. (Cic. *Mil.* 24. skk.) Az események leírásában a szerepek világosan le vannak osztva: Clodius az elszánt merénylő, a béke és a köznyugalom megzavarója, Milo pedig a békés utazó, az állam megmentője. A küzdelem leírása rövid és egyértelmű: Clodius emberei rejtekből támadtak, Milo védekezni próbált, rabszolgái pedig, miután arról kaptak hírt, hogy urukat meggyilkolták, végeztek Clodiuszal. (Cic. *Mil.* 29) A cicerói narratíva alapvetően eltér a Kr. u. I. századi Cicero-kommentátor, Asconius Pedianus

fentebb vázolt elbeszélésétől. A szónok mindenestül mellőzi, hogy a sebesült Clodius rabszolgái egy fogadóba vitték, valamint hogy Milo emberei szabályos ostrom alá vették a fogadót. Cicero számára kedvező lehetett a vád szintén igencsak tendenciózus elbeszélése, amely szerint Milo előre kitervelte Clodius meggyilkolását. Mindebből jó eséllyel megállapítható, hogy a két ősellenség találkozása és az összecsapás kirobbanása a véletlenek szerencsétlen összjátékának volt köszönhető. A vád Milo oldalán akarta a szándékosságot bizonyítani, a védelem ezzel szemben Clodius részéről igyekezett az előre megfontoltságot megkérdőjelezhetetlenné tenni. E nem túl szerencsés érvelési taktika csak olyan bírák esetén arathatott volna sikert, akik a jogi érvelést pusztán formalitásnak tekintve, az ügyet kizárólag politikai szemszögből értékelve hajlandók lettek volna a nyilvánvaló ferdtételeknek hitelt adni. A Milo részéről fennálló jogos védelmi helyzet megkérdőjelezhetetlen voltát kiindulási pontként elfogadhatni igyekvő cicerói érvelés az ügyet egyoldalúan politikai nézőpontból szemlélő bírákat feltételez.

Cicero érvelése ugyan nem minden pontot követi talán a tényeket, azonban teljességgel koherens rendszert alkot: az *argumentatio* mindenestül alkalmazkodik a vázolt tényálláshoz, s ekképpen a két rész minden ponton erősíti egymást. (Cic. *Mil.* 32–71) A két fél, Clodius és Milo előéletének és jellemrajza (Cic. *Mil.* 32–43) és a ténykörülmények, a helyszín és az időpont leírása (Cic. *Mil.* 44–56) precízen rímeli az események korábbi rövid vázlatára. (Cic. *Mil.* 24. skk.) Az elbeszélés lineáris voltát semmi sem töri meg, s a megismélt, ám immáron részletesebb narratíva kiválóan alkalmas – lett volna, ha így hangzott volna el – a bírák, illetve az olvasók meggyőzésére. Csak az *argumentatio* harmadik, „*extra causam*” harmada lép túl az egyenes vonalú okfejtésen: a Clodius halála után körülményeket taglalva Milo utóbb kikövetkeztethető indítékaival foglalkozik, rabszolgái felszabadításával – amivel kiküszöbölte a tortúrával kikényszeríthető vallomásokat –, illetve azonnali visszatéréssel Rómába, amivel úgymond jó lelkiismeretét bizonyította. (Cic. *Mil.* 57–71) Ezen okfejtéssel igyekszik a bírák Pompeiustól való félelmét csökkenteni, aki – amint Cicero helyesen érezte – az általa vágyott bírói döntés legfőbb akadályát jelentette. A főrész utolsó részében Cicero – az egykori *conservator civium*

(Cic. *Mil.* 73) – hangsúlyozza, hogy Clodius megölésével Milo a *tutor et procurator rei publicae*, illetve *conservator tanti populi* nagy veszedelemtől mentette meg az államot: olyan megbecsülést és elismerést érdemelne, mint a zsarnokölők a görögökénél – ha pedig előre megfontolt szándékkal szabadította volna meg Rómától a *tyrannustól* (Cic. *Mil.* 35. 72), Clodiustól, nem pedig jogos védelmi helyzete okán, még nagyobb dicséret illelné. (Cic. *Mil.* 80. 83) Természetesen mindez csupán hipotetikus állítás, hiszen – amint Cicero állítja – Milo tette nem a jogellenességet kizáró körülmény folytán nem büntetett, viszont jól érzékelteti a jogi és politikai, a racionális és érzelmi viszonyulás közti ellentétet. (Cic. *Mil.* 72–91)

A *peroratió*ban folytatódik az *extra causam* érvelés. (Cic. *Mil.* 92–105) Minthogy a nem éppen konfliktuskerülő és kevésbé békeszerető Milo személyisége nem teszi lehetővé, hogy a szónok a szokványos, a vádlott nevében a bírákhoz intézett könyörgéssel zárja beszédét, védencét az állam javát szinte sztoikus lelkiülettel védő hőssé stilizálja, a könyörgő szerepét pedig maga veszi át, megosztva a hallgatósággal abbéli félelmét, hogy nem tudja majd megmenteni a száműzetéstől azon férfit, aki számára a száműzetésből való visszatérést biztosította.

² Az *oratio* elején félelmet emlegetni bevett szónoki toposz volt, amivel a szónok a hallgatóság rokonszenvét igyekezett megnyerni, illetve bizonyítani próbálta, hogy tisztában feladata és felelőssége súlyával, valamint kifejezte az értő hallgatóság iránti nagybecsülését abban reménykedve, hogy nem okoz majd nekik csalódást – vö. Cic. *De orat.* 1, 119. skk. Cicero maga is gyakran élt e toposszal – vö. Cic. *Rosc. Am.* 9; *Deiot.* 1. A *Pro Milone* nyitását Quintilianus mint példaértékű *exordiumot* említi – vö. Quint. *inst.* 11, 3, 47. skk.

³ A Milo felett ítélező *quaestio* harmadrészt szenátorokból, harmadrészt lovagokból, harmadrészt pedig *tribuni aerarii*ből – egy, a lovagokhoz közeli osztályból – állt.

⁴ Cicero, akinek már korábban száműzetésbe kellett mennie, ahonnan Milo segítségével hazatérhetett, és Milo, akit a per kapcsán száműzetés fenyeget.

⁵ A derék polgárok (*boni*) nem más, mint az optimaták, a gazok (*improbi*) pedig azok ellenségei, a felforgató elemek.

⁶ Az *exordium* végén következik az ügy jogkérésének (*stasis, status, quaestio, constitutio*) leírása. Az ügy kezelésének módozatai az antik szónoki teória szerint: a *status coniecturalis* esetén azt a kérdést kellett tisztázni, hogy a gyanúsított elkövette-e a tettet, vagyis a kérdés az elkövető személyére irányul, a *status definitivus* a beismert tett jogi minősítésére vonatkozik, a *status generalis* vagy *qualitativus* esetén azt vizsgálták, hogy az elkövetett cselekmény adott büntetőtörvény hatálya alá tartozik-e, a *status translativus* esetén pedig, hogy melyik törvény alkalmazandó, illetve melyik törvényszék kompetens az ügyben. A *status generalis* nagyjából megfeleltethető a mai jogellenességet kizáró okoknak – pl. jogos védelem, szükséghelyzet stb. Mások mellett érveltek, hogy az ügy a *status generalis* szemszögéből bírálható el, nevezetesen, hogy Clodius megölése azért nem bűncselekmény, mert az állam érdekét szolgálta, vagyis teljes joggal került rá sor. Cicero nem ezt az utat választotta, mivel sem a *deprecatio* eszközhöz (amellyel a vádlott beismerte bűnösségét, és korábbi érdemeire hivatkozva kér kegyelmet), sem a tettet az állam érdekében történt cselekményként beállító *comparatio* lehetőségéhez nem kívánt nyúlni. Érvelésében a *relatio criminis* eszközhöz nyúl, és azt akarja bizonyítani, hogy Clodius szándékozott meggyilkolni Milót, az pedig csupán önvédelemből cselekedett. Ugyanakkor megállapítható, hogy a jogos védelmi helyzetre való hivatkozás stabil jogi és politikai alappjáról kiindulva egyáltalában nem fektet kisebb súlyt az érzelmi ráhatásra, és él a *comparatio* eszközével, vagyis egyúttal Milo önvédelemből elkövetett tettet az állam számára hasznos fejleményként állítja be.

⁷ A szónok előre bejelenti beszédének két fő részét: a *causát*, vagyis tényállás leírását (24–71) és az *extra causam* részt, vagyis a politikai okfejtést (72–91).

⁸ Az *argumentatio* bejelentése: 7–23. Ennek keretében a szónok felvázolja az előtte álló feladatokat, miszerint a következő három pontot kell cáfolnia: mindenkit, aki ölt, halálra kell ítélni (7–11); a szenátus Milo tettét államellenes cselekménynek minősítette (12–14); Pompeius kifejezetten Milo megbüntetése céljából alkotott új törvényt (15–23). Ha tehát e pontokat megcáfolta, érvelésének nyitott fülekre kell találnia a bíráknál.

⁹ A hagyomány szerint Tullus Hostilius idején a Róma és Alba Longa között a vezető hatalmi pozícióért dúló harcot két hármast, a római Horatiusok és az albai Curatiusok küzdelme döntötte el, amelyből egyedüli túlélőként a cselhez folyamodó M. Horatius tért haza élve. Amikor nővére megpillantotta fivérét a jegyesétől zsákmányolt fegyverekben, jegyesét gyászolva zokogásban tört ki, mire fivére megölte mondván, hogy így kell járnia minden római nőnek, aki meggyászolja az ellenséget. Miután M. Horatiust emberölésért halálra ítélték, a népgyűléshez fellebbezett, és kegyelmet kapott. Az római hagyomány szerint ez volt a legkorábbi emberölési per, illetve a népgyűléshez folyamodó fellebbezés (*provocatio ad populum*) legkorábbi alkalmazása. Vö. Liv. 1, 24–26.

¹⁰ P. Africanus Scipio a Velleius Paterculus által hagyományozott elbeszélés szerint C. Papirius Carbo (néptribunus 131-ben vagy 130-ban) kérdésére, miszerint joggal ölték-e meg Tiberius Gracchust, azt felelte, hogy amennyiben az önkényesen magához akarta ragadni a hatalmat, akkor jogosan kellett meghalnia. Vö. Vell. 2, 4, 4.

¹¹ C. Servilius Ahala megölte az önkényuralomra törő Sp. Maeliust. Először elítélték, azonban hamarosan, 435 táján visszahívták a száműzetésből – vö. Cic. *Cat.* 1, 3.

¹² P. Cornelius Scipio Nasica (*consul* 138-ban) és L. Opimius (*consul* 121-ben) gyilkolták meg a Gracchusokat – vö. Cic. *Planc.* 88.

¹³ Marius 100-ban a szenátus parancsára határozottan fellépett korábbi politikai szövetségese, L. Apuleius Saturninus néptribunussal szemben.

¹⁴ A szenátus 63. december 5-én adott felhatalmazást Cicerónak mint *consul*nak az összeesküvő catilinariusok kivégeztetésére a *senatus consultum ultimum* keretében. Utalás az anyagyilkos Orestes történetére, akit végül Athéné ítélete felmentett.

¹⁵ Az éjjeli, illetve nappali, de fegyverrel támadó tolvaj megölését a tizenkettőblás törvény jogszerűnek minősítette, vagyis ezen eset nem volt emberölésként büntetendő a jogellenességet kizáró ok miatt – vö. Cic. *Tull.* 47. skk. Utóbb, a köztársasági kor végén a jogos védelem és a sükséghelyzet e körét szűkebbre vonták.

¹⁶ Ezen, a természetjogról (*ius naturale*) szóló mondatot Cicero retorikaelméletében a párhuzamos szerkesztés, a *concinntitas* iskolapéldájaként idézi – vö. Cic. *Or.* 165.

¹⁷ Utalás a Sulla által kibocsátott *lex Cornelia de sicariis et veneficis*re.

¹⁸ Utalás Clodius párthívére, T. Munatius Pancus Bursára, akinek a tűzvész miatt el kellett hagynia a *forum* szónoki emelvényét.

¹⁹ Utalás a *lex Cornelia de sicariis et veneficis*re és a *lex Plautia de vi*re.

²⁰ A házasságtörés említése a Caesar második feleségével, Pompeiára, illetve a Bona Dea ünnepén kirobottan botrányra utal. 62. decembere elején ülték meg Caesar, a főpap (*pontifex maximus*) házában Róma előkelő asszonyai – köztük a Vesta-szüzek is – a Bona Dea ünnepét. Rómában egy *imperiummal* rendelkező *magistratus* házában tartották a szertartást, amin csak az uralkodó osztály nőtagjai és a Vesta-papnők vehettek részt, az ünnepet a *magistratus* felesége vezette. Jelen eset szempontjából különös jelentőséggel bír, hogy a szertartásról minden hímnemű élőlény – legyen az ember, avagy állat – szigorúan ki volt zárva. Arról, hogy ezen az éjszakán mi történt, a történetírói források nem adnak minden ponton egységes képet, a következő azonban meglehetősen biztonsággal megállapítható: Clodius valahogyan bejutott a házba (Plutarchos szerint nyitva találta az ajtót, és úgy ment be). Hárfásnőnek álcázta magát, ám Plutarchos és Appianos azon állítása, miszerint az álcázást nagyban megkönnyítette, hogy ekkor tájt még nem kellett borotválkoznia, téves, elfeledkeznek ugyanis arról, hogy a Bona Dea-botrány idején Clodius már huszonkilenc-harmincéves volt. Dio Cassius közlése szerint célja Caesar feleségének, Pompeiának elcsábítása volt (ami Dio Cassius szerint meg is történt), ám ez egyáltalán nem biztos. A megzavart ünnepet utóbb a Vesta-papnők megismételték (*instauratio*). A *senatus*ban a Bona Dea-botrányt Q. Cornificius hozta fel először, a testület pedig a Vesta-papnők és a *pontifex*ek elé utalta, akik a *pontifex maximus*, Caesar elnöke alatt ülték össze. A vádemelés valamikor 61. március 15-e előtt megtörtént. Magáról a perről igen keveset tudunk. A vád ellen Clodius azon alibit kívánta igazolni, hogy a Bona Dea-szertartás napján nem Rómában, hanem Interamnában volt. Ezen alibit megdöntendő tanúként lépett fel számos, a Bona Dea-ünnepen részt vevő nő, köztük Caesar anyja, Aurelia és Caesar nővére, Iulia is. Cicero hasonlóképp tanúvallomást tett arról, hogy a szertartás napján Clodius meglátogatta Rómában – egyes

források szerint e látogatás a botrány előtt három órával (azaz késő este), más értelmezések szerint a reggeli köszöntés alkalmával történt. Clodius végül felmentették. A per nem Cicero kívánsága szerint dőlt el, és tanúvallomása révén Clodiusban halálos ellenségre tett szert, ami további pályafutására nézve tragikus fordulatot – száműzetést – jelentett. Ehhez lásd Cic. *Att.* 1, 13, 3; *har. resp.* 37; Vell. 2, 45, 1; Plut. *Cic.* 28; *Caes.* 9; Suet. *Iul.* 6, 2; *App. civ.* 2, 14, 52; Dio Cass. 37, 45; Liv. *perioch.* 103.

²¹ M. Aemilius Lepidus (*consul* 46-ban és 42-ben), Octavianus és Antonius mellett a második triumvirátus tagja. A Clodius meggyilkolása utáni zavargások Lepidus ellen is irányultak, mivel ő töltötte be az *interrex* tisztségét. *Interrexet* eredetileg a király halálakor választottak a köztes időszakra, utóbb a *consul* halála vagy a sikertelen *consul*választás esetén bízták meg e funkció keretében a szenátus egy tagját egyfajta „ügyvivő *consuls*ággal”.

²² A szenátusban bármelyik szenátor elérhette a „*Divide!*” követeléssel, hogy egyazon javaslat részleteiről elkülönítve szavazzanak.

²³ Az *optimata* körök igyekeztek megakadályozni a *lex Pompeia de vi* megalkotását, a Clodius ügyet az állam számára károsnak és helytelennek nyilvánították, és azon munkálkodtak, hogy az ügyet a meglévő törvényi rendelkezések alapján bírálják el. Pompeius a Clodius párthívei közé tartozó néptribunus, Munatius Plancus *intercessio*ja segítségével tudta keresztülvinni törvényjavaslatát.

²⁴ Utalás az ítélelhozatal során a szavazótablára írandó kezdőbetűkre: a megmentést a felmentő szavazatot jelző *A* (*absolvo*), az elítélést pedig a *C* (*condemno*) jelentette.

²⁵ M. Porcius Cato Uticensis (*praetor* 54-ben), sztoikus bölcselő és az *optimata* párt előharcosa. Anyai nagybátyja az a M. Livius Drusus (néptribunus 91-ben) volt, akinek meggyilkolása a szövetséges háború kirobbanásának egyik indítékául szolgált.

²⁶ P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus minor, Karthago és Numantia elfoglalója 129-ben bekövetkezett halálát a szóbeszéd szerint politikai ellenségei okozták.

²⁷ Appius Claudius Caecus – *consul* 307-ben és 296-ban, *ensor* 312-ben. Vö. Cic. *Cael.* 33. sk.

²⁸ M. Papirius Maso – Pompeius párthíve. Az említett esemény 58-ban történt.

²⁹ A Castor-templom a forum déli részén helyezkedett el, s gyakorta szolgált a szenátusi ülések helyszínéül.

³⁰ Vö. Cic. *Sest.* 69; *har. resp.* 49.

³¹ Utalás az 56 tavaszán tartott lucai konferenciára, s egyúttal ironikus vágás Pompeius felé.

³² L. Domitius Ahenobarbus (*praetor* 58-ban, *consul* 54-ben) – a néppárti törekvések elszánt ellenlábas.

³³ Az esküdtstűk elnökének dicsérete bevett retorikai toposz, itt azonban határozott funkcióval bír, ugyanis noha Pompeius nyilvánvalóan azért jelölte ki *quaesitor*nak L. Domitius Ahenobarbust, mert célja Milo elítélése volt, a szónok arra próbálja nyomatékosan felhívni a figyelmet, hogy 58-ban *praetor*ként a legerélyesebben fellépett Clodius ellen.

³⁴ Clodius eredetileg az 53-as esztendő egyik *praetori* tisztségére pályázott, ám pályázatát visszavonta, mivel 54-ben és 53 első felébe sem *consul*-, sem *praetor*választásokra nem került sor. L. Aemilius Lepidus Paullus (*praetor* 53-ban, *consul* 50-ben) – a triumvir fivére. Utalás a *lex Villia annalis*ra, amely alapján két állami tisztség betöltése között legalább két hivatal nélküli évnek kellett eltelnie – Clodius 56-ban töltötte be az *aedilisi* tisztséget. Utalás a kedvezőtlen előjelekre.

³⁵ A *tribus Collina*nak mint városi szavazóközletnek igencsak rossz volt a híre.

³⁶ Ezeket bizonyos incidensek miatt félbe kellett szakítani. Vö. Cic. *Mil.* 41. 96.

³⁷ M. Favonius (*praetor* 49-ben) – Cato párt-híve.

³⁸ A *Lanuvium dictatora* tisztség nagy valószínűséggel vallási feladatok ellátásában merült ki.

³⁹ Asconius szerint Milo és Clodius találkozása és az összecsapásra két órával korábban került sor. Quintilianus azt vélelmezi, hogy Cicero azért teszi két órával későbbre, vagyis délután négy óra tájára az összecsapást, nehogy gyanússá váljék a bírák szemében, hogy Milo Bovillaeben időzött – vö. Quint. *inst.* 6, 3, 49.

⁴⁰ A premisszák tisztázása után a szónok a *iudicatio*ra koncentrált, nevezetesen azon kérdésre, hogy ki készítette elő orvtámadást ki ellen. Itt a *status coniecturalis* eszköze kerül alkalmazásra, amelynek segítségével a *cui bono*-elv és a *vita ante acta* elemzése révén Cicero megfelelő irányba tudja terelni a bírákat.

⁴¹ A „*Cui bono?*” mint nyomozási-jogszolgálat

tási alapelv L. Cassius Longinus Ravillától (*consul* 127-ben) származik, aki a szavazótablák segítségével történő ítélezés gyakorlatát is bevezette – vö. Cic. *Rosc. Am.* 84. sk.

⁴² Sex. Clodius – Cicero ősellenségének, Clodiusnak gyakorta emlegetett segítőtje. Vö. Cic. *Pis.* 8.

⁴³ A Palladium a Vesta-templomban őrzött Athéné képmás, amely állítólag Trójából származik, s Aeneas révén jutott Itáliába. A Palladiumtól függött a hagyomány szerint Róma léte, s ezt mentette ki 241-ben egy tűzvészből L. Caecilius Metellus – vö. Cic. *Scaur.* 48.

⁴⁴ Sex. Clodius nagy valószínűséggel felbujtóként vett részt a szenátus tanácskozási helyének felgyújtásában.

⁴⁵ Cicero maga is megtapasztalta, hogy a vértelvtársa gerjesztette félelem miatt választották éppen őt *consullá*, ugyanis a szintén *consulságra* pályázó Catilinától való félelem felülírta a római arisztokrácia idegenkedését Cicerótól a *homo novustól* – vö. Sall. *Cat.* 23.

⁴⁶ Cicero itt kezd bele az ún. *probabile ex vita* jellegű érvek felsorolásába.

⁴⁷ A vádat a *senatus consultum ultimum* által elrendelt „szükségállapot” keretében Cicero által tett intézkedésekre, nevezetesen az öt összeesküvő kivégeztetésére akarták alapozni.

⁴⁸ Minderre 58 februárjában került sor, röviddel azelőtt, hogy Cicero önként száműzetésbe vonult volna. Q. Hortensius Hortalus (*consul* 69-ben), a híres szónok részt vett a lovagrend küldöttségében, amely azért járult a szenátus elé, hogy Cicero számára segítséget eszközöljön ki. A küldöttséget Clodius bandája megtámadta. Vö. Cic. *Sest.* 27; *dom.* 54.

⁴⁹ A Regia (eredetileg *királyi vár/lakhely*) a *pontifex maximus* székhelye – amit a hagyomány szerint még Numa Pompilius építtetett – a Vesta-templom mellett, a *forum* keleti részén. Itt csaptak össze 55-ben Hypsaenus és Milo.

⁵⁰ Milo házát Clodius 57 novemberében vette ostrom alá, illetve támadta meg, aminek során P. Sestius is megsebesült – vö. Cic. *Sest.* 85.

⁵¹ P. Sestius 57-ben Milóval együtt viselte a néptribunusi tisztséget, mindketten erélyesen ellenálltak a clodiusi terrornak, és segítettek Cicerónak a hazatérésben. Clodius *de vi* vádat emelt Sestius ellen, aki Cicero sikerrel védett a perben.

⁵² Ugyanazon év januárjában úszték el Q. Fabricius néptribunust – vö. Cic. *Sest.* 75. skk.

⁵³ L. Caecilius Rufus – *praetor* 57-ben.

⁵⁴ Vagyis 57. augusztus 4-én – vö. Cic. *red. in sen.* 28; *dom.* 75. 90.

⁵⁵ Vö. Cic. *red. in sen.* 29; *dom.* 30.

⁵⁶ Pompeius mint Capua *duovirje* olyan tartalmú *decretumot* bocsátott ki, amelyben a város lakossága Cicero hazahívását követelte. A *decretumot* mintegy egész Itália hangulatát tükröző dokumentumot olvasták a szenátusban. Amikor afélől kellett szavazni, hogy Cicero hazatérhet-e, valóban egész Itáliából nagy tömegek jöttek Rómába, hogy a volt *consul* iránti lojalitásukat kifejezzék – vö. Cic. *Sest.* 10. 107; *Att.* 4, 1.

⁵⁷ P. Cornelius Lentulus Spinther (*consul* 57-ben) határozottan kiállt Cicero hazahívása mellett – vö. Cic. *red. in sen.* 5. 8. sk.; 27. sk.

⁵⁸ Vagyis miután Clodius ostrom alá vette házát – vö. Cic. *red. in sen.* 19.

⁵⁹ Milo ellen *vis* miatt 56 februárjában emeltek vádat – vö. Cic. *Sest.* 95.

⁶⁰ M. Antonius (a későbbi triumvir) vádlóként lépett fel Milóval szemben, ugyanakkor Clodius is fegyverrel kergette el a *forumról* – vö. Cic. *Phil.* 2, 49.

⁶¹ Utalás a *consul*választás megtartásához szükséges *auspiciumokra*.

⁶² A *probabile ex vita* érvek után a *singa et argumenta* következnek, vagyis az indíciomokon és tanúvallomásokon alapuló bizonyítás.

⁶³ Q. Petilius – közelebbről nem azonosítható személy, nyilvánvalóan az esküdtbíróság egyik tagja.

⁶⁴ Feltehetően Q. Pompeius Rufus.

⁶⁵ Interamna – Rómától hozzávetőleg százhusz km-nyire délkeletre fekvő város. Utalás Causinius Schola azon tanúvallomására, miszerint Clodius a Bona Dea ünnepen történt botrány éjjelén Interamnában tartózkodott. Cicero megcáfolta ezen vallomást kijelentvén, hogy Clodius abban az időben Rómában volt – vö. Cic. *dom.* 80. Alba Longa – Bovillaétól kb. öt km-re keletre fekvő település.

⁶⁶ A *lex Pompeia de vi* támogatói közé tartozott a két néptribunus Q. Pompeius Rufus és C. Sallustius – vö. Cic. *Att.* 4, 3, 5.

⁶⁷ Cicero és fivére ugyanezen építéssel dolgoztak. A végrendelet hitelesítésére a tanúk pecsétjével került sor.

⁶⁸ Cicero itt összefoglalja a bizonyítás fő pontjait.

⁶⁹ Alsium – a Tirrén-tenger partján Rómától hozzávetőleg harminc km-nyire fekvő település.

⁷⁰ Utalás azon birtokra, amely etrusiai rablóhadjáratainak egyfajta főhadiszállásául szolgált.

⁷¹ Cicero itt azt engedi sejteni, hogy Clodius részt vett a Catilina-összeesküvésben, s hogy követte azt etrusiai táborába.

⁷² A kíséret militáns jellege is hivatott bizonyítani Clodius támadó szándékát.

⁷³ A peres eljáráshoz a rabszolgáktól csak a tortúra során kívánt tanúvallomásokot fogadták el. Aki el akarta kerülni, hogy rabszolgái tanúvallomást legyenek kénytelenek tenni, felszabadíthatta őket – vö. Cic. *Cael.* 68.

⁷⁴ Ti. abban az esetben, ha elítélnék.

⁷⁵ A *ensorok* hivatali székhelye.

⁷⁶ Appius – a vádlók egyike, Clodius unokaöccse, akinek tulajdonába Clodius rabszolgái átkerültek.

⁷⁷ Utalás a Bona Dea-ügyre.

⁷⁸ Vagyis azon ritka esetek egyikében, amikor a rabszolga urára nézve terhelő tanúvallomását elfogadták. Cicero érvelése mintegy előfeltételként, hogy Clodius rabszolgáinak tanúvallomása mindenképpen urukra nézve terhelő adatokat tartalmazna. Az *argumentum ex consequentibus* tipikus példája, amely – tekintve, hogy jelen esetben igencsak gyenge lábakon áll, két szilárd érv közé van a cicerói gyakorlatnak és elméletnek (vö. Cic. *De orat.* 2, 314; *Or.* 50.) beszorítva.

⁷⁹ A fokozás (*gradatio*) típuspéldája. A Pompeius kezében összpontosuló hatalom alapja egyfelől a csapatok felett gyakorolt főparancsnokság, másfelől pedig a számára kivételes jogkör biztosító *senatus consultum ultimum*. Cicero jól mérte fel, hogy Pompeius személyiségének legveszedelmesebb vonása egyre fokozódó gyanakvása, amely azonban leginkább csupán színlelt félelmeken alapult – minként ez a *Pro Sestió*-ból is kiviláglik.

⁸⁰ A *gradatio* itt a *correctio* alakzatával, vagyis az érv helyesbítésével éri el csúcspontját.

⁸¹ Rómától kb. 60 km-nyire Dél-Umbriában fekvő város.

⁸² Pompeius megvédte ugyan Milót a tribunusi működése során elkövetett *vis* vádjá ellen (vö. Cic. *Mil.* 40; *fam.* 1, 6, 1.), jelen per kapcsán azonban még meghallgatást sem nyert nála.

⁸³ Tekintettel arra, hogy Milo Pompeiusnak, Cicero pedig Milónak volt lekötelezve.

⁸⁴ Utalás a Pompeius és Caesar között hamaro-

san bekövetkező konfliktusra, mi több, Pompeius Pharsalosnál bekövetkező vereségére menekülésére és africai meggyilkolására. E részt mintegy *vaticinium ex eventu* gyanánt bizonyos szövegkiadások későbbi betoldásnak minősítik, azonban e hipotézis nem feltétlenül helytálló, mivel már a görög retorikának is jól ismert toposza volt a szerencse forgandóságának hangoztatása. Meg kell jegyezni, hogy e kijelentés Cicero szájából nem hangzik üres közhelynek, hiszen mindezt néhány évvel korábban maga is kénytelen volt megtapasztalni. Utóbb ugyanezen gondolatmenettel támasztja alá Caesarhöz intézett érvelését Marcellus érdekében – vö. Cic. *Marc.* 22. sk.

⁸⁵ A *senatus consultum ultimum* e fordulattal rendelte el a „szükségállapotot”, és hatalmazta fel a *consulokat*, hogy az állam ellenségeivel szemben a rendes bíróságok eljárási rendjét figyelmen kívül hagyva fellépjenek.

⁸⁶ A szokásjog említése a *senatus consultum ultimum*-ra utal általánosságban, Pompeius saját jogkörének említése pedig ezen intézkedések konkrét foganatosíthatóságára.

⁸⁷ Cicero a *signa et argumenta* után rövid előkészítés, *praeparatio* (65–72) kezd bele a *probatio* második részébe. A jogos védelemre felépített érrendszer mintegy csak megalapozza a mindvégig hangsúlyosan hipotetikusan kezelt, ám a bírákba annál jobban belesulykolt gondolatmenetet, miszerint Milo nem büntetést, hanem jutalmat érdemelne tettéért, ami morális szempontból nem más, mint zsarnokölés, az állam megmentése.

⁸⁸ C. Servilius Ahala megölte az önkényuralomra törő Sp. Maeliust. Először elítélték, azonban hamarosan, 435 táján visszahívták a száműzetésből – vö. Cic. *Cat.* 1, 3.

⁸⁹ Clodius-t a Bona Dea szertartáson Caesar anyja leplezte le.

⁹⁰ L. Licinius Lucullus (*consul* 74-ben) Clodius legfiatalabb hűgának, Clodiának volt a férje – nem azonos a hírhedt idősebb nővérrel, a Catullus Lesbiájával azonosítható Clodiával.

⁹¹ A szónok itt saját magára utal. Cicero távozása után Clodius nemcsak Pompeiust provokálta – a Pompeius által fogolyként Rómába hozott Tigranesnek segített a menekülésben, s a Pompeius rendelkezése szerint Deiotarus király területéhez tartozó szentélyt nagy összegért eladta Brogitarusnak, akinek önkényesen még királyi címet is adományozott –, aki immáron

nem érezvén magát biztonságban nem mutatkozott a nyilvánosság előtt, hanem az őt hatalomba segítő Caesarral is szembefordult, olyannyira hogy tribunusi működése végén már a caesari törvények és rendelkezések érvényességét is megkérdőjelezte.

⁹² Utalás a Brogitarus-ügyre – vö. Cic. *har. resp.* 28. sk.

⁹³ Utalás a Gabinius és Piso között született alkura, amelynek értelmében a *consulok* hivatali évük után megfelelő katonai és pénzügyi kondíciók mellett megkapják az általuk kívánt provinciákat – vö. Cic. *Pis.* 28.

⁹⁴ A Nymphák templomának felgyújtásához lásd Cic. *har. resp.* 57; *Cael.* 78.

⁹⁵ Utalás a leginkább tulajdoni igények érvényesítését szolgáló *legis actio in rem* eljárásra, amelyben mindkét peres fél esküvel erősíti meg igazát. A *ius* és a *vis* ellentétéhez lásd Cic. *Mur.* 30; *Enn. ann.* 8, 269–274

⁹⁶ A Ianiculum a Tiberis bal partján fekvő dombházat.

⁹⁷ Prilius-tó – mára kiszáradt etruriai tó.

⁹⁸ T. Furfanius Postumus (Szicíliai helytartója 45-ben) – az esküdtbíróóság tagja.

⁹⁹ Appius Claudius Pulcher – *consul* 54-ben.

¹⁰⁰ Utalás a hírhedt Clodiára, Q. Caecilius Metellus Celer (*consul* 60-ban) feleségére, Clodius nővérére. Celer palatinusi telke Clodiuséval volt szomszédos.

¹⁰¹ A fokozásos ismétlésekkel élő szerkesztés mintegy parodizálja az *elogiumot*, a halott érdemeinek felsorolását – itt Clodius „életművének” rémtetteit sorolja a szónok.

¹⁰² Utalás az athéni zsarnokot, Peististratost 514-ben megöltő Hipparchos, Harmodios és Aristogeiton tiszteletére rendezett vallási szertartásokra.

¹⁰³ A halálos ítélet nem került végrehajtásra, ha az eltélt élt azon jogával, amely szerint önkéntes száműzetésbe vonulhatott (*ius exulandi*).

¹⁰⁴ A zsarnokolás motívuma egyre hangsúlyosabban jelenik meg, mindvégig hipotézisként a jogos védelmi helyzet jogi érvrendszerére alapozott magasabb morális szempontként, mintegy a jogi és az erkölcsi-vallási normarendszer köti ellenét példajaként. A vallási aspektus itt fokozottan előtérbe lép, hiszen Milo tettét Cicero az isteni gondviselés beavatkozásaként értékeli, amellyel az égiek Rómát akarták megmenteni – vö. Cic. *Att.*

6, 4, 3; *leg.* 2, 42. E ponton Cicero szintetizálja a sztoikus filozófia kozmológiai istenérveit (vö. Cic. *leg.* 2, 16; *nat.* 2, 4.) és a római *mos maiorumot* mint erkölcsi alapot – a görög és a római gondolkodás szerves egységének legtömörebb kifejeződése a cicerói életműben.

¹⁰⁵ Alba Longa kultikus építményei, amelyeket a hagyomány szerint a város lerombolásakor Tullus Hostilius király is megkímélt.

¹⁰⁶ Iuppiter Latiaris tiszteletére évente az egyik albai hegycsúcson álló szentélyben mutattak be áldozatot a latin szövetség (*feriae Latinae*) ünnepén – vö. Cic. *Planc.* 23.

¹⁰⁷ Az *aversio* szónoki eszköze, vagyis hogy a szónok mintegy elfordul hallgatóságától és a pusztán képzeletben jelenlévő személyekhez, megszemélyesített természeti jelenségekhez, istenekhez fordul, a magasztos stílus (*genus grande*) tipikus eszköze. Ehhez társul a *geminatio* és a *homoioteleuton* szintén fennkölt alkalmazása.

¹⁰⁸ Utalás az arisztokrácia körében szokásos temetési szertartás kellékeire.

¹⁰⁹ Cicero itt Clodius sorsát a görög tragédiákból jól ismer motívummal írja le, miszerint az istenek örületet bocsátanak arra, akit el akarnak pusztítani – vö. *Soph. Ant.* 615. skk.; *Aisch. Pers.* 93. skk.

¹¹⁰ Másutt – ti. nem a *curiában*.

¹¹¹ Cicero házának lerombolásához és kifosztásához, valamint a gyermekei és fivére elleni erőszakos cselekményekhez lásd Cic. *Pis.* 26. 74; *dom.* 59; *Sest.* 54; *Cael.* 78.

¹¹² Clodius egyéb gaztetteinek felsorolása. Utalás arra, hogy Cicero *consul*ként közmegegyezés alapján lépett fel az összeesküvőkkel szemben. Kiemelten visszatér a Cicero által megvalósítani vágyott *consensus omnium ordinum* fogalma – vö. Cic. *Cat.* 4, 14. skk.

¹¹³ Ti. amikor megpróbálta felelősségre vonatni Clodius-t a Bona Dea ünnepén okozott *sacrilegium* miatt.

¹¹⁴ Utalás Sex. Clodiusra.

¹¹⁵ A Milo iránti rokonszenvet demonstráló gyűlést néhány nappal Clodius halála után M. Caelius Rufus szervezte, akit 56-ban Cicero védett sikerrel.

¹¹⁶ A *probatio* vége, ahol Cicero megismétli, hogy érveinek egy része *extra causam* származott. Egyúttal a *peroratio* kezdete, amelyben a szónok a *commiseratio*, a vádlott iránti szánalom felkeltésének eszközéhez nyúl.

¹¹⁷ Tekintettel arra, hogy Milo egyfelől méltóságán alulnak érezte volna, ha a szokványos esz-közökhöz folyamodik, vezetésen ő és családja gyászöltözetben jelenik meg a tárgyaláson, lesújtottnak és számalomra méltónak mutatkozik stb. (Plut. *Cic.* 35.), másfelől pedig ez – személyiségére tekintettel – nem tett volna hiteles benyomást a bírákra, Cicero mintegy a vádlott helyett kezd könyörögni, és a *sermocinatio* eszközével mintegy Milót is fiktív személyként szerepelteti beszédében.

¹¹⁸ Az ajándékosztogatás és a gladiatori játékok rendezése gyakorta a választási vesztegetést (*ambitus*) szolgálta.

¹¹⁹ Vagyis a választás eredménye még nem vált jogerőssé.

¹²⁰ Itt Cicero a *Somnium Scipionis*ban is felhasználta gondolatot állítja a fókuszba, amellyel a kiemelkedő államférfiak örök dicsőségét és örök életét hirdeti – vö. *Cic. rep.* 6, 8. 23. Ezzel Milo mint zsarnokölő szintén belép a *rectores et*

conservatore rei publicae sorába, akiket haláluk után biztos hely és dicsőség vár – vö. *Cic. rep.* 6, 13. ¹²¹ Afeletti örömmünnp, hogy megszabadultak Clodiustól és a személyéből kiinduló állandó fenyegetéstől.

¹²² A *commiseratio* csúcspontja, amelyben a szó-nok a fiktív kérdés és válasz (*subiectio*), a távollévő személyek megszólításának (*aversio*), a haza megszemélyesítésének (*fictio personae*) és a sűrű felkiáltások (*exclamatio*) eszközével él.

¹²³ Quintus Galliában Caesar *legatus*aként működött.

¹²⁴ Zárómondatában Cicero ismét Pompeiusra mint az egész rendkívüli eljárás szerzőjére és mozgatójára utal, s akinek Milo iránti jó szándékáról igyekszik meggyőzni a bírákat. A per kimenetele és az antik források tanúbizonyága azt mutatja, hogy Milo elítélése egyfelől a felheccelt, Clodius-párti söpredék nyomásának, másfelől Pompeius akarátának volt betudható – vö. *Vell.* 2, 47, 4.

T É K A

Antik bölcsességek

DÉR, THERESIA – NÓTÁRI, THOMAS:
*Sapientia liberat animum. Sententiae
Graecae et Latinae.* Bibliotheca Latina IV.
Saarbrücken, 2008, Societas Latina. 189 p.

Dér Terézia és Nótári Tamás 2008-ban Saarbrückenben, a Societas Latina kiadónál – a tekintélyes *Vox Latina* című folyóirat kiadójánál – megjelent kötete az antik görög irodalom számos alkotójának bölcs gondolataiból tartalmaz válogatást latin fordítással. A könyv főiskolák, egyetemek történelem, magyar, filozófia szakos hallgatói számára értékes munka, valamint a görög és latin nyelvi alapképzéshez egy fajta szórakoztatva tanító segédkönyvként is használható.

A szerzők tollából korábban a *Belvedere Meridionale* Kiadó gondozásában látott napvilágot az „*Exemplaria Graeca*” (Szeged, 1999) és a Lectum Kiadó gondozásában

a „*Görög bölcsességek. Tanuld és tanítsd a jobbat!*” (Szeged, 2005) című munka. Az első kötet esetében a szerzők egy, Horatius *Ars poetica*jából származó szentenciára utaltak, amelyben a római költő arra buzdítja pályatársait, hogy a görög szerzőket éjjel és nappal példaképként tanulmányozzák: *exemplaria Graeca versate nocturna manu versate diurna!* E válogatásokat megelőzően, az elmúlt száz évben Magyarországon görög–latin két-, illetve görög–latin–magyar háromnyelvű szentenciagyűjtemény nem jelent meg.

A kötet jól érzékelteti az ókori hellén kultúra sokoldalúságát. A költők, dráma- és történetírók, filozófusok – azaz a humán területek szerzőinek – művein túl a természettudomány is teret kapott Hippokratész és Galénosz műveiből származó idézetekkel. A kötetben idézett klasszikus auctorok köre igen széles spektrumot ölel fel: a nagyepikát Homérosz és Hésziodosz, a drámairodalmat Aiszkhülosz, Szophokész és Euripidész, a regény műfaját Héliodórosz és Longosz, a

történetírást Hérodotosz és Thuküdidész, a fabula műfaját Aiszóposz képviseli. A filozófiát Platón, Arisztotelész, Démokritosz, Hé-
rakleitosz, Marcus Aurelius és az ún. hét bölcs
(Biasz, Khilón, Kleobulosz, Periandrosz,
Pittakosz, Szolón és Thalész) reprezentálja.

A szerzőket munkájuk során Xenophón
szavai vezették: „*Végigbúvárolom ... a régi
bölcsek kincseit, amelyeket örökül hagytak ránk
könyveikben leírva, és ha valami nagyszerű
gondolatra bukkanunk, kiemeljük.*”

A szerzők szem előtt tartották, hogy a
kiválasztott görög szentenciákat tartalma-
zó művek latin fordítása lehetőség szerint

rendelkezésre álljon. Azon művek adatait,
amelyeknek fordításait az egyes szentenciák
esetében átvették, a bibliográfiában tüntették
fel, helyenként a latin változatot saját átülte-
tésükben közlik.

A latin nyelvű rövid bevezetés után a
kötet elrendezése a görög mondások alfabeti-
kus rendjét követi. A kötet végén található
függelék segítséget nyújt a rövidítések felol-
dásában és a felhasznált szövegkiadásokban.

Akik korábban már találkoztak a szer-
zők más munkáival, nem fognak csalódní a
tartalmában és kivitelében egyaránt igényes
könyvben. MATURA TAMÁS

Cicero legjava

MARCUS TULLIUS CICERO: *Váloga-
tott védőbeszédek I.* Fordította, jegyzetekkel
ellátta és a bevezetést írta Nótári Tamás.
Szeged, 2009, Lectum Kiadó, 482 oldal

Nótári Tamás kötete Marcus Tullius Ci-
cero, az antik retorika legkiemelkedőbb alak-
jának, a római köztársaság utolsó századának
meghatározó politikusának védőbeszédeiből
ad színes válogatást. A római jogász és
klasszika filológus Nótári Tamás, a Károli
Gáspár Egyetem habilitált docensének tollá-
ból az elmúlt években már számos, a *Corpus
Ciceronianum*hoz kötődő mű született.¹

A beszédek általános történeti háttéré-
ről a Szegedi Tudományegyetem professor
emeritusa, Martóti Egon, a hazai Cicero-ku-
tatás doyenjének előszava ad tájékoztatást: „*A
római prózairodalom felvirágzása, 'aranykora'
a köztársaság utolsó egy-másfél évszázada volt.
Ez összefügg az irodalom társadalmi szerepével,
jelentőségével. Ebben az időszakban ugyanis a
legnagyobb súlyú bel- és külpolitikai kérdésekben
mindig a szenátus és a népgyűlés heves vitái
során született döntés. A felszólaló politikusok
a maguk, illetve az általuk képviselt közösségek*

*nézeteit, kívánságait annál sikeresebben tudták
érvényesíteni, minél meggyőzőbben, minél tet-
szetesebben tudták előterjeszteni. Ezért aztán
igyekeztek a lehető legalaposabban felkészülni
szereplésükre, először is retorikai képzettségük
gyarapításával. Ez a vetélkedés kihatott a politi-
kai szónoklatokon kívül más műfajok fejlődésére
is, annál is inkább, mert az irodalmi élet vezető
személyiségei részben ugyanezek a politikusok
voltak. Az irodalom fejlődése ily módon függött
a viták, a politikai élet szabadságától, ami a
császárkorban lényegében megszűnt, s ez je-
lentős mértékben hozzájárult az irodalmi élet
hanyatlásához. ... Cicero, aki politikai pályá-
futása során elérte a legmagasabb tisztséget, a
consuli méltóságot ..., hallatta szavát a legfon-
tosabb politikai kérdésekben, de szerepet vállalt
kevésbé jelentős perekben is, a védelem és a vád
képviseletében egyaránt. Részben azért, mert
ezeknek politikai összefüggéseik is voltak, részben
azért, hogy szónoki tudását összemérhesse azo-
kéval, akik politikai ügyekben is ellenfelei voltak.
Mindezekről az eseményekről, az ott elhangzottakról
hiteles hivatalos jegyzőkönyvi összefoglalás
készült. A szereplők olykor később átstilizálták
beszédeiket, és gondoskodtak a kiadásukról. A
vita során elhangzott rögtönzött fordulatokra
vonatkozóan azonban ekkor már jobbra csak a
memóriájukra tudtak hagyatkozni. Cicero ezzel*

szemben felhasználta titkáranak, a libertinus Tironnak – a mai szisztémától meglehetősen eltérő – gyorstrásoz feljegyzéseit. A művek sokszorosítását vállalkozó üzletemberek végezték el őrnoikkal; Cicero munkái zömének kiadását barátja, Pomponius Atticus intézte.”

Az ókori orator perbeszédeinek fordításán keresztül újra felsejlik előttünk az ókori Róma bonyolult és ingoványos politikai életének szövege és a vérre menő harc a bizonytalanság közepette kialakulóban lévő egyeduralkodó. A kötet tartalmazza a Sextus Roscius Amerinus, Aulus Caecina, Aulus Cluentius Habitus, Lucius Licinius Murena, Publius Sestius, Marcus Caelius, Cnaeus Plancius, Caius Rabirius Postumus, Titus Annius Milo és Quintus Ligarius védelmében elhangzott, illetve leírt beszédeket, amelyeket elemző tanulmányok vezetnek be. Az alábbiakból – lévén, hogy nem lehet célunk mind a tíz oratio csupán áttekintő elemzése sem – csupán hármat ragadunk ki mintegy kedvcsinálóknak.

A kötet első darabja az ameriai Sextus Roscius védelmében, 80-ban elmondott beszéd. Cicero ekkor, huszonhat éves korában vállalt először védői, advocatusi szerepet büntetőperben. A történeti háttér a következő: a sullai proscriptiókat követő hónapokban az idősebb Sextus Rosciust, Sulla párthívét meggyilkolták, vidéki birtokaira pedig Chrysogonus – Sulla nagyhatalmú szabadosa – tette rá a kezét. Az áldozat fia, az ifjabb Sextus Roscius az elkobzott birtokról Rómába menekült. Chrysogonus és cinkosai – az áldozat távolabbi rokonai – azonban úgy érezték, hogy csak akkor tudhatják biztonságban az orvul megszerzett zsákmányt (lévén, hogy az áldozat nevét utólag, jóval a határidőn túl feltették a proscriptió, vagyis a szabadon megölhető politikai ellenfelek nevét tartalmazó listára, s így annak elárverezett javait töredékáron megkaparinthatták), ha az áldozat fiát az apagyilkosság (parricidium) koholt vádjával

elteszik láb alól. A vád ugyan minden alapot nélkülözött, hiszen a gyilkosok valószínűleg a vádat emelő rokonok megbízásából jártak el, de bíztak abban, hogy Chrysogonus politikai kapcsolatai miatt senki sem meri majd elvállalni az ifjú Roscius védelmét. E ponton csalódnuk kellett, ugyanis Cicero vállalkozott a védő szerepre. A vádat megcáfolni nem volt nehéz, hiszen a vádló nem is próbálta meg hihetővé tenni az általa előadott verziót. A perben a nehézség elsősorban politikai természetű volt. Cicerónak el kellett érnie, hogy a gyilkosok, illetve cinkosuk, Chrysogonus nevét teljességgel elkülönítse Sullától, vagyis mintegy felbátorítsa az esküdttörvényszéket arra, hogy nyugodtan felmenthesse az ifjabb Rosciust. Ügyes fogással, Sullát magasztalva választotta le a vádlókat a hatalmas dicatorról: „Magam – Sextus Rosciustól függetlenül – ezeket kérdezem Chrysogonustól: először is, miért adták el egy felettébb derék polgár vagyonát; aztán miért adták el egy olyan ember vagyonát, aki egyrészt nem proskribáltak, másfelől nem az ellenség soraiban ölték meg, noha a törvény csak ezek ellen irányult; továbbá miért adták el jóval azon határidő után, amelyet a törvény rögzített; valamint miért adták el ily alacsony áron? Ha mindezt – miként a semmirekellő és gaz szabadosok szokása – patrónusára akarná hártani, semmit sem ér vele, hiszen mindenki tudja, hogy az ügyek kiterjedtsége miatt sokan sokfélét tettek, részint Sulla jóváhagyása, részint tudta nélkül. Helyes hát e pontok közül valamelyiket figyelmen kívül hagyva mellőzni? Nem helyes, bírák, ellenkezőleg: szükségyszerű. Ha ugyanis a Legjóságosabb és Leghatalmasabb Iuppiter – aki intésével és akarásával kormányoz eget, földet és tengereket – tombolóbb szelekkel, vadabb viharokkal, izzó bőséggel vagy elviselhetetlen hideggel gyakorta árt is az embereknek, pusztít el városokat, és teszi tönkre a termést, mégis inkább azt gondoljuk, hogy az elemek hatalma és nagysága miatt történt mindez, semmint isteni döntésre a pusztítás kedvéért; ellenben úgy véljük, hogy a kedvező adományokat,

amelyekkel élünk, a fényt, amelyet élvezünk, és a levegőt, amit belélegzünk, ő adja és juttatja számunkra. Mit csodálkozunk, bírák, hogy L. Sulla, aki egyedül irányította az államot, kormányozta a földkerekséget, és erősítette meg immár törvényekkel a birodalom felségét, amit fegyverrel állított helyre, nem vehetett mindent észre? Kivéve, ha csodálkoznunk kell azon, hogy az emberi elme nem érte el, amit az isteni erő sem tudott megvalósítani.” A vádlottat felmentették, a krimiszzerű fordulatokban bővelkedő ügyben Cicero diadalt aratott, innentől fogva Róma első ügyvédjei-szónokai között tartották számon – ő azonban tisztában lévén az életveszéllyel, amibe a nyertes per sodorta, jobbnak látta, hogy egy évre Görögországba megy hosszabb tanulmányútra.²

A Titius Annius Milo védelmében született beszéd 52 áprilisának elején hangzott el. Milo ellen a közrendet sértő erőszakos cselekmények, egész pontosan Clodius megölése miatt emeltek vádat. A meggyilkolt személy nem volt más, mint a Cicerót 58-ban egy évre száműzetésbe kényszerítő hírhedt néptribunus, Clodius Pulcher, akivel Cicero pályafutása során többször bocsátkozott közéleti és perbeli csatákba, így például a kötetben szintén olvasható *Pro Caelio* alkalmával, amikor gyilkos humorral semmisítette meg a védenca ellen Clodius nővére, Clodia által támogatott vádat – a mondané életviteléről, erkölcsstelenségéről, férje állítólagos meggyilkolásáról és az öccsével a szóbeszéd szerint vérfertőző viszonyban élő Clodia nagy valószínűséggel azonos volt Catullus Lesbijával. Milo tehát 52 januárjában Rómától 20 km-re a Via Appián dülő harcban megölte Clodiust. Halála hatalmas zavargásokat eredményezett Rómában, a szenátus elrendelte a szükségállapotot. Pompeius törvényjavaslattal állt elő, a személyre szabott, kivételesen szigorú eljárási rendet is előirányzó törvényjavaslat ellen a szenátus tiltakozott, Pompeius azonban a népgyűlésnél keresztülvitte a törvényt. Az első tárgyalás zavargásai után Pompeius csa-

patai megszállták a *forumot*. A zárótárgyalás napján Róma minden üzlete zárva tartott, a katonaság ellenőrzése alá vonta a *forumot* és környékét, s az idő rövidsége miatt Cicero egyedüli védőként ragadta meg a szót. Az ellenpárt idegőrlő lármája és fenyegető demonstrációja miatt azonban összezavarodott, és mondanóját összefüggéstelenül és meggyőzőerő nélkül adta elő. A per Cicero egyik legnagyobb törvényszéki vereségével zárult, az ötvenegy esküdtribó közül harmincnyolcan voksoltak Milo bűnössége mellett, aki rögvest önkéntes száműzetésbe vonult Massiliába. A ténylegesen elhangzott beszédet gyorsírással rögzítették. Az utókorra azonban csak a Cicero által lecsiszolt, kerek egészzé formált, átstilizált változat maradt, az a beszéd, amit a szónok el akart volna mondani, ha nem rettent volna meg a fenyegető söpredék terrorjától. E közzétett mestermű egy példányát Milóhoz is eljuttatta, aki állítólag örömét fejezte ki afelett, hogy ha Cicero akkoriban a bíróság előtt is így beszélt volna, akkor most nem ehetné a kizárólag Massiliában halászható kiváló halfaját.

50-ben Quintus Ligariusra maradt Africa provincia igazgatása. A polgárháború kitörése után a Caesartól elszenvedett auximumi vereség után Uticába érkezett P. Attius Varus, aki önhatalmúlag átvette a provincia irányítását, és elrendelte két *legio* felállítását. Ligarius kénytelen volt magát alárendelni Varusnak, mivel azonban Varus eljárása minden törvényes alapot nélkülözött, mind Cicero, mind Caesar kétségbe vonta annak érvényességét. 49-ben megérkezett Q. Aelius Tubero, Africa új helytartója, akinek az afrikai parton igazgatást gyakorló Ligarius megtiltotta egyrészt, hogy partra szálljanak, s átvegyék a szenátus által nekik juttatott provinciát, másrészt még azt is, hogy vizet vegyenek fel, s hogy Tubero beteg fia belépjen a tartományba. 46-ban Lucius Tubero, az időközben meggyilkolt a fia, Q. Aelius Tubero vádat emelt Ligarius ellen,

amiért az nem engedte őket Africában, a számukra kijelölt provinciában partra szállni. A védelmet Pansa, Caesar egyik legközelebbi embere és Cicero látta el. A per alakulását illetően érdemes felidézni Plutarkhos beszámolóját: „Mondják, hogy mikor Q. Ligariust, Caesar egyik ellenségét perbe fogták, Cicero vállalkozott védelmére. Caesar így szólt barátaihoz: „*Mi értelme, hogy ennyi ideig hallgassuk Cicero beszédét? Régóta tudja mindenki, hogy Ligarius gazember és nekem ellenségem.*” Mégis, amikor Cicero belekezdett beszédébe, nagy hatást váltott ki, majd folytatta, és szavaiból valósággal áradt a lenyűgöző báj és erő, Caesar arcszíne egyszerre megváltozott és arcvonásai elárulták, hogy lelkében a legkülönbözőbb érzelmek kavarnak; majd amikor a beszéd végén a szónok a pharszaloszi ütközetet említette, Caesar úgy meghatódott, hogy egész testében reszketni kezdett, és kiejtette kezéből az iratokat. Az eredmény pedig az lett, hogy a védőbeszéd hatása alatt felmentette Ligariust.”

Zárásul Maróti Egon előszavának utolsó mondatait tudjuk idézni: „*A védőbeszéd-sorozat fordításáért köszönet illeti Nótári Tamást, a kiváló jogászt és képzett klasszika-filológust,*

a latin nyelv kivételesen jó ismerőjét, aki ezzel az újabb kötettel megajándékozta olvasóit. Elismeréssel tartozunk a Lectum Kiadó lelkes fiatal gárdájának is ezért a könyvért, mellyel a klasszikus irodalmi művek gondos kiadású fordításainak sorát tovább gyarapították.”

JEGYZETEK

¹ Nótári Tamás Ciceroval kapcsolatos önálló kötetei művei: *Cicero, Négy védőbeszéd.* Szeged, 2004.; *Jog, vallás és retorika. Studia Mureniana.* Szeged, 2006.; *Law, Religion and Rhetoric in Cicero's Pro Murena.* Passau, 2008.; *Hogyan nyerjük meg a választásokat? Quintus Tullius Cicero: A hivatalra pályázók kézikönyve.* Fordította, a jegyzeteket, az előszót és az utótanulmányt írta Nótári T. Szerkesztette és a kísérő tanulmányt írta Németh Gy. Szeged, 2006.

² A *Pro Roscio Amerino*ban alkalmazott szónoki taktikához lásd bővebben NÓTÁRI T.: Cicero első büntetőügye – adalékok a *Pro Roscio Amerino*hoz. In *Magistrae discipuli.* Szerk. Némekényi E. Budapest 2009.

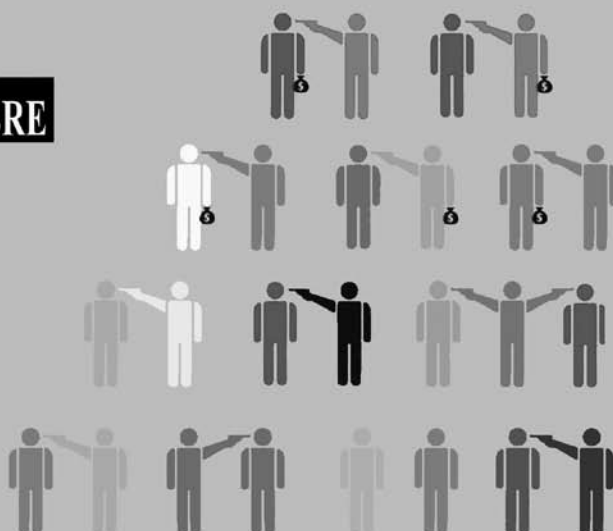
SZALÓKI GERGELY

ULRICH BECK

Világkockázat- társadalom

Az elveszett biztonság nyomában

BELVEDERE

MEGRENDDELHETŐ: TERJESZTES@BELVEDERE.MERIDIONALE.HU
A KIADÓ TOVÁBBI KÖTETEI:
WWW.BELVEDERE.MERIDIONALE.HU/KOTETEK/

S Z E M T A N Ú

RÁDAY-PESTHY PÁL FRIGYES

333 évvel ezelőtt született
II. Rákóczi Ferenc

I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona fia 1676. március 27-én született, Borsiban. A Sátoraljaiújhelytől alig 3 km-re fekvő kis község, Borsi ma Szlovákiához tartozik.

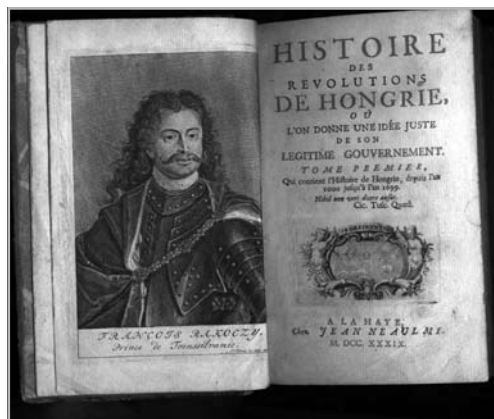
A Rákócziak itteni kastélya a 20. század vége felé már olyan rossz állapotba került, hogy a legtöbben nem is hittek többé az épület megmenthetőségében. A helybeli magyarok egy lelkes és önfeláldozó kis csoportjának, a Rákóczi Emlékbizottságnak köszönhetően azonban a kastély megmenekült a teljes pusztulástól. Sőt, az elmúlt évtizedben megindult a lassú helyreállítás is, amelynek eredményeképpen a kastély egy része 2006 tavaszára immár látogathatóvá vált.

A felújított rész bemutatására március 26-án vasárnap, nem mindennapos esemény keretében került sor. A Rákóczi Emlékbizott-

ság, Kassa megye, Kassa városa és Borsi község közös szervezésében itt és ekkor nyitották meg azt az ünnepségsorozatot, amelyet a fejedelem születésének 330., II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvai hazahozatalának és kassai újratemetésének pedig a 100. évfordulója alkalmából rendeztek meg.

A megnyitón Magyarország és Szlovákia egy-egy államtitkárral képviseltette magát, s tucatjával helyezték el koszorúikat Rákóczi szobránál a különböző önkormányzatok és társadalmi szervezetek képviselői is. Őket követték az egyénileg vagy kisebb-nagyobb csoportokban Borsiba zárandoklók százai, akik a Kárpát-medence legkülönbözőbb helyeiről jöttek, hogy leróják kegyeletüket.

Az eredetileg egynapos, kulturális műsossal színesített programból kétnapos ünnepség lett. Vasárnap ugyanis hírért vették a rendezők, hogy különvonattal és autóbusszokkal további százak fognak megérkezni Borsiba 27-én hétfőn, Rákóczi tényleges születésnapján. Marasztaltak, és én hétfőre is ottmaradtam. Nem bántam meg, mert így ismét átélhettem, megtapasztalhattam azt az osztatlan rajongást, tiszteletet és szeretetet, ami az emberekből Rákóczi felé áradt az őt ábrázoló szobron keresztül. Ha addig nem is tudtam volna, a levegőt betöltő áhitatból ekkor megbizonyosodhattam: II. Rákóczi Ferenc, „a haza atyja“ („*Pater Patriae*“ – ahogy őt erdélyi hívei gyakran nevezték) számára külön hely van fönntartva az emberek szíve mélyén...

RÁKÓCZI EMLÉKIRATAINAK 1739-BEN, HAGÁBAN MEGJELENT ELSŐ KIADÁSA

Három évvel Borsi után, most ismét egy jeles napnak, Rákóczi 333. születésnapjának megemlékezésére készülünk. Költőinek tűnhet a kérdés, ilyenkor mégis föltehető: Rákóczinak vajon mely érdemei, erényei jutnak először eszünkbe, amikor rá gondolunk? Melyek lehettek azok a legfontosabb cselekedetei, amik miatt már 300 éve lobog a fejedelem eszménye az emberek szívében?

A válasz nyilván csak szubjektív lehet, én mindenestre most négyre szeretnék ezek közül röviden kitérni.

Az első, szerintem Rákóczi fő érdemét megtestesítő cselekedete az volt, hogy bár kényszerű külföldi neveltetésének irányítói, a neuhausi gimnázium jezsuita tanárai nem éppen Rákóczi hazafias szellemének kifejtésére törekedtek, a századfordulóra ő mégis összekötötte sorsát sokat szenvedett hazája sorsával, vállalva ezzel az életveszélyt is, a hívó szóra pedig a fegyveres felkelés élére állt, ahelyett, hogy az ország leggazdagabb földesurának gondtalan életét élte volna valahol, békességben. (A Kedves Olvasó joggal tehetné föl a kérdést: Miért kellett Rákóczinak *kényszerű* neveltetésben részesülnie? A rövid válasz erre az, hogy I. Rákóczi Ferenc kisvártatva fia születése után végrendeletet írt, amelyben mind az újszülött csecsemőt, mind pedig az akkor már négy esztendőös leányát, Juliannát I. Lipót császár gyámságába ajánlotta. Ez a kor szokásától nem volt idegen cselekedet, különösen nem, ha figyelembe vesszük, hogy a feudális joggyakorlat amúgy is a király, mint *főgyám* kezébe adta a kiskorú árvák neveltetésével kapcsolatos döntéskört. I. Rákóczi Ferenc röviddel ez után váratlanul bekövetkezett halálakor sikerült ugyan kijárni, hogy a gyermekeknek Zrínyi Ilona legyen a gyámjuk, s ő irányította a gyermekek neveltetését egészen 1688 januárjáig, amikor a hős asszony több mint két évig tartó ostromot követően kénytelen volt megnyitni a munkácsi vár kapuit a császári sereg előtt. Lipót ekkor Zrínyi Ilonát arra

kötelezte, hogy gyermekeivel együtt Bécsbe utazzon, ahol Julianna és Ferenc további neveltetésének irányítását a császár a magyar és még inkább protestánsellenes Kollonich Lipót bíborosra bízta, aki a 12 éves Rákóczi Ferencet a neuhausi jezsuiták kollégiumába küldte.)

A második az, hogy a mozgalom élére való állásával a fejedelem tulajdonképpen visszavonhatatlanul magára vállalta a protestánsok vallásgyakorlata szabadságának helyreállítását és egyéb sérelmeik orvoslását, így például korábban elkobzott templomaik visszaadását is. A protestánsok üldözése, vallásszabadságuk korlátozása, önmagában is elegendő oka lett volna a szabadságharc kitörésének. Más kérdés, hogy emellett a fegyveres felkelésnek ténylegesen egyéb okai is voltak, amelyek közül a bécsi kormányzatnak a magyar törvények sorozatos megszegését és a hazai társadalomnak szinte az egészét érintő, elviselhetetlen teherrel való sanyargatását emelném ki legfájóbb sérelmekként.

„Az egész sereg – alig tizedrészét kivéve – kálvinista volt” – olvashatjuk Rákóczi Emlekirataiban. Ez kézzel fogható, kényszerítő eszközként is értékelhető a vallásszabadság kérdésének rendezésekor, még akkor is, ha eltekintünk Rákóczi igazságérzetétől. Amitől persze nem kell eltekintenünk, mert a fejedelem is átérezte a sérelmek súlyát. A vallási sérelmek orvoslását várta tőle a seregén kívül az ország protestáns lakossága is. A készség ellenére, a rendezéshez óvatosan kellett nyúlnia. Elsősorban külpolitikai okokból. 1701-ben indult meg a megüresedett spanyol trónért folyó, *spanyol örökösödési háborúnak* elnevezett küzdelem, amelynek két fő ellenfele a Bourbon és a Habsburg ház, azaz XIV. Lajos, a „legkeresztényibb király” Franciaországa, és a Habsburg Birodalom volt.

A Rákóczi-szabadságharc kezdeti időszakának kuruc katonai sikerei ellenére a fejedelem világosan látta hadserege erejének korlátait, a külső katonai és politikai szö-

vetség nélkülözhetetlenségét, valamint az európai háborút majdan lezáró békében való esetleges részvétel nyújtotta lehetőségeket. A Habsburg Birodalom elleni küzdelmében Rákóczi legkézenfekvőbb, potenciális szövetségese Franciaország lehetett, ez előtt pedig nem tűnhetett úgy föl, mint a katolikus érdekekre törő eretnek lázadók vezére. Bécs amúgy is mindent megtett, hogy ebben a színben tüntesse föl Rákóczit mind a francia király, mind a pápa előtt. A fejedelem ezért fokozatosan kívánta megoldani a vallásügyi kérdést. 1704 januárjában kiadta első vallásügyi rendeletét, amelyben valamennyi felekezet jogállása közé egyenlőségjelet tett. Ugyanezen év augusztusában adta ki második vallásügyi rendeletét, amelyben megerősítette „minden vármegyében, városban és helységben” a vallásgyakorlat szabadságát, de a status quo rögzítésével. Ekkor már több sérelem orvoslásra került, így életbe lépett a harangozás és a temetés jogának az összes felekezetre történő kiterjesztése, vagy csak a saját vallású papnak történő fizetés kötelezettsége, de még nem jött el a templomok ügyének elrendezési ideje. Erre és a többi sérelem orvoslására az 1705-ös szécsényi országgyűlésen került sor, amivel kapcsolatban Rákóczi Emlékirataiba a következő bejegyzést tette: *„Igaz, hogy szám gyakran négy óra hosszat sem pihent, de ezt a kényes és szövetségünkre legveszélyesebb ügyet három nap alatt befejeztük a felek belső megelégedtségére és megnyugtatóására.”* A katolikus és protestáns rendek megállapodása eredményeképpen a szécsényi országgyűlésen a vallásügyben öt törvény született, amelyek közül a 14. törvény cikk a templomok elosztását a *többségi elv*, az erdélyi gyakorlatból átvett *maior pars* elve alapján rendelte el, azzal, hogy ahol két templom is van, ott a kisebbet kapja meg a kevesebb hívóval rendelkező felekezet, ahol pedig csak egy van, ott, ha igény van rá, a kevesebb hívóval rendelkező felekezet is kapjon lehetőséget templom építésére. A

rendelkezés végrehajtásának és betartásának ellenőrzésére a fejedelem háromtagú, vegyes (katolikus, református és evangélikus) összetételű bizottságokat rendelt ki.

A *harmadik* helyen említeném a fejedelem poltikai és diplomáciai koncepcióját és annak megvalósítása érdekében kifejtett tevékenységét.

Az új nemzetállam kialakítása első lépésének tekinthető a magyar konföderáció 1704 elején történt megalakulása, mely kezdetben a főurak és vármegyék szövetsége volt. (A konföderáció lényege a rendi széttagoltsággal szemben a központi akarat elfogadása, amelynek megtartására a konföderáció résztvevői esküt tesznek.)

Az 1705-ös szécsényi országgyűlésen, ahol Rákóczit a szövetkezett rendek vezérlő fejedelmévé kiáltották ki, a nemességre és vármegyékre épült konföderációt megerősítették, sőt kibővítették. A bővítéssel a konföderáció magába foglalta a királyi városokat, a hajdú- és mezővárosokat, a jászokat és kunokat, valamint a vitézlő rendet is. Ílymódon a konföderáció a lakosság csaknem minden rétegét felölelte. Ráday Pál irányításával fogalmazták meg az Udvari Tanács tagjai a szövetséglevelet, a konföderáció alkotmányát és az esküszövegeket.

A fejedelem mindent megtett, hogy a szabadságharcot az elszigeteltség veszélyéből kiragadja. A belföld tájékoztatásán túl, kiáltványokat intézett a *keresztény fejedelmekhez és a világ népeihez*, amelyekben nem csupán tájékoztatást adott a magyarság harcáról, hanem szövetségeseket is keresett. (Utóbbi volt a célja például a horvát rendekhez illetve Szilézia és Morvaország rendeihez intézett kiáltványoknak.) Diplomáciai hálózatot épített ki, amelyet igyekezett folyamatosan bővíteni. A francia udvarral tartott folyamatos kapcsolatán túl, követségeket küldött a lengyel, porosz, svéd és orosz uralkodóhoz. A fejedelem tisztán látta, és ez rendkívül fontos felismerés volt, hogy egy politikailag kon-

szolidált Európa (amelynek megteremtése tulajdonképpen minden állam célja kell hogy legyen) záloga az európai egyensúly megteremtésében keresendő. Az európai egyensúlynak viszont az a legfontosabb feltétele ebben a korban, hogy a spanyol örökösödési háborúból egyik tábor se katonai győztesként kerüljön ki. A katonai győztesként kikerülés ugyanis eleve kizárja az egyensúly beálltát. Nem csupán hazai-, hanem össz-európai érdekeket is szolgált Rákóczi azon óhaja, hogy legyen az ország a mérleg nyelve egy kialakuló európai egyensúlyi állapotban, továbbá, hogy játsszon Magyarország döntő szerepet a Porta és Ausztria „fékentangálásában”. Rákóczi elkötelezte magát a keresztény államok felé, amikor kijelentette, hogy nem kíván a törökkel szövetségre lépni, „nehogy háborúba sodorja a keresztény népeket” (amelyek már így is háborúban voltak; nem a török ellen ugyan, hanem egymással...). A fejedelm hangsúlyozta országának a megkötendő európai békében való részvétele fontosságát, a szabad királyválasztási jog szükségességét, a protestánsok vallásszabadságának a svéd király általi pártolásának kívánatos voltát (ez utóbbit a porosz királytól maguk a protestánsok kérik), valamint a külföldi kezések nélkülözhetetlenségét.

A *negyedik* erényről szólva emlékeztünk meg Istenéhez fűződő kapcsolatáról, a mély vallásosságról és elmélyült hitéletről tanúbizonyságot tett Rákócziról. A már ifjúkorában is olykor hosszú, magányos imádkozásban lelki vigaszt nyerő fiatalemberről, akit a neuhausi gimnáziumi tanulmányai utolsó évében az iskola vallásos egyesületének, a Mária-kongregációnak elnökévé választottak. A hadvezér imáiról, amelyek közül a legnevezetesebb a hivatalos tábori imává fejlesztett, felekezeti közötti jellegű, és a kuruc hadseregnek kötelezően előírt *Alázatos imádság*. A kegyességi irodalom sajátos alkotásáról, Rákóczinak *Vallomások* címmel írt művéről, amelyben az *Örök Igazság* ítélo-

széke elé terjeszti cselekedeteit az író, és arról a kötetnyi, Rákóczi által írt imafohászról és szemlélődő fohászról, amelyekben az élet legkülönbözőbb helyzeteiben kéri az Úr segítségét a szerző.

Befejezésül legyen szabad egy fohászt mondani a fejedelemért. Ő érte, aki oly sokszor fohászokodott életében – másokért is:

Fohász II. Rákóczi Ferencért

Mi Urunk, Istenünk!

Neked hűséges alattvalód, nekünk nagyságos fejedelmünk az, kire ma emlékezünk. Hős Zrínyi Ilona fia 333 évvel ezelőtt jött el e világra. Történelmünk egyik szomorú korszakában, az úgynevezett gyászévtized közepén született meg az ifjú Rákóczi Ferenc, hogy aztán egy jó negyedévszázaddal később, európai műveltséggel rendelkező férfúként, népéért fejedelmi felelősségét átérző hadvezérként ragadjon fegyvert a gyűlölt, és az országot elviselhetetlen teherrel sanyargató Habsburg iga lerázására, a szabadság kivívására. „A szabadság a népek égi ajándéka, amelyet tőlük elragadni senkinek sincs joga. Aki tehát a szabadságért harcol, az az Istenért harcol.” – ekként fogalmazta meg a szabadságot egykor Herczeg Ferenc. Ezen égi ajándék, a szabadság visszaszerzésére tette föl Rákóczi életét, áldozta föl teljes vagyonát. Hitének, hazaszeretetének, bátorságának, önzetlenségének, szilárd, megingathatatlan elkötelezettségének és egész erkölcsi értékrendjének útmutató fénye nem halványodott el az évszázadok során, ma is ragyog reánk.

Kériünk téged, Urunk, részesítsd fejedelmünk lelkét örök üdvösségben, s add, hogy elődeinkhez és hozzánk hasonlóan, a jövő generációi is szentnek kijáró tisztelettel és szeretettel őrizzék meg II. Rákóczi Ferenc emlékét szavaikban, írásaikban, tetteikben, szívükben és lelkükben... Így legyen!

(A 2006. március utolsó hetében, Borsiban megrendezett ünnepség történész-emlékbeszédét jelen cikkünk szerzője tartotta meg. A szerk.)

A LEGNAGYOB B ÁLMÚ
MAGYAR
KULTUSZMINISZTER

Klebelsberg Kuno
kora és munkássága

MEGRENDELHETŐ: TERJESZTES@BELVEDERE.MERIDIONALE.HU
A KIADÓ TOVÁBBI KÖTETEI:
WWW.BELVEDERE.MERIDIONALE.HU/KOTETEK/

TÉR ÉS TUDÁS

*Egyetemek, mint tudás-, innovációs-
és regionális központok*

Szerkesztették: Krémer András és Matiscsák Attila

MEGRENDELHETŐ: TERJESZTES@BELVEDERE.MERIDIONALE.HU
A KIADÓ TOVÁBBI KÖTETEI:
WWW.BELVEDERE.MERIDIONALE.HU/KOTETEK/